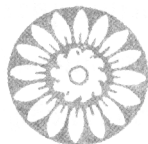

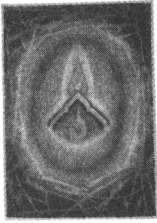

กฎแห่งกรรม
ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา
พระมหาภิกขุ

กฎแห่งกรรม

พุทธทาสภิกขุ

กฎแห่งกรรม

ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ

การพิมพ์หนังสือธรรมเป็นอนุสรณ์และที่ระลึก นอกจากเป็นการจัดทำสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์ที่คงอยู่ยืนนานแล้ว ยังเป็นการบำเพ็ญธรรมทาน คือการให้ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่าเป็นทานอันยอดเยี่ยมอีกด้วย ผู้ปฏิบัติเช่นนี้จึงได้ชื่อว่ามีส่วนร่วมเผยแผ่ธรรม เพื่อส่งเสริมสัมมาทัศนคติ และธรรมาปฏิบัติ อันจะอำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ประชาชน

ธรรมสภา รับบริการจัดทำต้นฉบับที่อุดมด้วยเนื้อหาสาระ ท่านที่ประสงค์จะจัดพิมพ์หนังสือธรรมะที่ดีมีคุณภาพเป็นที่ระลึกในทุกโอกาสของงานประเพณีเป็นการใช้จ่ายเงินที่มีคุณค่า และให้ประโยชน์อย่างถูกต้อง ท่านที่ประสงค์จะเผยแผ่เป็นธรรมทานติดต่อโดยตรงที่

นายสุทธิรักษ์ สุขธรรม

๓๕/๒๗๐ ถ.จรัลสนิทวงศ์ ๖๒ บางพลัด บางกอกน้อย

กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐ โทร. ๔๓๔-๔๒๖๗, ๔๓๔-๓๕๖๖

การให้ธรรมะขณะการให้ทั้งปวง และการรับธรรมะย่อมขณะการรับทั้งปวงเช่นกัน

สารบัญ

กฎแห่งกรรม

ที่พึ่งที่แท้จริงของชาวพุทธ.....	๒
ความเข้าใจเรื่องกรรมแบบพุทธศาสนา.....	๓
ารมส่วนที่เป็นส่วนโลกุตตรธรรม.....	๔
.จตนา-กรรม, กิริยา-กรรม.....	๖
ิริยาต่างกับเจตนาอย่างไร.....	๗
.จตนาเป็นที่มาของกรรม.....	๘
วิธีแบ่งกรรมโดยละเอียด.....	๑๐
ารเกิดในความหมายของภาษาธรรม.....	๑๑
ารมที่แบ่งแยกตามหน้าที่.....	๑๓
ารมพิจารณาหน้าหนักแห่งการกระทำเป็นเครื่องกำหนด.....	๑๕
ารมย่อมให้ผล.....	๑๗
หลักกรรมในแง่ของศีลธรรม.....	๑๙
ารมดีขั้นศีลธรรมตัดสิ้นจากเจตนาของสังคม.....	๒๐
ทำกรรมไว้อย่างไร จะได้รับผลของกรรมนั้น.....	๒๒
มที่ได้รับจากการเชื่อเรื่องกรรมในทางพุทธศาสนา.....	๒๓
ารมกับความเชื่อเรื่องโชคกลาง.....	๒๕
ารมไม่ได้ตัดสิ้นจากชาติกำเนิด.....	๒๗
มของการเชื่อเรื่องกรรมไม่ถูกต้อง.....	๒๘

กรรมอาจให้ผลในระยะเวลาสั้นยาวต่างกัน.....	๓๐
ผู้ทำกรรมย่อมหลีกเลี่ยงผลกรรมไม่พ้น.....	๓๒
หลักกรรมชั้นโลกุตระของพุทธศาสนา.....	๓๓
การปฏิบัติซึ่งเป็นไปเพื่อพ้นจากกรรม.....	๓๕
เมื่อหมดกิเลสก็พ้นกรรม.....	๓๖
เมื่อหมดกรรม การกระทำคือ กิริยา.....	๓๘
ความตายไม่ได้ช่วยให้พ้นกรรม.....	๓๙
หมดกรรมหมายถึงนิพพาน.....	๔๑
สังสารวัฏฏ์สัมพันธ์กับกรรมอย่างไร.....	๔๖
ความตายไม่ใช่จุดสิ้นสุดของความอยาก.....	๔๘
ความหมายของจิต-เจตสิก.....	๕๐
ที่สิ้นสุดความอยากคือ พระนิพพาน.....	๕๑
รูปธาตุ-นามธาตุ.....	๕๓
ชีวิตประกอบด้วย ธาตุ ๖.....	๕๔
นัยแห่งสังสารวัฏฏ์.....	๕๗
ความหมายของคำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสังสารวัฏฏ์.....	๖๑
สังสารวัฏฏ์หมุนไปด้วยแรงของกิเลส.....	๖๔
วิบากกรรม คือ เส้นห่อหุ้มร้ายแรงของกิเลส.....	๖๖
กิเลส คือ ความเศร้าหมองใจ.....	๖๙
อุปมาเรื่อง น้ำกับกิเลส.....	๗๐
ประเภทต่าง ๆ ของกิเลส.....	๗๑
ชื่อต่าง ๆ ของกิเลส.....	๗๔

พุทธทาสตอบปัญหาเรื่องกรรม

ปัญหาข้อที่ ๑	ผลของกรรมในชาติก่อนถึงชาติปัจจุบัน.....	๘๙
ปัญหาข้อที่ ๒	วัตรปฏิบัติที่แตกต่างกันของพระ.....	๙๒
ปัญหาข้อที่ ๓	ชาติต่าง ๆ ในพระพุทธรูปศาสนาควรเชื่อ หรือไม่.....	๙๖
ปัญหาข้อที่ ๔	ความเชื่อเรื่องสังสารวัฏฏ์เป็นการยืนยัน เรื่องการมีชาติหน้าหรือไม่.....	๙๘
ปัญหาข้อที่ ๕	เรื่องสวรรค์ และเทวดามีจริงหรือ.....	๑๐๐
ปัญหาข้อที่ ๖	อึดตาเกิดขึ้นเพราะเหตุใด.....	๑๐๔
ปัญหาข้อที่ ๗	นิพพานมีสภาพอย่างไร.....	๑๐๗

กราบขอภัย

โปรดแก้คำผิดจากปก กฎแห่งกรรม เปลี่ยนเป็น กฎแห่งกรรม

กฎแห่งกรรม

ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

ในวันแรกที่สุด อาตมาได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่าง
ศีลธรรมกับศาสนา และวันต่อมาได้ชี้ให้เห็นหลักปฏิบัติทั่วไป
เกี่ยวกับการปฏิบัติศีลธรรมและศาสนา และวันถัดมาได้
กล่าวถึงวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการถึงพระรัตนตรัย ทั้งในแง่ของ
ศีลธรรมและในแง่ของศาสนา ข้อที่ควรจะสังเกตมีอยู่ว่าการ
ถึงพระรัตนตรัยนั้น เมื่อถึงที่สุดจริงๆ แล้ว ก็เป็นอันกล่าว
ได้ว่า คนนั้นพึ่งตัวเองได้ ขอให้ท่านทั้งหลายสังเกตความ
ข้อนี้ให้มากสักหน่อย ในระยะเริ่มแรก ซึ่งเป็นการถือพระรัตนตรัย
นี้ เรียกว่าเป็นการปฏิบัติในขั้นศีลธรรม คนนั้นยังฝากตัวเอง

ไว้กับพระรัตนตรัย หรือ **พึ่งพระรัตนตรัยด้วยความยึดมั่นถือมั่น** ครั้นบุคคลนั้นได้ถึงพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง ตามวิถีปฏิบัติทางศาสนาถึงที่สุด คนนั้นก็กลายเป็น**คนที่พึ่งตัวเองได้** ไม่ต้องพึ่งพระรัตนตรัยชนิดแรก คือ ชนิดที่ต้องมีความยึดมั่นถือมั่นดังนี้ เรามีปัญหาที่จะต้องถามตัวเองว่าเราจะพึ่งอะไรกันแน่?

ที่พึ่งที่แท้จริงของชาวพุทธ

คนทั่วไปคิดและเชื่อว่า เราต้องพึ่งพระรัตนตรัย แต่ตามความจริงนั้นคนเราต้องพึ่งตัวเองตามคำสั่งที่ถือว่าเป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า กลายเป็นว่าเราไม่ต้องนับถือ หรือพึ่งพระพุทธเจ้า ถ้าพูดอย่างตรงไปตรงมา แต่ต้องนับถือหรือพึ่งตัวเอง ชื่อนี้เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า ในข้อที่ว่าให้นับถือตัวเอง พระองค์ได้ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นที่พึ่งเกิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย, จงมีธรรมเป็นที่พึ่งเกิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย” นี้เป็นพระพุทธานุญาต.

ที่ว่ามีตนเป็นที่พึ่ง กับมีธรรมะเป็นที่พื่อนั้น เป็นของอย่างเดียวกัน คือเราจะต้องทำทุกอย่างด้วยตนเอง จนกระทั่งมีธรรมะคือภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ ปราบกฏขึ้นในใจ จึงจะเป็นผู้ที่มีที่พึ่งแล้วอย่างแท้จริง และก็กล่าวได้ว่าเป็นการ

ฟังตัวเอง เรื่องนี้เป็นการแสดงอยู่แล้วในตัวว่า เราทุกคนจะต้องฟังตนเอง ซึ่งเป็นความจริงที่เด็ดขาด การฟังสิ่งอื่นนอกไปจากตนนั้นเป็นเพียงอุบาย

ปัญหาต่อไปที่เราจะต้องศึกษา ก็เกิดขึ้นว่า เราจะฟังตัวเองได้อย่างไร? และโดยวิธีใด? อาตมาจึงถือโอกาสบรรยาย **เรื่องกรรม** หรือเรื่อง **กฎแห่งกรรม** ในวันนี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นหลักปฏิบัติว่า เราจะฟังตนได้โดยแท้จริงอย่างไร

ข้อแรก เราอย่าลืมนึกว่าพระพุทธเจ้าทรงกำชับให้มีตนเป็นที่ฟัง อย่าฟังสิ่งอื่นเลย อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่ฟังเลย และยังตรัสว่า ตุมฺเหติ กิจจํ อาตปฺปิ อุกฺขาทาโร ตถาคตา เป็นต้น ซึ่งมีใจความตรง ๆ ว่า *การทำคามเพียรเพื่อช่วยตัวเองนั้น พวกท่านทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกและชี้ทาง*

หรือตรัสว่า อุตตาทิ อุตตโน นาโถ โภทฺติ นาโถ ปโรสฺสียา-
ตนเป็นที่ฟังของตน ใครอื่นจะเป็นที่ฟังให้แก่ตนได้

หรือว่า สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ -*ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์* นี้เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นจะมาช่วยทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้.

นี่เป็นพระพุทธภาษิตซึ่งเป็นการสรุปใจความได้เหมือนกันหมดทุก ๆ ข้อ ว่าเราจะต้องฟังตัวเอง ที่นี้ก็มาถึงข้อที่ว่าเราจะเอาอะไรมาเป็นหลักในการฟังตน? ข้อนี้ก็ตอบได้ว่าต้องอาศัยกฎแห่งกรรม คือกฎการกระทำ ซึ่งจะพูดกันในวันนี้.

ความเข้าใจเรื่องกรรมแบบพุทธศาสนา

เราจำเป็นต้องศึกษาเรื่องกฎแห่งกรรมให้ถูกต้อง และใช้ปฏิบัติให้ถูก ให้ตรง ให้เหมาะกับชั้น ซึ่งเราจะแบ่งเรื่องกรรมออกได้เป็น ๒ ชั้น อย่างเดียวกันคือ คือเรื่องกรรมในแง่ของศีลธรรมชั้นหนึ่ง และเรื่องกรรมในแง่ของพระพุทธศาสนาโดยตรงอีกชั้นหนึ่ง

สำหรับข้อนี้ อาตมาอยากจะขอร้องให้ตั้งข้อสังเกตกันให้มากเป็นพิเศษ เพราะว่าที่แล้ว ๆ มานั้น รู้สึกว่าพวกเราชาวพุทธบริษัททั่ว ๆ ไปนี้ **เข้าใจเรื่องกรรม หรือสนใจเรื่องกรรมกันแต่เพียงครึ่งเดียว** และยังไม่ถึงขั้นที่เป็นพุทธศาสนาด้วย คือ พอกล่าวกันถึงเรื่องกรรมแล้ว ก็เข้าใจว่าไม่มีอะไร นอกจากทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คนทำเป็นผู้รับผลของการกระทำนั้น ๆ แล้วก็เท่านั้นเอง กลายเป็นว่าเรื่องกรรมมีเท่านั้นเอง เรื่องกรรมเพียงเท่านั้น เป็นเรื่องของศีลธรรมเท่านั้น ยังไม่ถึงตัวศาสนาและเรื่องกรรมในทำนองที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ผู้ทำเป็นผู้ได้รับผลนี้ ย่อมมีสอนกันในหลาย ๆ ศาสนา หรือเกือบทุกศาสนาทีเดียว ยิ่งกว่านั้นยังเป็นหลักที่สอนกันอยู่ก่อนพระพุทธเจ้าเกิด แล้วเราจะเอาสิทธิอันไหนมาพูดว่าหลักอันนี้เป็นหลักพระพุทธศาสนาโดยตรง โดยที่แท้มันก็เป็นหลักทางศีลธรรมทั่ว ๆ ไป ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลมา จนกระทั่งถึงพระพุทธเจ้าท่านก็ยอมรับรองหลักอันนี้ แต่ว่าเป็นไปในแง่ทางศีลธรรม

ยังไม่ถึงตัวแท้ของศาสนา

กรรมส่วนที่เป็นส่วนโลกุตตรธรรม

เราจะต้องศึกษาเรื่องกรรม ที่สูงขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ในฐานะเป็นตัวแท้ของพระพุทธศาสนา คือ เรื่องกรรมในส่วนที่เป็นโลกุตตรธรรม. ข้อนี้ได้แก่การศึกษาและปฏิบัติเพื่อให้เราเอาชนะกรรมให้ได้ ให้มีอำนาจอยู่เหนือกรรม อยู่เหนือการที่จะต้องรับผลของกรรม นี่แหละจึงจะเป็นเรื่องกรรมในชั้นที่เป็นพุทธศาสนาแท้ คือ เป็นเรื่องโลกุตตระ

ท่านทั้งหลายคงจะประหลาดใจ หรือนึกงงนสงสัย ว่าการอยู่เหนืออำนาจกรรมนั้น จะเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ แต่อาตมา กลับยืนยันว่านั่นแหละเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ และเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับเรื่องกรรม ถ้าถือแต่เพียงว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คนทำเป็นผู้รับผลแห่งการกระทำ อย่างนี้เป็นศีลธรรมสากลทั่วไป พระพุทธศาสนาเราเมื่อได้สอนเรื่องกรรมในชั้นศีลธรรมสิ้นสุดไปแล้ว ก็ยังมีสอนเรื่องกรรมในชั้นโลกุตตระ คือ การทำจิตใจให้อยู่เหนือการทำกรรม และเหนือการที่จะต้องรับผลของกรรม เพราะฉะนั้น เราจะต้องศึกษากรรมกัน ทั้ง ๒ แ่ง คือ ทั้งในแง่ของศีลธรรม และในแง่ของพระพุทธศาสนาที่เป็นชั้นโลกุตตรธรรมโดยตรง

เจตนา-กรรม, กิริยา-กรรม

ก่อนที่จะศึกษาเรื่องกรรมทั้งสองแง่ เราควรพิจารณาคำว่า “กรรม” กันเสียก่อน จึงจะเข้าใจได้ง่ายในการศึกษาเอาชณะกรรมได้อย่างไรเสียไป. อะไรเป็นตัวกรรม?

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **เจตนาเป็นตัวกรรม** คือตรัสว่า *เจตนาหํ ภิกขเว กम्मํ วทามิ* ซึ่งแปลว่า *ภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม*

ที่ว่าเจตนาเป็นตัวกรรมนี้ ก็เป็นการแสดงอยู่ในตัวแล้วว่าการเคลื่อนไหวหรือการกระทำที่ไร้เจตนา นั้น ไม่จัดเป็นกรรม. ถ้าอย่างนั้นจะจัดเป็นอะไร? ก็จัดเป็นกิริยา การเคลื่อนไหวที่ไร้เจตนา เช่น กิ่งไม้หักลงมา นี่เป็นการเคลื่อนไหวของสิ่งไร้เจตนา หรือว่าคนเราเดินไป หรือทำอะไรก็ตาม ในลักษณะที่ไม่มีเจตนา แต่การกระทำนั้นย่อมจะมีผลกระทบกระทั่งสิ่งนั้น สิ่งนี้บ้าง เช่น เราเดินไป มันก็เหยียบสัตว์ตัวเล็กตัวน้อยที่อยู่ใต้แผ่นดิน บอบช้ำหรือตายไปบ้างก็ได้ แต่การกระทำนั้นไร้เจตนาที่จะฆ่ามัน ฉะนั้นการกระทำ หรือการเคลื่อนไหวที่ไร้เจตนาอย่างนี้ ไม่จัดว่าเป็นกรรมแต่เป็นเพียงกิริยา แต่เมื่อมีเจตนาที่จะทำเพื่อความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งจึงจะเรียกว่าเป็นกรรม ท่านผู้ฟังจะต้องรู้จักคำว่า *กิริยา* กับคำว่า *กรรม* ให้เห็นชัดว่าต่างกันไกล ตรงที่ *กิริยา* ไม่หมายความว่ามีความเจตนา

รวมอยู่ด้วย และคำว่า **กรรม** ถือตัวเจตนาเป็นใหญ่ อาตมาขอบอกกล่าวเสียก่อนว่าคำพูดที่ใช้ในกรณีนี้ เป็นคำบัญญัติเฉพาะของพุทธศาสนา อย่าได้เอาไปใช้ในกรณีอื่น ๆ เช่นในกรณีทางภาษาธรรมดาเป็นต้น มันอาจจะไม่ตรงกันได้ แต่ถ้าภาษาธรรมะในทางพุทธศาสนาแล้ว เราบัญญัติกันไว้แบบนี้

กิริยาต่างกับเจตนาอย่างไร

ที่นี้ก็มาถึงผลที่เกิดขึ้น ซึ่งจะต้องเป็นไปตามหลักเดียวกันอีก กิริยาไม่มีเจตนา ผลที่เกิดขึ้นก็เรียกเพียง **ปฏิกิริยา** ส่วนการกระทำกรรมที่ประกอบด้วยเจตนา นั้นผลเกิดขึ้น เราไม่เรียกว่าปฏิกิริยา แต่เรียกว่า **ผลกรรม** หรือ **วิบาก** ้าเรียกให้ถูกต้องก็คือวิบากของกรรม รวมความว่ากิริยาให้ผลเป็นปฏิกิริยา กรรมให้ผลเป็นวิบาก

เรื่องกิริยาและปฏิกิริยา เราไม่ต้องวินิจฉัยกันในที่นี้ เพราะเป็นคนละเรื่อง เป็นแต่ให้เข้าใจไว้พอสมควรว่า กิริยานั้นไม่ประกอบด้วยเจตนา และการกระทำของตนเราที่ไม่มีเจตนาจัดเป็นกิริยา ผลที่เกิดขึ้นไม่จัดว่าเป็นผลกรรม เช่นการกระทำของพระอรหันต์ทุกอย่างทุกชนิดที่ทำการไป ก็เป็นเพียงกิริยา เพราะท่านไม่มีเจตนา ที่จะประสงค์อะไรด้วยกิเลสตัณหา จึงไม่มีเจตนาแห่งการทำความกรรม เพราะฉะนั้นการกระทำของพระอรหันต์จึงเป็นเพียงกิริยาไปหมด

เพื่อเป็นเครื่องช่วยความจำ เราจะกำหนดตัวอย่างไว้ว่า ความเคลื่อนไหวของสิ่งที่ไม่มีความนึกคิด เช่น กิ่งไม้หักลงมา หรือว่าลมพัดหน้าต่างเปิด อย่างนี้เป็นต้น นี่ก็เป็นกิริยา การกระทำของคนเราตามธรรมดาที่แหละ แต่ว่าไม่มีเจตนา ไม่มี ความตั้งใจอะไรเลย เป็นการเคลื่อนไหวไปตามธรรมดา เช่น การหัวเราะเพราะถูกจี้ การล้างหน้าแปรงฟันเพราะความ เคยชินเป็นนิสัย เป็นต้นเหล่านี้ ก็เรียกว่ากิริยาอย่างหนึ่ง ๆ หรือว่าการกระทำของพระอรหันต์ผู้หมดกิเลสแล้ว ไม่มีเจตนา ด้วยกิเลสตัณหา ที่จะทำสิ่งใดนี้ก็เช่นกัน การกระทำหรือ การเคลื่อนไหวชนิดที่เป็นกิริยาเช่นนี้ ไม่มุ่งหมายที่จะต้องวินิจฉัย ในที่นี้ เราจะวินิจฉัยกันแต่ในเรื่องการกระทำที่มีเจตนาที่เรียกว่า “กรรม” ต่อไป.

เจตนาเป็นที่มาของกรรม

เจตนาในที่นี้ต้องเข้าใจว่า หมายความว่าความมุ่งมาดปรารถนาตั้งใจที่จะทำ. ที่นี้ความตั้งใจที่จะทำนี้ มันเกิดจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นธรรมดา มันจะมีมาเองไม่ได้. เมื่อสอบสวนดูก็จะพบว่า มันมาจากความอยากอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า **ตัณหา**. ตัณหา แปลว่าความอยาก อยากได้หรืออยากมีสิ่งใดสิ่งหนึ่ง นี้เรียกว่า **กามตัณหา** อยากเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ เรียกว่า **ภวตัณหา** อยากไม่ให้เป็นอย่างนั้น อยากไม่ให้เป็น

อย่างนี้ เรียกว่า **วิภวตัณหา** ซึ่งได้อธิบายแล้ว ในการบรรยายปี ๒๕๕๕ ตัณหานี้ก็ไม่ใช่ว่ามันเป็นของที่เกิดได้เองลอย ๆ มันต้องมาจากการปรุงแต่ง คือการติดต่อนี้อันหนึ่งกับเรื่องก่อนหน้านั้นมาอีก เช่น ความคิดนี้รู้สึกต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้พอใจ ไม่พอใจ แล้วก็ก็เป็นเหตุให้ความอยากเกิดขึ้น ตามความพอใจ หรือตามความไม่พอใจนั้น ๆ เมื่อมีความอยากซึ่งเรียกว่าตัณหา นี้แล้ว จึงมีเจตนาในการที่จะกระทำ เมื่อมีการทำลงไปด้วย เจตนาก็เป็นกรรม เรียกว่า “กรรม” ในที่นี้ซึ่งจะต้องมีผลเป็น วิบากของกรรม ตามสมควรแก่การกระทำกรรมนั้น ๆ เสมอไป.

ทางที่ทำการกรรม ท่านถือว่าทำได้ทั้งทางกาย ทางวาจา และ ทางใจ การทำทางร่างกายก็หมายถึงเจตนา ที่บังคับให้แสดง ออกมาทางกาย จนกายเคลื่อนไหวไปตามนี้ เรียกว่า ทำกรรม โดยทางกายหรือ **กายกรรม** เจตนาที่บังคับแสดงออกมาทาง วาจา เป็นการพูดอย่างนั้นอย่างนี้ นี้เรียกว่าทำการกรรมทางวาจา หรือ **วจีกรรม**. ส่วนการกระทำทางใจ คือที่ยังไม่ออกมาทาง กาย ทางวาจา ยังคิดหรือรู้สึกอยู่ในใจล้วน ๆ เรียกว่า **มโนกรรม** หรือทำทางใจ การกระทำทั้ง ๓ ทางนี้ จัดเป็นกรรมเสมอกันหมด คือ มีน้ำหนักในฐานะที่เป็นกรรมเสมอกันหมด ทำดีก็ได้ ทำชั่ว ก็ได้ แล้วแต่การกระทำ ทางแห่งการทำการกรรมทั้ง ๓ ทางนี้ เรียกโดยภาษาบาลีก็เรียกว่า ทวาร แปลว่าประตูแห่งการทำการ กรรม

สำหรับการกระทำนั้น ในบางกรณีก็ออกมาถึงทางกาย ในบางกรณีก็หยุดแค่วาจา บางกรณีทั้งกายทั้งวาจา แต่ใจต้องเป็นประธานอยู่เสมอ เพราะเป็นที่ตั้งของเจตนา ฉะนั้น การกระทำความกรรมทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม หรือพร้อมกันทั้งสองอย่างก็ตาม ต้องอาศัยมโนกรรม คือ การคิดนึกทางใจ ก่อนเสมอไป แต่โดยเหตุที่เราเพ่งเล็งความสำเร็จในการกระทำว่ามีได้ถึง ๓ ทาง คือทางกาย ทางวาจา ทางใจ จึงได้บัญญัติทางแห่งการกระทำไว้ ๓ ทางดังนี้ ไม่ว่าจะทำดีหรือทำชั่ว.

วิธีแบ่งกรรมโดยละเอียด

เมื่อได้พูดถึงคำว่ากรรมแล้ว ก็อยากกล่าวเสียเลยทีเดียวว่า เรามีวิธีแบ่งกรรมกันโดยละเอียดอีกอย่างหนึ่ง คือถ้าเราเอา **เวลาเป็นเครื่องแบ่งกรรม**ที่กระทำ เราจะได้กรรมเป็น ๔ ชนิด คือ ๑. กรรมที่จะให้ผลทันตาเห็นนี้หมายถึงกรรมที่ทำไปอย่างรุนแรงมาก ด้วยจิตที่รุนแรงมาก มีผลที่จะให้ผลทันตาเห็นในชาตินี้ นี้อย่างหนึ่ง ๒. กรรมที่ไม่รุนแรงถึงอย่างนั้นจะให้ผลในอันดับต่อไป ท่านเรียกว่าให้ผลในชาติหน้า ในการเกิดคราวหน้า เราใช้คำว่า ในการเกิดคราวหน้า ก็คือไม่ใช่การเกิดคราวนี้. ที่นี้ถ้าไม่ถึงอย่างนั้นก็เป็นกรรมประเภทที่สาม ๓. คือกรรมที่จะให้ผลในการเกิดคราวต่อ ๆ ไป. ถ้าไม่ถึงนั้น เผลากว่านั้นอีก ก็คือ ๔. กรรมที่เป็นหมัน หรือว่าหมดโอกาส

ที่จะให้ผล เพราะยอมประนีประนอมกัน หรือเพราะผู้ทำกรรมนั้น ๆ ซึ่งเป็นพระอรหันต์เสียก็ดี.

ขอข้อมความจำแก่ผู้ฟังอีกทีหนึ่งว่า ถ้าเอาเวลาเป็นเกณฑ์เราได้กรรมเป็น ๔ ชนิด คือ

๑. กรรมให้ผลทันตาเห็น เรียกว่า **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม**,
แล้วก็

๒. กรรมให้ผลในการเกิดคราวต่อไป เรียกว่า **อุปัช-
เวทนียกรรม**, แล้วก็

๓. กรรมให้ผลในการเกิดคราวต่อ ๆ ไปอีก เรียกว่า **อุปรา-
ปรเวทนียกรรม**,

๔. กรรมที่ให้ผลแล้ว หรือว่าหมดโอกาสที่จะให้ผล ไม่มีทาง
ที่จะให้ผล เรียกว่า **อโหสิกรรม**.

ที่ว่าเอาเวลาการให้ผลเป็นเกณฑ์นี้ ที่แท้ก็คือน้ำหนักแห่ง
การกระทำต่าง ๆ กัน. ถ้ากระทำด้วยจิตที่รุนแรง กระทำด้วย
เจตนาที่รุนแรง ในลักษณะที่รุนแรง หรืออัตราที่รุนแรง มันก็
ให้ผลทันตาเห็น ถ้าไม่ถึงนั้น ก็ให้ผลในการเกิดคราวต่อไปอีก.

การเกิดในความหมายของภาษาธรรม

ผู้ศึกษาทุกคนควรจะเข้าใจคำว่า **การเกิด** นี้ให้ถูกต้อง
เสียด้วย : คำว่าการเกิดในภาษาธรรมะนั้น มิได้หมายความว่า

ตายแล้วเกิดใหม่อย่างเดียวกับเท่านั้น ก็หามีได้

คำว่า การเกิด ในที่นี้ หมายถึง การเกิดของจิตเรื่องใหม่ก็ได้ คือว่าคนเรามีการเกิดอยู่เรื่อย เพราะว่าตามภาษาทางจิตถือว่า เมื่อได้เปลี่ยนความคิดเรื่องหนึ่งไปแล้ว ความคิดเก่าดับหมดไปแล้ว ก็ถือว่าคนนั้นเกิดใหม่แล้วเป็นคนละกรณีไปแล้ว ในกรณีหลังถือว่าเป็นคนใหม่ ถือว่าเป็นการเกิดใหม่. เพราะฉะนั้น คนเราจึงมีการเกิดกันเรื่อย กว่าร่างกายจะแตกดับไปคราวหนึ่ง ก็มีการเกิดใหม่กันเรื่อย นับไม่ถ้วน

ฉะนั้น คำว่า “การเกิด” ในภาษาธรรมะ หมายถึง อาการอย่างนี้ก็ได้ หรือจะหมายถึงว่าตายลงหลุมเผาแล้วเกิดใหม่ อย่างนั้นก็ได้ แต่ให้เข้าใจไว้ว่าท่านหมายความว่ากว้างเป็นอย่างนี้ ดังนั้นกรรมที่จะให้ผลในการเกิดคราวหน้า และการเกิดคราวต่อ ๆ ไปนั้น ขอให้เข้าใจว่าเป็นกรรมชนิดที่ไม่ให้ผลทันที ในการทำกรรมกรณีนั้น แต่จะไปให้ผลในการทำกรรมกรณีหลัง ๆ (ในชาติเดียวกัน) ต่อไปก็ได้

ส่วนคำว่า อโหสิกรรมนั้นส่วนใหญ่หมายถึงกรรมที่เรา ได้ชดใช้กันแล้ว และเป็นกรรมเล็กน้อย เช่นเราไปต่าเขา แล้วไปขอโทษเขา ก็เป็นอันว่าเลิกกัน อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นอโหสิกรรม หรืออีกอย่างหนึ่งกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งคาราคาซังไว้ ยังไม่ทันจะได้ให้ผลเราไปทำกรรมอื่นที่ตรงกันข้ามหรือแรงกว่า

แล้วก็เสวยผลกรรมนั้นเรื่อยตลอดเวลา จนกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ นั้น ไม่มีโอกาสที่จะให้ผล หรือจนผู้นั้นเป็นพระอรหันต์ไปเสียอย่างนี้ก็เรียกว่า อโหสิกรรมเหมือนกัน เมื่อเราเอาเวลาเป็นเครื่องแบ่ง เราก็ได้กรรมเป็น ๔ อย่างด้วยกัน ดังนี้

กรรมที่แบ่งแยกตามหน้าที่

ถ้าเราจะเอาหน้าที่ของกรรมนั้น ๆ เป็นเครื่องแบ่ง ดูบ้าง เราก็จะได้กรรมเป็น ๔ อย่างอีกเช่นกัน ขอข้อความเข้าใจว่า ท่านทั้งหลายอย่าเข้าใจว่ากรรมมีหลายอย่าง ที่แท้กรรมก็มีอย่างเดียว แต่ว่าลักษณะมันต่าง ๆ กัน แล้วแต่เราจะมองดูมันในแง่ไหน

ทีนี้เมื่อเราจะมองดูในแง่ของหน้าที่ที่มันกระทำ เราก็จะได้กรรมเป็น ๔ อย่าง อีกกลุ่มหนึ่ง คือกรรมอย่างแรก ได้แก่กรรมที่เป็นเครื่องปรุงแต่งสัตว์ให้เกิดขึ้น นี่ท่านเรียกว่า **ชนกกรรม** แปลว่า กรรมที่ทำให้เกิดขึ้น ถัดไปก็คือกรรมที่อุปถัมภ์ให้มันยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามนั้น เรียกว่า **อุปถัมภกกรรม** ถัดไปอีกก็ได้แก่กรรมที่บีบคั้นหรือตัดรอนให้มันน้อยลง แทนที่จะอุปถัมภ์ เลยกลายเป็นการบีบหรือตัดทอนให้น้อยลง นี้เรียกว่า **อุปปีฬกกรรม** อีกอย่างหนึ่ง คืออันที่ ๔ ได้แก่กรรมที่ตัดทอนกรรมที่แรก ให้ขาดเสียทีเดียว เรียกว่า **อุปฆาตกรรม**

เมื่อดูถึงความสัมพันธ์กัน ก็จะได้เห็นได้ คือว่ากรรมประเภทหนึ่ง มีหน้าที่ก่อให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้น เช่น ก่อให้เกิดปฏิสนธิวิญญาน เกิดมาเป็นมนุษย์ในลักษณะอย่างนี้ ๆ เป็นต้น มันก็เป็นกรรมอย่างหนึ่ง. ทีนี้กรรมอีกประเภทหนึ่ง มีหน้าที่ที่จะส่งเสริมให้เป็นอย่างนั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป. และมีกรรมอีกประเภทหนึ่ง แทนที่จะส่งเสริมอย่างนั้น กลับตัดทอนหรือบิดผันให้เป็นอย่างอื่น. เราจะเห็นได้ว่าบางทีคนเกิดมาในตระกูลที่ดีแล้ว บางทีก็เลิศขึ้นไป บางทีก็กลับตรงกันข้ามกลายเป็นคนที่เลว ไม่สมกับการที่เกิดในตระกูลที่ดี. แต่ว่ากรรมที่ส่งเสริมหรือตัดทอนในที่นี้ ยังไม่เผ่งถึงว่าตัดขาดเสียทีเดียว ยังมีกรรมอีกประเภทหนึ่ง ถ้ามีมาแล้วเป็นตัดขาดเสียทีเดียว หมายถึง การทำที่ตรงกันข้ามโดยสิ้นเชิง. เช่นเกิดมาเป็นคนดีในตระกูลดี แล้วก็ทำเลวสิ้นเชิง เลยหมดความเป็นคนดี กลายเป็นคนชั่วโดยสิ้นเชิง ในกรณีนั้น ในเรื่องนั้น ๆ เมื่อพิจารณาโดยหน้าที่ เราจะได้กรรมที่ปรุ้งแต่งให้เกิด กรรมที่ส่งเสริมให้ยิ่งขึ้นไป กรรมที่บรรเทาให้เพลาลงมา และกรรมที่ตัดทอนให้ขาดเสียทีเดียว

ข้อควรสังเกตในที่นี้ก็คือว่า เราคนหนึ่ง ๆ มีกรรมต่าง ๆ กัน ทั้งในอดีต ทั้งในปัจจุบัน และทั้งที่จะทำต่อไปในอนาคต เพราะฉะนั้น ในสิ่งที่สมมติเรียกว่าบุคคลคนหนึ่ง ๆ นี้ มีกระแสแห่งกรรมซับซ้อนยุ่งเหยิงเหลือที่จะสะสางได้ แต่ว่าเป็นสิ่ง

ที่เรามองไม่เห็นตัว. ถ้าหากว่ามันเป็นสิ่งที่เรามองเห็นตัวได้ ก็ารู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ยุ่งเหยิงซับซ้อน ยิ่งกว่าของที่ยุ่งเหยิงซับซ้อน ใดๆ ในโลกเสียอีก คือยิ่งกว่าชุดด้ายปมด้ายที่มันยุ่ง หรืออะไรๆ ที่เรียกว่ามันยุ่งเสียอีก. นี่เรียกว่าพิจารณาถึงกรรม โดยเอาหน้าที่ที่มันกระทำเป็นหลัก.

กรรมพิจารณานำหนักแห่งการกระทำเป็น เครื่องกำหนด

ที่นี่เราจะลองพิจารณาต่อไปอีกแง่หนึ่ง คือพิจารณาจากน้ำหนักของกรรมนั้นๆ โดย **เอาน้ำหนักแห่งการกระทำเป็นเครื่องกำหนด.** ในกรณีเช่นนี้ ท่านก็จำแนกกรรมไว้เป็น ๔ อย่างอีกเหมือนกัน. พระคัมภีร์ท่านจัดกรรมไว้เป็น ๔ ชนิด ทุกๆ หมวด.

เมื่อเอาน้ำหนักเป็นเกณฑ์แล้วกรรมที่ ๑ ก็เรียกว่า กรรมหนัก หรือ **ครุกรรม.** ถ้าเป็นอย่างฆราวาสก็เช่น ประกอบอนันตริยกรรม ฆ่าบิดามารดา ฆ่าพระอรหันต์ หรืออะไรทำนองนั้น. ถ้าเป็นเรื่องของภิกษุ ก็เป็นเรื่องทำกรรมชนิดที่หมดความเป็นภิกษุ หรือโดยส่วนรวมก็คือกรรมชนิดที่ทำให้ตกสู่อบาย คือ ความชั่วชนิดถึงที่สุดไม่มียับยั้ง อย่างนี้เรียกว่าครุกรรม แปลว่า กรรมหนัก.

ที่นี้ ถ้ากรรมหนักชนิดนั้นไม่มี, กรรมที่มีน้ำหนักรองลงมา ก็คือกรรมที่ทำมาก ๆ จนเคยชิน นี่ไม่หมายถึงกรรมหนัก แต่ว่าเป็นกรรมที่ทำบ่อย ๆ จนเคยชิน เรียกว่า **พหุลกกรรม**

ที่รองลงมาอีกเป็นกรรมที่มีน้ำหนักรองลงมาอีก คือกรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตายในขณะที่จะดับจิต เรียกว่า **อาสันนกรรม** มีข้อควรสังเกตว่า กรรมชนิดที่ ๓ นี้ แม้จะมีกำลังน้อยหรือมีน้ำหนักน้อย แต่มันมีโอกาที่จะให้ผลก่อนได้เหมือนกัน เพราะว่าการกระทำที่ใกล้จะตายนั้น ท่านเปรียบว่าเหมือนกับผู้ที่อยู่ริมประตู หรือมีโอกาสดีก่อน เขาก็มีโอกาที่จะออกไปก่อน หรือให้ผลก่อน แม้จะเป็นตัวน้อย ๆ ท่านชอบเปรียบอุปมาว่า เหมือนกับวัวอยู่ในคอก ถ้าตัวที่อยู่ใกล้ประตูคอกมี ตัวนั้นแหละ มันจะออกได้ก่อน แม้จะเป็นลูกวัวตัวเล็กมันก็มีโอกาสออกก่อน เพราะมันอยู่ใกล้ประตูคอก เพราะฉะนั้น กรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย แม้จะเล็กน้อยเพียงไร ท่านก็ถือว่ามันก็มีโอกาที่จะให้ผลก่อน.

ที่นี้ กรรมที่เบาไปกว่านั้นอันที่ ๔ เรียกว่า **กตัตตวาปนกรรม** คือกรรมสักว่ากระทำ ทำด้วยการสะเพร่า เหมือนท่านที่เป็นผู้พิพากษา จะลงโทษคนที่ทำอะไรสะเพร่า ไม่ถือว่าเป็นโทษจากการกระทำนั้น ๆ โดยตรง แต่เป็นโทษของการสะเพร่า อย่างนี้เรียกว่า กตัตตวาปนกรรม คือเบาที่สุด

เมื่อเอาน้ำหนักเป็นเกณฑ์อย่างนี้ เราก็ได้ ๔ กรรม กรรมหนัก, พหุกรรม กรรมที่ทำจนชิน, อาสันนกรรม กรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย, กัตตตาวาปนกรรม กรรมที่ทำเพราะสะเพร่า ซึ่งโดยที่แท้แล้ว ไม่ใช่ผลกรรมโดยตรง เป็นผลการสะเพร่า

กรรมย่อมให้ผล

รวมความว่า ในเรื่องกรรมนี้ เอาเวลาเป็นหลัก เราก็ได้ ๔ กรรม เอาน้ำหนักเป็นหลัก ก็ได้ ๔ กรรม จะเอาน้ำหนักเป็นหลัก ก็ได้ ๔ กรรมทั้งหมดนี้ เป็นการรู้ไว้สำหรับศึกษาเรื่องกรรมกันเล่น. อาตมาใช้คำว่ากันเล่นก็หมายความว่า จะรู้ก็ได้ ไม่รู้ก็ได้. แต่ความสำคัญส่วนใหญ่มันอยู่ตรงที่ว่า **ขึ้นชื่อว่ากรรมแล้ว ก็ต้องให้ผล** และมันก็ซับซ้อนยุ่งเหยิง ยิ่งไปกว่าสิ่งใดหมด และมีโอกาสส่งเสริมตรวนบีบคั้นกันได้ เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นโอกาสของสัตว์ที่จะกระทำดีให้มาก เพื่อจะไถ่ถอนกรรมชั่ว **กรรมชั่วที่เคยทำมาด้วยความประมาทแต่กาลก่อนนั้น เรามีโอกาสที่จะไถ่ถอนเสียได้ด้วยการกระทำกรรมดีให้มากเข้าไว้เรื่อย และอย่าให้ขาดสาย เป็นการกลบกรรมชั่วนั้นให้หมดโอกาสที่จะให้ผล ให้กรรมดีให้ผลแทนไว้เรื่อย** กรรมชั่วนั้นก็จะเป็นอโหสิกรรมไปในตัวในที่สุด. เพราะว่าคนนั้นจะถึงที่สุดแห่งกรรมเสียก่อน เช่นนิพพาน

เสียก่อน ด้วยอำนาจการกระทำความชั่วที่ทำไว้เรื่อยไม่ขาดตอน นั้นเอง นี่เป็นเรื่องกล่าวตามหลักกรรมในชั้นศีลธรรม ที่เรามีโอกาสทำความดีได้เรื่อยโดยไม่ต้องพูดอะไร โดยไม่ต้องกลัวว่าจะมาก โดยไม่ต้องกลัวว่าจะเป็นคนละโมภ.

ในเรื่องการทำความดีนี้ ขอยกเว้นในเรื่องความละโมภ คือไม่มีการกล่าวหาว่า ละโมภในการทำความดี ไม่เหมือนกับการแสวงหาเงิน แสวงหาชื่อเสียง อะไรทำนองนั้น ซึ่งเมื่อเป็นไปในทางละโมภแล้ว เป็นเรื่องใช้ไม่ได้ แต่ส่วนการประกอบกุศลกรรมนี้ ไม่มีการเรียกว่าละโมภ จึงทำได้โดยไม่มีขอบเขต. ข้อนี้หมายความว่า ต้องทำอย่างถูกต้อง จึงจะทำให้ได้รับผลดีด้วย และเป็นการครอบงำอำนาจของกรรมชั่วต่าง ๆ ที่เคยทำไว้แต่กาลก่อนให้หมดโอกาสที่จะให้ผลด้วย. ทั้งหมดนี้ เป็นการจำแนกกรรมเป็นลักษณะต่าง ๆ กัน แล้วก็แสดงความสำคัญของมันให้เห็นชัด และแสดงวิธีที่เราจะปฏิบัติเกี่ยวกับกรรม.

เมื่อได้แสดงความหมายของคำว่ากรรม และประเภทของกรรม พอเป็นที่เข้าใจแล้ว อาตมาอยากจะชี้ถึงเรื่องกรรมที่เป็นหลักสำคัญ ๒ ประเภท ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งประเภทแรก เรียกว่ากรรมในแง่ของศีลธรรม และประเภทที่สอง คือ กรรมในชั้นโลกุตตระ.

หลักกรรมในแง่ของศีลธรรม

หลักกรรมในแง่ของศีลธรรมนี้ เรามีข้อที่ควรรู้ในขั้นแรกที่สุดว่า มันมีกฎว่าอย่างไร กฎตามพระพุทธภาษิต ซึ่งท่านที่เคยสวดมนต์คงจะได้สวดมาแล้ว มีอยู่ว่า **กัมมัตสโกมหิ** เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน ; **กัมมทายาโท** เราจะได้รับมรดกคือผลของกรรม **กัมมโยนิ** เรามีกรรมเป็นเครื่องให้เกิดมา ; **กัมมพันธู** เรามีกรรมเป็นญาติเป็นพวกพ้องของเรา ; **กัมมปฏิสสรโณ** เรามีกรรมเป็นที่ต้านทานหรือเป็นที่พึ่ง **ยัง กัมมัง กริสสามิ กัลยาณัง วา ปาปกัง วา** เราทำกรรมใดได้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม **ตัสส ทายาโท ภวิสสามิ** เราจะเป็นผู้รับมรดก คือผลของกรรมนั้น นี้เรียกว่า เป็นกฎที่เกี่ยวกับกรรม ของพระพุทธศาสนาในขั้นศีลธรรม

ที่เรียกว่า **กัมมัตสโกมหิ** เรามีกรรมเป็นของตน นี้ก็เป็น การกล่าวโดยสมมติว่า มีสัตว์มีบุคคล และมีการกระทำที่ ทำไปโดยเจตนาอย่างทีกล่าวแล้วข้างต้นว่า เป็นทรัพย์สมบัติของ เรา ไม่มีสิ่งอื่นเป็นทรัพย์สมบัติอันแท้จริงของเรา นอกจาก การกระทำของเรา คำว่า **กัมมทายาโท** คำทายาโทหรือทายาท คือผู้ที่จะได้รับมรดก. เราเป็นผู้มีกรรมเป็นมรดก ที่จะได้รับ ต่อไปข้างหน้า ที่ว่า **กัมมโยนิ** โยนิ แปลว่า กำเนิด หมายถึง การที่เราจะมีกำเนิดเป็นสัตว์เป็นคนขึ้นมา หรือเป็นอะไรก็ตาม ย่อมปรุงขึ้นมาจากกรรม ข้อนี้มีคำว่า **กัมมวิญญาณัง** (วิญญาณ คือกรรม) เป็นหลัก อาศัยกรรมหรือผลของกรรมที่คู่กันอยู่

นั่นเองเป็นเครื่องปรุงแต่ง การกำเนิดจึงมีได้

ส่วนคำว่า **กัมมพันธ** มีกรรมเป็นพวกพ้องเป็นเผ่าพันธุ์นี้หมายความว่า เราต้องอยู่ในท่ามกลางการแวดล้อมของผลกรรมนานาชนิด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เราคนหนึ่ง ๆ ทำกรรมจนนับไม่ไหว และกรรมแต่ละกรรมจะต้องให้ผล และเรายังต้องตกอยู่ในระหว่างการแวดล้อมของผลกรรมนานาชนิด นับเป็นร้อยเป็นพัน.

คำว่า **กัมมปฏิสรโณ** นั้น หมายถึง ที่พึ่งที่ด้านทานของเรานั้น ก็คือกรรมอีกนั่นเอง ถ้าเราต้องการที่พึ่งที่ด้านทานแล้วก็ไม่มีอะไรนอกจากกรรมที่ได้กระทำไว้ ถ้าเราประสงค์จะอยู่ในฝ่ายดีเราก็ต้องการสิ่งด้านทานฝ่ายชั่ว ถ้าเราสมัครเป็นฝ่ายชั่ว ก็แปลว่าเราต้องการจะด้านทานในฝ่ายดี กลับกันดังนี้ก็ได้ แต่แล้วที่ด้านทานนั้นก็ไม่มีอะไรนอกจากกรรม ถ้าเราทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ภาษาบาลีใช้คำว่า *กัลยาณัง* แปลว่า งาม ก็ตาม, *ปาปกัม* แปลว่า ลามก ก็ตาม เราย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ทั้งหมดนี้เป็นหลักกรรมในชั้นศีลธรรม

กรรมดีชั้นศีลธรรมตัดสินจากเจตนาของสังกม

ขอให้เข้าใจว่าที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นการกล่าวกันในชั้นของศีลธรรม ในแง่ของศีลธรรม เพราะฉะนั้นจึงมีการจำแนกเป็นกรรมงามและกรรมลามกเป็นของคู่กัน เพราะเราเอาความรู้สึก

ของสัตว์ทั่วไปเป็นเกณฑ์ ความรู้สึกตามธรรมชาติของสัตว์ ย่อมไม่ชอบกรรมที่ไม่ถูกใจ ชอบแต่กรรมที่ถูกใจจึงเกิดการแบ่งเป็น ๒ กรรมขึ้น แต่โดยที่แท้แล้วตัวกรรมเองนั้น ไม่เข้าใคร ออกใคร ไม่อาจจะกล่าวว่ามีดีหรือชั่วได้ ที่ว่าดีหรือชั่วขึ้นมาเพราะคนไปบัญญัติเข้า คือไปบัญญัติสิ่งที่เราถูกอกถูกใจ ว่าเป็นกรรมดี ที่เราไม่ถูกใจว่าเป็นกรรมชั่ว. แต่ถ้าเราเอาธรรมชาติเป็นหลักแล้ว มันก็ไม่อาจจะกล่าวได้ว่าดีหรือชั่ว เพราะฉะนั้น การบัญญัติว่าดีหรือชั่วนี้ เป็นไปตามทางของศีลธรรม คือความต้องการของสังคมในโลก **สิ่งใดตรงกับความต้องการของสังคมก็เรียกว่าดี** นี่หมายถึงสังคมที่ปกติ ไม่ใช่สังคมวิปริต **ที่ไม่ตรงกับความต้องการของสังคม ก็ถูกจัดเป็นชั่ว** แต่ขอให้เข้าใจเสียชั้นหนึ่งก่อนว่ากรรม ๆ นั้น แท้จริงไม่ควรจะถือว่าดีหรือชั่ว โดยธรรมชาติ.

อาตมาจะเปรียบเทียบในเรื่องนี้ บ้านเรือนอย่างในกรุงเทพฯ นี้มันมีความหมายได้ ๒ แห่ง คือ จะว่าสวยงามหรือว่าสกปรกสกนาก็ได้ ว่าไม่สวยไม่งาม ไม่สกปรกสกนาก็ได้ คนหนึ่งมองด้วยสายตาหรือกิเลสของเขา ก็เห็นว่าสวยงาม อีกคนหนึ่งมองด้วยสายตา หรือความรู้สึกของเขา ซึ่งอยู่เหนือกิเลสก็เห็นว่าไม่สวยไม่งาม กลับเป็นที่น่ารำคาญ หนวกหูอีกทีก็ครึกโครมชวนให้เกิดความรำคาญมากกว่า ส่วนตัวกรุงเทพฯ เอง ที่จริงมันไม่อาจจะกล่าวได้ว่าสกปรกหรือไม่สกปรก สวยงามหรือไม่สวยงาม

มันแล้วแต่ความรู้สึกของคน ผู้บัญญัติจะว่าอะไรก็ได้ แล้วแต่กิเลสหรือความรู้สึกของเขา เราจะเข้าใจได้อย่างหนึ่งว่า ตามความจริงของธรรมชาตินั้น ตัวธรรมชาติมีอาจจะกล่าวได้ว่า ดีหรือชั่ว งามหรือไม่งาม เป็นต้น แต่แล้วคนไปบัญญัติเข้าตามความต้องการของผู้บัญญัติ จะเป็นบุคคลหรือเป็นหมู่คณะก็ตาม ฉะนั้น ในชั้นศีลธรรมนี้เราบัญญัติกรรมชนิดที่ทุกคนปรารถนา คือไม่เป็นการเบียดเบียนตนไม่เบียดเบียนคนอื่น หรือไม่ทำให้ใครเดือดร้อนนั้น ว่าเป็น **กรรมงาม** หรือ **กรรมขาว** พระพุทธเจ้าท่านทรงใช้คำว่า กรรมขาว ก็มี กรรมงาม ก็มี ส่วนการกระทำที่ทำความให้เดือดร้อน ทำให้ไม่มีใครปรารถนานั้น เรียกว่า **กรรมชั่ว** หรือ **กรรมดำ** เลยเกิดเป็น ๒ กรรมขึ้น.

ทำกรรมไว้อย่างไร จะได้รับผลของกรรมนั้น

ส่วนข้อที่เราจะต้องเป็นทายาท คือ ต้องรับผลของกรรม โดยตรงนั้นเป็นเพราะว่าการกระทำนั้น มันมีผลเกิดขึ้นในตัว การกระทำนั้นเอง จึงแบ่งให้คนอื่นไม่ได้ มันมีผลติดอยู่ในตัว การกระทำนั้นเอง ซึ่งเราจะพิจารณากันต่อไปถึงข้อที่พระองค์ตรัสว่า **ทำกรรมไว้อย่างใด ก็จะได้รับผลของกรรมนั้น**

ในเรื่องนี้ พระองค์ตรัสเป็นอุปมาเปรียบเทียบว่า หวานพืชลงไปเช่นใด เราจะได้เก็บเกี่ยวผลเช่นนั้น เช่นว่าเราหวานเมล็ดข้าวเปลือกกลงไปเป็นพืช เราก็จะได้เก็บผลเป็นข้าวเปลือก

ถ้าเราหว่านพืชเป็นถั่วเป็นมันลงไป เราก็จะได้เก็บผลเป็นถั่ว เป็นมันตามที่เราได้หว่านลงไป ทีนี้ ถ้าเราหว่านพืชของกรรม ขาวลงไปเราก็ได้รับผลขาวหรือดี หว่านพืชของกรรมดำลงไป เราก็ได้รับผลที่เรียกกันว่าชั่ว นี่เรียกว่าเป็นผู้รับมรดกโดยตรง โดยถูกต้องที่สุด ของกรรมที่กระทำ กรรมที่คนกระทำ หรือสัตว์กระทำนั่นเอง กลับย้อนหลังมาเป็นสิ่งที่จะแบ่งแยก คนหรือสัตว์นั้นเสียเอง ว่าเป็นคนดีหรือคนไม่ดี.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *กมฺมํ สตุเต วิภชตี ยทิทํ* หีน-
บุปฺปณิตตาย ซึ่งแปลว่า กรรมคือการกระทำ เป็นเครื่องจำแนก
สัตว์ให้ดีหรือให้เลว เพราะตัวกรรมมันก็อยู่ที่ตัวบุคคล, ความดี
หรือเลว มันก็อยู่ที่ตัวกรรมนั้น ๆ ฉะนั้นการกระทำนั้นเอง
เป็นตัวชี้ระบุบุคคลว่าดีหรือเลว อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แยก
ออกจากกันไม่ได้ จึงถือว่ากรรมเป็นสิ่งที่จำแนกบุคคลให้เป็น
คนชนิดไหน คือเป็นคนดำไปตามกรรมดำ หรือเป็นคนขาว
ไปตามกรรมขาว นี่เรียกกฎแห่งกรรมในแง่ของศีลธรรม.

ผลที่จะได้รับจากการเชื่อเรื่องกรรมในทาง พุทธศาสนา

เมื่อเราได้ศึกษาเรื่องกรรมดังที่ได้กล่าวมานี้ เราควรจะเข้าใจ
ว่า กฎเรื่องกรรม นั้น อำนาจเด็ดขาดมันอยู่ที่ตัวกรรม ไม่ต้อง

อาศัยสิ่งอื่นใดนอกจากกรรม เข้ามาประกอบอีกแล้ว มันก็สามารถที่จะเป็นไปได้จนถึงที่สุดหรือเด็ดขาด ไม่มีอะไรมาแทรกแซงได้ การศึกษาเรื่องกรรม ทำให้เรามีความเชื่อตัวเอง โดยเด็ดขาดยิ่งขึ้นดังนี้ จึงสมกับที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า ต้องทำที่พึ่งเอาเอง หรือว่าตนเป็นที่พึ่งของตนเอง อย่าเอาสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง เหมือนกับที่เรายึดถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเรื่อย ๆ มา ตามแง่ของศีลธรรม แต่ครั้นถึงตัวจริง คือในชั้นศาสนา ซึ่งจะต้องปล่อยวางความยึดถือในสิ่งทั้งปวงเรื่องก็กลายเป็นว่า เราต้องพึ่งตัวเราเอง พระรัตนตรัยหมดความสามารถอันแท้จริงที่จะช่วยได้ อาศัยกฎแห่งกรรมดังที่กล่าวนี้ การพึ่งตัวของตัวจึงเป็นไปได้ และเป็นไปได้จนสำเร็จถึงที่สุดด้วย.

เราควรจะมีใจแน่วแน่ในเรื่องกรรม โดยพิจารณาไปตามหลักต่อไปอีกชั้นหนึ่ง คือว่าถ้าคนเรามีความเข้าใจในเรื่องกรรมแล้ว จะไม่มีการยึดถือเกี่ยวกับฤกษ์ยาม หรือดวงดาวต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะว่ากรรมเป็นสิ่งที่เด็ดขาดในตัวมันเอง เมื่อพูดถึงประโยชน์ที่จะพึงได้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ประโยชน์นั้นแหละเป็นตัวฤกษ์ยาม เป็นตัวฤกษ์ดียามคืออยู่ในตัวประโยชน์แล้ว ขอให้เราทำให้สำเร็จประโยชน์ก็แล้วกัน ต้องการประโยชน์อย่างไรก็ตามใจ ประโยชน์เป็นทรัพย์ เป็นลาภ เป็นชื่อเสียง เป็นมรรค ผล นิพพาน หรืออะไรก็สุดแท้, นี้เรียกว่าประโยชน์,

ประโยชน์นั้นเองเป็นตัวฤกษ์อยู่ในประโยชน์เองแล้ว ฉะนั้น จงฟังสิ่งที่ประโยชน์ อย่าไปฟังสิ่งที่ฤกษ์ยาม ให้ถือเอา ฤกษ์ยามที่การประพาศประโยชน์, ให้ตัวประโยชน์จริง ๆ เป็น ตัวฤกษ์ยาม

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *อตฺถโถ อตฺถสฺส นกฺขตฺตํ* ตัว ประโยชน์นั้นแหละเป็นดาวฤกษ์ หรือฤกษ์ยามที่ดีอยู่แล้ว, ก็ *กิริสฺสนฺติ ตารกา* ดวงดาวบนท้องฟ้าจะทำอะไรให้ได้ *นกฺขตฺตํ ปฏฺิมาเนนฺตํ อตฺถโถ พาลํ อุปฺจจฺคา* ตัวประโยชน์ที่แท้จริง จะ ผ่านคนที่มัวแต่นั่งคำนวณดวงดาวไปเสีย ท่านตรัสไว้ดังนี้ นี่ เป็นเรื่องซึ่งระบุดึงการที่ **กรรมไม่ขึ้นอยู่ในอำนาจของดวงดาว หรือฤกษ์ยามต่าง ๆ**

กรรมกับความเชื่อเรื่องโชคกลาง

โดยทางวิทยาศาสตร์เรายอมรับ ไม่ใช่ปฏิเสธ เรายอมรับว่าดวงดาวต่าง ๆ ซึ่งมีความดึงดูดสัมพันธ์กันอยู่กับโลกนี้ ย่อมมีอิทธิพลอยู่เหนือการเกิดการตายของสัตว์โลกเป็นธรรมดา ย่อมมีผลอย่างใดอย่างหนึ่งเหนือการเกิดเหนือชีวิตวิญญานของ สัตว์ ข้อเท็จจริงเหล่านี้เราไม่ปฏิเสธ แต่เรามองเห็นชัดเจนคือ ว่ามันมีอำนาจ หรือมีกำลังน้อยเกินไป จนไม่สามารถจะ ต้านทานกับแรงกรรม ฉะนั้นเราจึงยึดถือกรรมเป็นหลัก แปลว่า ไม่ได้ยึดถือฤกษ์ยามหรือดวงดาวหรือสิ่งภายนอกเช่นนั้น ถ้าถือ

ตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ถือตามพระพุทธานุญาตที่ว่า กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่ถูกต้องตรงตามบริสุทธินั้น เป็นฤกษ์ดียามดีอยู่ในตัวแล้ว พระบาลีมีตรัสไว้ดังนี้ *สุนกฺขตฺตํ สุมงคลํ สุปภาตํ สุนุญฺจิตํ สุขโณ สุมุหฺตฺโต* ฯลฯ แปลว่า นักขัตฤกษ์ที่ดี มงคลที่ดี วันดีการบวงสรวงดี ขณะดี ยามดี และอะไรดี ๆ ทั้งหมดนั้น คือการกระทำทางกายวาจาใจที่ดี

ทีนี้ เรายังมีสิ่งอื่นอีกนอกจากดวงดาวหรือฤกษ์ยาม สิ่งนั้น คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น น้ำมนต์ เป็นต้น น้ำมนต์หรือน้ำศักดิ์สิทธิ์นี้ เป็นสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์หรือตรงกันข้ามจากหลักกรรมโดยสิ้นเชิง. เขาได้ถือกันอยู่ก่อนพระพุทธเจ้า. เมื่อพระพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นในโลก ก็ทรงปฏิเสธสิ่งเหล่านี้ โดยตรัสว่าถ้าสัตว์จะบริสุทธิดีกันได้ เพราะน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์นี้แล้ว พวกกบ เต่า นาก จระเข้ หรือสัตว์ในน้ำต่าง ๆ ก็จะพลอยไปสวรรค์กันหมด เพราะน้ำศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ ท่านจะหัวเราะหรือไม่หัวเราะก็สุดแท้ แต่ว่าถ้ามันทำกันได้ง่าย ๆ อย่างนั้นแล้ว ก็ไม่มีใครที่จะต้องตกนรก เพราะน้ำในแม่น้ำคงคา ยมนา ฯลฯ ก็ศักดิ์สิทธิ์ หรือถ้าไม่มีน้ำในแม่น้ำคงคา เราเอาน้ำมาเสกอย่างหนึ่งอย่างใดให้เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ คนก็จะพันทุกข์ หรือไปสวรรค์กันหมดด้วยวิธีง่าย ๆ นั้น

กรรมไม่ได้ตัดสินจากชาติกำเนิด

ทีนี้จะพิจารณากันต่อไปอีกถึงชาติกำเนิด : การที่ถือว่าเรามีกำเนิดสูงเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ หรือมีกำเนิดออกมาจากบิดามารดาที่มีกำเนิดสูงแล้วก็จะเป็นคนสูงคนดีไปตาม เช่นนี้ ผิดหลักกรรม หรือผิดหลักของพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่า จะเป็นคนชั่ว คนไม่ดี เพราะกำเนิดในตระกูลต่ำ ก็ไม่ใช่ จะเป็นคนสูง เพราะกำเนิดในตระกูลสูง ก็ไม่ใช่ โดยที่แท้คนจะดี เพราะทำกรรมดี ชั่วก็เพราะทำกรรมชั่ว ดังนั้น ฉะนั้นเราไม่ควรทะนง หรือไม่ควรไว้ใจในเรื่องที่ว่ามีกำเนิดดี เราจะต้องเป็นผู้ไม่ประมาทในการที่จะประกอบกรรมดีอยู่เสมอ จึงจะได้มีโอกาสในการที่จะเดินไปตามทางของกรรมให้ถูกต้อง จนถึงกับได้รับผลของกรรมชนิดที่ตนปรารถนา นี่เป็นการแสดงว่าเราจะตลบตลวงหรือจะเล่นตลกกับกรรมนั้นไม่ได้ ถ้ายังเล่นตลกกับกรรม เช่น ยังเชื่อศาลพระภูมิ ยังเชื่อน้ำมนต์ ยังเชื่อฤกษ์ยาม เรื่องต่างๆ นี้ ไม่มีทางที่จะกล่าวได้ว่า เป็นผู้ถืออกุศลแห่งกรรม แล้วไม่มีโอกาสจะเดินไปตามทางที่ถูกต้องของกรรม กฎแห่งกรรมจะไม่ช่วยบุคคลคนนั้น ให้เป็นผู้ที่ทำได้ตนให้เป็นที่พึ่งแก่ตนได้เลย และจะกลายเป็นทาสของสิ่งต่างๆ เหล่านั้นไม่มีที่สิ้นสุด ถ้าเราต้องการจะให้เรามีความจริงสูงถึงขนาดที่ตนเป็นที่พึ่งแก่ตนได้ ตามหลักของพระพุทธเจ้า แล้วเราต้องเดินตามกฎของกรรมให้ถูกต้อง อย่างที่ว่ามานี้

ผลของการเชื่อเรื่องกรรมไม่ถูกต้อง

ที่นี้ ข้อต่อไปที่เราจะพิจารณากัน ก็คือ เรื่องการหลงทาง หรือการเดินทางผิดทาง การเดินทางนี้ ข้อแรกที่สุด ก็คือปัญหา อย่างที่เรามีกันอยู่เดี๋ยวนี้ทั่ว ๆ ไป ว่าคนนี้ทำดีแล้วทำไมไม่ได้ชื่อเสียง ไม่รวย ส่วนคนนี้ไม่ได้ทำดีอะไรเลย ทำชั่ว แล้วมีชื่อเสียง หรือรวยอย่างนี้เป็นต้น เป็นปัญหาทั่วไปหมด ที่ไหนก็ มักจะถามอย่างนี้ นี่เพราะความหลงผิดในเรื่องกรรมและผล ของกรรมนั่นเอง อาตมาอยากจะขอย้ำเรื่องนี้อีกว่า สิ่งที่เราเรียกว่ากรรมนั้น คือตัวการกระทำ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม มันมีการบัญญัติอยู่ที่ตัวการกระทำนั่นเอง มันจึงเป็นกรรมดี กรรมชั่วได้เสร็จแล้ว ตั้งแต่เมื่อกระทำ คือถ้าเราไปทำเข้าไปใน ลักษณะที่บัญญัติว่าเป็นกรรมดี มันก็เป็นกรรมดี แล้วมันก็ได้ ความดีอยู่ในตัวการกระทำนั้นเสร็จ ทางฝ่ายทำกรรมชั่วก็ เหมือนกัน มันชั่วเสร็จตั้งแต่ทำเสร็จ ทีนี้มันมีของทำให้หลง สับสนได้ คือผลพลอยได้ของกรรมดีหรือกรรมชั่ว เช่นเงินทอง ชื่อเสียงเป็นต้น ผลพลอยได้เหล่านี้เป็นสิ่งที่สับสน คือจากการ ทำดี จะได้เงินได้ทองได้ชื่อเสียงก็ได้ จากการกระทำชั่วจะได้ เงินได้ทองได้ชื่อเสียงก็ได้ เงินหรือชื่อเสียงที่ได้มานั้น มัน คล้ายกันก็จริง แต่มันจะต่างกันลิบ ถ้าเงินได้มาจากการทำดี ต้องถือว่าเป็นเงินดี ถ้าเงินได้มาจากการทำชั่ว ต้องถือว่าเป็น เงินชั่ว ชื่อเสียงที่ได้มาจากการทำดี เป็นชื่อเสียงบริสุทธิ์

ชื่อเสียงที่ได้มาจากการหลอกลวง ก็เป็นชื่อเสียงปลอม ฉะนั้น คนทำดี ต้องได้ดี แล้วได้ผลพลอยได้ที่ดี เช่นเงินหรือชื่อเสียงที่ดี หรืออาจจะไม่ได้เลยก็ได้ คนทำชั่วต้องได้ชั่วเสร็จ แล้วก็ ได้ผลพลอยได้เป็นเงินชั่วเป็นชื่อเสียงปลอม ชื่อเสียงชั่ว หรือ อาจไม่ได้เลยก็ได้ มันแน่นอน ไม่มีทางที่จะปะปนกันได้ ระหว่าง ชั่วกับดี แต่ถ้าคนมีกิเลสหนาเกินไป ก็จะทำให้ถ้าเป็นเงินแล้ว ดีทั้งนั้น ก็เลยเอาไปปนกันได้ทั้งดีและชั่ว แล้วมันก็ยุ่ง

สำหรับผลของกรรมอันแท้จริง นั้น ไม่ใช่เงิน ไม่ใช่ชื่อเสียงไม่ใช่สิ่งที่ได้ตามที่ต้องการ. ผลของกรรมแท้ ๆ คือความดี หรือความชั่ว มีอยู่ในตัวการกระทำนั้นเสร็จ, ทำดีดีเสร็จ ทำ ชั่วชั่วเสร็จ ตั้งแต่เมื่อทำ. ถ้าเราจะเอาสิ่งที่ยากได้ตามต้องการ นั้น มาเป็นเครื่องวัดแล้ว ย่อมใช้ไม่ได้ มันจะเป็นศาสนา หรือ เป็นกฎเกณฑ์ของสุนัขหรือแมวไปที่เดียว คือ กลับไปถืออะไร ที่เป็นการได้ตามชอบใจของตนว่า เป็นการถูกต้องเป็นความ ยุติธรรมหรือเป็นสิ่งที่ดีไป เราต้องดูอีกทีหนึ่ง ว่าสิ่งที่จะได้ มานั้นมันดีหรือชั่ว คือได้มาจากการกระทำที่ดีหรือชั่ว การเป็น เงินดีหรือเงินชั่วนั้น มันจะเข้ามาตามสาย คือถ้าได้มาจาก กรรมดี ก็เป็นเงินดี ได้มาจากกรรมชั่ว ก็เป็นเงินชั่ว และก็ คงชั่วตลอดไป เงินดีเอามากินมาใช้เลี้ยงบุตรภรรยา เขา เหล่านั้นก็พลอยเป็นดีไปถ้าเอาเงินชั่วมากินมาใช้ มาเลี้ยง บุตรภรรยา ก็พลอยพาให้เป็นคนชั่วไปทั้งครอบครัว ไม่มีทาง

จะยกเว้น แต่เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น นี่แหละเรียกว่าทางที่จะหลงผิดในข้อแรกที่สุด คือหลงว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว แต่ที่แท้แล้วมันเด็ดขาด คือทำดีดีแน่ ทำชั่วชั่วแน่ และดีเสร็จชั่วเสร็จตั้งแต่เมื่อทำนั่นเอง ส่วนผลพลอยได้ ก็ได้มาในลักษณะที่ดี หรือชั่วตามกรรมนั้น ๆ อย่าไปหลงว่ารูปร่างมันเหมือนกัน หรือเห็นเป็นของอย่างเดียวกัน ให้กำหนดคำว่าเงินชั่วหรือเงินดี ชื่อเสียงจริง หรือชื่อเสียงปลอม ไว้ให้แม่นยำก็จะไม่มีทางสับสนในเรื่องกรรม.

กรรมอาจให้ผลในระยะเวลาสั้นยาวต่างกัน

ความหลงผิดในเรื่องกรรมข้อต่อไป ก็คือความหลงผิดในขณะที่กรรมชั่วหรือกรรมดีที่แท้จริง ยังไม่ทันจะได้แสดงผลขั้นต่อ ๆ ไป อาตมาได้กล่าวแล้วว่า ทำดีดีเสร็จตั้งแต่เมื่อทำ ทำชั่วชั่วเสร็จตั้งแต่เมื่อทำ แต่ว่าผลของกรรมที่จะเป็นผลสะท้อนเป็นขั้น ๆ สืบไปนั้นยังมีอีก และอีกอย่างหนึ่งก็ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า กรรมนั้นมีมากหลายชนิดด้วยกัน กรรมบางชนิดจะให้ผลในการเกิดคราวต่อไป บางชนิดให้ผลในการเกิดคราวต่อ ๆ ไปอีก, ฉะนั้นจึงมีกรรมอยู่บางประเภท ที่ไม่ให้ผลทันทีที่นี้ ก็จะมีทางหลงผิดสืบไปในข้อที่ว่า กรรมที่ได้กระทำลงไปแล้ว และยังไม่ทันให้ผล แต่มีกรรมอื่นมาให้ผลแทรกแซงเสียก่อนอย่างตรงกันข้ามอย่างนี้ ตนก็จะเกิดความน้อยใจว่าทำดีไม่ได้ดี

ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ในกรณีเช่นนี้ ขอให้ท่านกำหนดไว้ว่า เพราะกรรมนั้น ๆ ยังไม่ทันจะให้ผล

สำหรับกรรมที่เป็นบาปนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า มธุรวา มณฺเฑติ พาโล แปลเป็นไทยก็ว่า คนพาลย่อมสำคัญบาปว่าเป็นน้ำผึ้ง ยาวาปปี น ปจฺจติ ตลอดเวลาที่บาปยังไม่ทันให้ผล คือชั่วขณะที่กรรมยังไม่ทันให้ผลนั้น คนพาลก็ยังสำคัญว่าบาปนี้เป็นน้ำผึ้ง คือหวานแต่พอถึงคราวที่กรรมให้ผลเข้า เขาก็จะต้องเสวยทุกข์ จะต้องนั่งหน้ามีน้ำตา ที่ตรัสเช่นนี้ ก็เพื่อจะแสดงว่า กรรมบางประเภทไม่อาจจะให้ผลทันตาทันใจและกรรมที่เป็นบาปนั้น จะมีลักษณะเป็นน้ำผึ้งคือหวานไปก่อนสำหรับคนพาลด้วย แต่ไม่ใช่แก่คนทั่วไป เป็นอันว่าบาปที่ยังไม่ทันให้ผลนั้น จะพรางตาอย่างยิ่ง สำหรับผลพลอยได้จากบาปนั้น จะเป็นเงินชั้วหรือเป็นชื่อเสียงปลอมก็ตาม ชื่อเสียงปลอมหรือเงินชั้วนั้น จะเป็นน้ำผึ้งไปพลางก่อน และจะทำให้คนนั้นเสียนิสัย เสียจิตใจ เสียคุณสมบัติ เสียอะไรต่างๆ ในที่สุดก็กลายเป็นยาพิษขึ้นในวันหนึ่งโดยแน่นอน นี่ความสำคัญผิดข้อที่สอง ที่อาจจะเกิดมาจากการที่บาปหรือบุญก็ตาม ยังไม่ทันจะให้ผล.

ผู้ทำกรรมย่อมหลีกเลี่ยงผลกระทบไม่พ้น

ที่นี้ข้อที่ทำให้สำคัญผิดในข้อต่อไป ก็คือว่าอาจจะมึบางคนคิดว่ามีที่ซ่อนเร้น หรือเล่นตลกกันกับกรรม คนที่ไม่ได้ศึกษาเพียงพอ หรือว่ามีสิ่งแวดล้อมไม่ดี หรือคนสำมะเลเทเมา จะมีความประมาทถึงขนาดที่ว่าคิดจะเล่นตลกกับกรรมในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่มีที่หลบ ไม่มีที่ซ่อนจากการต้อนรับผลของกรรม

คำบาลีนั้นมีว่า น อนตลิกฺเข น สมฺพุทธฺมชฺเฌ น ปพฺพदानํ ฯลฯ ซึ่งแปลว่า อยู่เสียบนสวรรค์ก็ตาม อยู่ในอากาศก็ตามอยู่ในห้วงลึกลงก็ตาม ก้นมหาสมุทรก็ตาม, ที่ซึ่งเขาจะไม่ต้องรับผลของกรรมที่เขากระทำไว้นั้น จะหาไม่ได้ คือไม่มี.

ที่นี้ บางคนอาจจะเข้าใจผิดว่าเราสามารถทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อชดเชยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งฝืนใจทำกรรมดีเล็กๆ น้อยๆ ชนิดที่ตนไม่ประสงค์จะทำ เพื่อกลบเกลื่อนบาปที่เคยทำไว้ตั้งมากมาย ตามนิสัยสันดานของการที่เป็นคนพาล เพราะมีความคิดความหวังว่าจะเล่นตลกกับกรรม พวกนักเลงมักชอบพูดกันถึงกับว่า จะชวณยมพบาลเป็นเกลอบ้าง หรือว่าจะเขียนหนังสือเอกสารเท็จบ้าง อะไรบ้าง นี่ก็เป็นเรื่องที่มีความคิดมาจากการที่ว่าเขาหาหนทางต่างๆ นานา ที่จะเล่นตลกกับกรรม.

พวกบัณฑิตหรือผู้ที่มีความรู้อันถูกต้อง ไม่มีความคิดเช่นนี้ คงยึดถือได้ตามหลักของกรรมในฝ่ายศีลธรรม ว่ากรรมดีคืออย่างนั้น ๆ กรรมชั่วคืออย่างนั้น ๆ ผู้ทำจะได้รับผลตามสมควรแก่การกระทำ อย่างไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้เลย และโดยเฉพาะที่เราจะต้องถือเป็นมโนเป็นบมโนสำหรับคุ้มครองก็คือว่า **ทำดีดีเสร็จ ทำชั่วชั่วเสร็จ ตั้งแต่มีการกระทำ ผลพลอยได้นั้นไม่เป็นประมาณ** แต่ถึงอย่างไรผลพลอยได้นั้น ก็ต้องสมแก่กรรมเหมือนกัน คือจะต้องดีหรือชั่วไปตามกรรมเหมือนกัน ขอแต่ให้ดูให้ดี ๆ ก็แล้วกัน อย่าไปเข้าใจผิดจนสับสน นี้เรียกว่ากฎเรื่องกรรม ในแง่ของศีลธรรมนั้น มีอยู่ดังที่กล่าวมานี้

หลักกรรมชั้นโลกุตตระของพุทธศาสนา

ที่นี้ เราจะพิจารณากันต่อไป ถึงหลักกรรมที่เป็นชั้น **โลกุตตระของพุทธศาสนา** ข้อนี้ก็คือเราได้ศึกษามาถึงวิธีประพฤติปฏิบัติ ที่จะทำให้มีอำนาจอยู่นอกเหนือกรรม หรือผลของกรรม. อาตมาอยากให้ท่านทั้งหลาย ได้ทราบถึงกรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ คือกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว ในชั้นของศีลธรรม เรามีกรรมดำกรรมขาว หรือกรรมดีกรรมชั่ว แต่ในชั้นของโลกุตตระ มีกรรมอีกประเภทหนึ่ง คือไม่ดำไม่ขาว และเป็นที่สุดแห่งกรรมทั้งหลาย. กรรมชนิดที่ไม่ดำไม่ขาวนี้ จะเป็นที่สุดแห่งกรรมทั้งหลายทั้งดำและขาว ฉะนั้นจึง

หมายความว่า มันมีการกระทำกรรมอีกชนิดหนึ่งทางฝ่ายโลกุตตระ ที่จะทำให้อยู่เหนืออำนาจกรรมตามแบบของศีลธรรมโดยสิ้นเชิง.

ข้อแรกที่สุดที่เราจะต้องศึกษา ก็คือว่า เราพิจารณาดูให้ดี ๆ ว่ากรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ที่มันให้ผลขึ้นมาแล้ว มันเป็นความดับทุกข์หรือไม่ มีทุกข์โดยแท้จริงหรือเปล่า. ข้อนี้เราจะต้องเอาเรื่องประจำวันมาเป็นตัวอย่างสำหรับพิจารณา ถ้าจะให้เราต้องนั่งร้องไห้ทั้งวัน เพราะเสวยผลของกรรมชั่ว เราจะทนได้ไหม? ขอให้ลองคิดดู. กรรมดีชนิดไหนก็ตาม ได้เงินก็ตาม ได้ชื่อเสียงก็ตาม ได้วัตถุแห่งกามคุณอย่างเต็มเปี่ยมก็ตาม แล้วให้นั่งยิ้มกริ่มสุขใจเสวยสุขเวทนานั้นอยู่ทั้งวันทั้งคืนตลอดไป เราจะทนไหวไหม? ในที่สุดเราจะพบว่าทั้งสองฝ่ายนั้น มันเป็นการทำให้เกิดความหนัก หรือความทนทานเท่ากัน. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสข้อปฏิบัติของพระองค์ โดยเฉพาะ ให้ละเสียทั้งความยินดีและยินร้าย ให้ละเสียทั้งอภิขมา และโทมนัส, คือให้ละเสียทั้งความยินดียิ้มกริ่มอึดใจเสมอ และให้ละเสียทั้งการที่จะโทมนัสน้อยใจด้วย, แปลว่าไม่มีดีใจหรือเสียใจโดยสิ้นเชิง ถ้าเราไปพิจารณาดูจนเห็นว่า ถ้าให้นั่งร้องไห้ทั้งวันก็ทนไม่ไหว นั่งยิ้มกริ่มทั้งวัน ก็ทนไม่ไหวจริง ๆ เราก็จะเกิดความต้องการสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนขึ้นมาทันที คือวิธีปฏิบัติชนิดหนึ่ง ที่ไม่ทำให้เรานั่ง

ร้องไห้และก็ไม่ต้องยั้งกริมทั้งวันทั้งคืน นี่คือการปฏิบัติขั้น
มรรคมืองค์แปด หรือสติปัญญาฐานสี่ หรือข้อปฏิบัติขั้นสูงต่าง ๆ
ที่จะละเสียซึ่งอภิขมาและโทมนัส หรือละเสียซึ่งความยั้งกริม
และความโทมนัส นี้เอง เป็นเงื่อนไขที่เราจะเทียบเคียงไปได้
ตามลำดับว่า กรรมดีก็เลือนทอน! กรรมชั่วก็เลือนทอน! ถ้าต้อง
ให้หมกอยู่กับผลของกรรมดีตลอดไป หรือกรรมชั่วตลอดไป
มันก็เลือนทอนเท่า ๆ กัน! มันเป็นการแบกหามที่หนักกันคน
ละอย่าง กรรมชั่วนั้นเป็นการแบกหามชนิดที่ทำให้ความเจ็บปวด
ให้ด้วย ส่วนกรรมดีนั้นมันทำให้เกิดการแบกหามชนิดที่สนุก-
สนานร่าเริงไม่รู้สีกตัว ให้หลงทอนไปได้ ส่วนความเป็นอิสระ
ที่แท้จริงนั้น ได้แก่การที่ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของทั้งกรรมดีและ
กรรมชั่ว นี่คือเรื่องที่จะพ้นจากกรรม หรือกลายเป็นโลกุตตระไป

การปฏิบัติซึ่งเป็นไปเพื่อพ้นจากกรรม

หลักของพระพุทธศาสนา มีการปฏิบัติอีกระดับหนึ่ง ซึ่ง
เป็นไปเพื่อพ้นจากกรรม อยู่เหนือกรรมโดยสิ้นเชิง หลักอย่างนี้
ไม่เฉพาะแต่พุทธศาสนาเรา แม้ในศาสนาอื่นที่เป็นคู่แข่งกันเช่น
ศาสนาไซนะ หรือนิคันถะนั้นเขาก็มีโมกษะ ซึ่งพ้นจากกรรม
เหมือนกัน นิพพานของเขา ก็คือพ้นจากกรรม แต่เขายังไม่มี
ตัวมีตนที่ถาวรชนิดหนึ่งอยู่. ส่วนเราพ้นจากกรรมโดยสิ้นเชิง
แล้วโดยไม่ต้องมีตัวตน เพราะว่า การที่พ้นจากกรรมโดยสิ้นเชิง

แล้วไปมีตัวมีตนชนิดหนึ่งอยู่นั้น เป็นไปไม่ได้ ตัวตนจะต้องอยู่ได้ด้วยกรรมด้วยผลของกรรม. พุทธศาสนาแปลกจากเขาทั้งหมด ตรงที่ว่า พ้นจากกรรมแล้ว ก็เป็นความดับสนิทโดยสิ้นเชิง.

ในพระบาลีมีคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ต้องละเสียได้ ทั้งบุญทั้งบาป คือทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว จึงจะเป็นผู้หลุดรอดออกไปได้ ไม่เกี่ยวข้องอยู่ในสิ่งใด ๆ คือไม่เกี่ยวในภพอีกต่อไป ถ้ายังละบุญบาป คือดีชั่วไม่ได้ ก็จะต้องเกี่ยวข้องอยู่กับภพ คือการเกิดใหม่เป็นใหม่ เกิดอีกเป็นอีก อยู่เสมอไป ตามอำนาจของกรรมดีและกรรมช่วนั้น. ขึ้นชื่อว่ากรรมแล้ว จะเป็นกรรมดีหรือกรรมช่วนั้นก็ตาม ล้วนแต่มีอำนาจบังคับให้สัตว์นั้นต้องเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร โดยเท่ากัน กรรมดีก็ปรุงแต่งไปในทางให้เกิดดี เป็นวัฏฏสงสารต่อไป, กรรมช่วนั้นก็ปรุงแต่งให้เกิดชั่ว เป็นวัฏฏสงสารต่อไป

เมื่อหมดกิเลสก็พ้นกรรม

ที่นี้ควรจะพิจารณาดูต่อไปให้เห็นชัดว่า คนดี ก็มีความทุกข์ไปตามประสาคนดี คนชั่ว ก็มีความทุกข์ไปตามประสาคนชั่ว, เทวดา ก็มีความทุกข์ไปตามประสาเทวดา พรหม ก็มีความทุกข์ไปตามประสาพรหม; คำอธิบายละเอียดเรื่องนี้ มีอยู่แล้วในการบรรยายในปี ๒๔๙๙^๑ เพราะฉะนั้น เราจะ

---

๑. คำบรรยายอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา ปี ๒๔๙๙

พิจารณากันแต่ในข้อที่ว่า ถ้ากรรมยังให้ผล ยังมีการกระทำกรรม และรับผลกรรมอยู่เพียงใดแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าวิภูฏะ คือความเวียนไปก็ต้องมีอยู่เพียงนั้น จะต้องเวียนไปในอาการแห่งการเกิดแก่ เจ็บตาย เรียกว่าไม่มีทางจะรอดไปจากทุกข์ ยังจะต้องเป็นทุกข์ อยู่. ถ้าจะดับทุกข์สิ้นเชิง ก็ต้องทำลายกรรมนี้ให้ขาดไปอย่าให้มีการปรุงแต่งหรือหมุนเวียนได้.

ท่านเปรียบเทียบความข้อนี้ว่า เหมือนกับวงกลม มีส่วนประกอบ อยู่ ๓ ส่วน เช่นวงล้อวงหนึ่ง มีกงอยู่ ๓ กงประกอบกันเป็นวงกลม ในวงนั้น กงส่วนหนึ่งเป็นกรรม, ส่วนหนึ่งเป็นผลของกรรม ส่วนหนึ่งเป็นกิเลส กิเลสซึ่งเป็นกงอันหนึ่ง เป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมเป็นกงอันหนึ่ง ทำให้เกิดผลกรรม ผลกรรมก็เป็นกงอันหนึ่ง หล่อเลี้ยงกิเลส สนับสนุนกิเลสต่อไป กิเลสยังมีอยู่ก็ทำกรรมอีก กรรมทำแล้วก็มีผลมีวิบากอีก, ผลกรรมที่เกิดขึ้นก็หล่อเลี้ยงกิเลสไว้อีก เป็นดังนี้เรื่อยไปไม่มีทางที่จะสิ้นสุดได้ เป็นวงกลมที่ไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย เพราะฉะนั้นจึงไม่มีที่สิ้นสุด จึงต้องเวียนว้ายที่เรียกว่า วิภูฏะ.

คนหรือสัตว์ก็ตาม ย่อมติดอยู่ในวงกลมของวิภูฏะ และในวิภูฏะก็เต็มไปด้วยความทุกข์ คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย และความหนัก ถ้าได้บุญหรือได้ดี ก็หนักอย่างมีบุญ หรืออย่างดี, ได้บาปหรือชั่ว ก็หนักอย่างบาปหรือชั่ว ผิดกันแต่ว่าอย่างดีนั้น เป็นอย่างประณีต ชั้นประณีต เป็นที่ต้องการของคนทั้งหลาย

แต่เมื่อพิจารณาดูกันในแง่ของความจริง คือโดยปรมัตถสังจะแล้ว มันให้เกิดความหนักเท่ากัน! เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาจึงไปไกล ถึงกับต้องการจะตัดรอนการหมุนเวียนของกรรมนี้ให้ขาดเสียที่กึ่งใดกึ่งหนึ่ง เช่น เมื่อตัดกิเลสขาด ก็ไม่มีการทำกรรมอีกต่อไป หรือว่าตัดการกระทำกรรมได้ขาด ก็ไม่มีผลกรรมอีกต่อไป, วงกลมก็เล็กเป็นวงกลม เพราะวงกลมนี้ประกอบอยู่ด้วยกง ๓ อัน ถ้าดึงออกเสียอันหนึ่ง มันก็ไม่ใช่เป็นวงกลม เราจึงมีวิธีที่จะทำวงกลมนี้ให้หมุนไม่ได้โดยการทำลายกิเลส ที่เราจะต้องศึกษากันโดยละเอียดอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งว่าด้วยเรื่องการตัดกิเลส อันจะเป็นหนทางทำให้กรรมนั้นไร้ความหมาย.

เมื่อหมดกรรมการกระทำคือกิริยา

เมื่อได้กระทำให้ไม่มีกิเลสแล้ว จะไม่มีการทำกรรม การเคลื่อนไหวต่าง ๆ นั้น เป็นเพียงกิริยา ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่าการกระทำของพระอรหันต์เป็นเพียงกิริยาเท่านั้นจึงไม่มีกรรมและไม่มีการที่จะต้องรับผลของกรรมนี้แหละคือการศึกษา หรือการกระทำเพื่อให้เกิด **กรรมชนิดที่ไม่ดำและไม่ขาว** ซึ่งถ้าทำได้แล้ว จะเป็นทีล้นสุดแห่งกรรมดำและกรรมขาว กรรมดำและกรรมขาวต่าง ๆ ในขั้นศีลธรรมนั้น จะหมดอำนาจล้นสุดลงไป ก็เพราะกรรมใหม่พิเศษชนิดที่เรียกว่ากรรมไม่ดำไม่ขาว

นี้เอง เป็นกรรมตามแบบของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ที่ไม่ช้าใคร การประกอบกรรมนี้ ได้แก่การพิจารณาให้เห็นว่า ไม่มีอะไรที่น่าหลงใหลเอา หลงใหลเป็น จนจิตหมดความอยากในสิ่งทั้งปวงไม่มีตัณหาในสิ่งใด แล้วความอยากก็ไม่มี ในการที่จะเป็นเหตุให้อยากได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรืออยากเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง. เมื่อเจตนาไม่มี ก็ไม่เป็นกรรมดำหรือขาวขึ้นมาได้ คงเป็นแต่กิริยาล้วน ๆ กรรมดำหรือขาว จึงไม่มีแก่บุคคลนั้นอีกต่อไป บุคคลนั้นจึงไม่ต้องรับผลกรรมอีกต่อไป. กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ท่านเป็นผู้ถึงที่สุด ของความเป็นสัตว์เป็นบุคคล หรือความเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร. ในพุทธศาสนาเรามีการปฏิบัติธรรม เพื่อความอยู่เหนืออำนาจกิเลส หมดกิเลสหรือจะเรียกว่าอยู่เหนือกรรม หรือหมดกรรม ซึ่งความหมายก็เป็นเช่นเดียวกัน.

ความตายไม่ได้ช่วยให้พ้นกรรม

ที่นี้มีคนเข้าใจผิดและชอบพูดกันด้วยเหมือนกันว่า “หมดกรรมกันที” ซึ่งเขาหมายถึงคนนั้นตายเข้าโลง. นี่เป็นความเขลาอย่างยิ่ง เป็นความเขลาอย่างที่น่าละอายอย่างยิ่ง ที่ว่าคนเข้าโลงนั้นคือคนหมดกรรม. คำว่าหมดกรรมนั้นต้องหมายถึงภาวะที่ได้กล่าวมาแล้ว. คือต้องเป็นผู้พิจารณาเห็นสัจจญาณ คือความว่างของสิ่งทั้งปวง จนไม่มีตัณหาอย่างใด ๆ หรือไม่มีเจตนาอัน

เป็นเหตุให้ทำกรรม คือเป็นพระอรหันต์ จึงจะเรียกว่าผู้หมดกรรม สำหรับคนเราพอตายแล้วก็เอาใส่โลงนั้น จะเรียกว่าหมดกรรมไม่ได้ ยังถูกผูกพันอยู่ด้วยกรรม เพราะยังเป็นผู้ที่มีความอยาก มีอุปาทาน มีวิชชาที่ยังไม่ได้ละ และจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งปฏิสนธิวิญญาณของเขาสืบไป เพราะฉะนั้น การหมดกรรมนั้นไม่ใช่ตาย การหมดกรรม อยู่ที่การปฏิบัติจนกระทั่งมองเห็นความเหลวแหลกกว้างเปล่าของกรรมดี กรรมชั่ว ความดี ความชั่ว บุญหรือบาป ว่านั่นไม่ใช่ความพ้นทุกข์ ถึงที่สุด ก็เลยไม่มีดีถือเสียเลยทั้ง ๒ อย่าง นั่นแหละจึงจะเรียกว่าอยู่เหนือกรรมหรือหมดกรรม

เพราะฉะนั้น ควรจำคำไว้อีกคำหนึ่งว่า **“กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว”** ซึ่งท่านจะหาไม่พบในศาสนาอื่นหรือในลัทธิอื่น แต่จะหาพบในลัทธิของพุทธศาสนา ที่ว่า **“กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว”** นี้แหละ ให้ประพดติปฏิบัติไว้เถิด จะเป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งปวงทั้งที่เป็นกรรมดำและกรรมขาว หมดกรรมดำกรรมขาวแล้ว ก็เลิกกัน นี่เป็นที่สิ้นสุดแห่งวิภูฏสงสาร ซึ่งเรียกว่านิพพาน. นิพพานตามความหมายในลักษณะเช่นนี้ คือไม่มีความทุกข์อีกต่อไปแม้มีชีวิตอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็ไม่มีการกระทำที่เป็นกรรมหรือรับผลของกรรมและก็ไม่มีความอะไรที่จะปรุงแต่งเพื่อจะเกิดใหม่ จึงไม่มีการกระทำกรรมหรือรับผลของกรรมอีกต่อไปในอนาคต, จึงเป็นที่สิ้นสุดของความทุกข์ทั้งปวง.

หมดกรรม หมายถึงนิพพาน

สรุปหลักปฏิบัติเกี่ยวกับกรรม เรามีเป็นข้อแรกว่า **“ต้องตนพึ่งตน”** อย่าไปคิดพึ่งอย่างอื่น นอกจากตนพึ่งตน; และเราถือหลักต่อไปอีกว่า ตนพึ่งตนหรือสามารถจะพึ่งตนได้ ก็เพราะอำนาจกฎของกรรม กล่าวคือการกระทำ เราอยากได้ผลกรรมชนิดไหน ก็ทำกรรมชนิดนั้นก็แล้วกัน ทีนี้ เมื่อไม่ประสงค์จะเป็นไปตามอำนาจของกรรมทุกชนิด ก็จึงประกอบกรรมชนิดหนึ่งซึ่งไม่ดำไม่ขาว คือกล่าวไม่ได้ว่าดีหรือชั่ว ไม่มีภาษาใดที่จะพูดว่า นี่เป็นกรรมดีกรรมชั่ว เป็นกรรมที่ท่านไม่กล่าวว่าดีหรือชั่ว ดำหรือขาวเลย แต่ก็ต้องกล่าวว่าไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ดำไม่ขาว นี่คือที่สิ้นสุดของกรรม และเป็นที่จบที่สิ้นสุดของวิภูฏสงสาร. การหมดกรรมต้องหมายถึงนิพพาน. เพื่อประกันความพ้นเพื่อเราต้องจำไว้ว่า กรรมกับกิริยานั้น ไม่เหมือนกัน กิริยา คือการเคลื่อนไหวของการกระทำที่ไร้เจตนา กรรม คือการกระทำที่ประกอบไปด้วยเจตนา ฉะนั้น ผลจึงติดกัน ผลเกิดจากกิริยา เป็นเพียงปฏิกิริยา ผลเกิดจากกรรม เป็นวิบากของกรรม กรรมมีทั้งดำและขาว และมีแต่ในส่วนศีลธรรม ในส่วนโลกุตตระนั้น มีกรรมไม่ดำไม่ขาว และเป็นที่สิ้นสุดของกรรมทั้งปวง และโดยประการทั้งปวง

ถ้าท่านทั้งหลายยังจำคำบัญญัติ ๔-๕ คำเหล่านี้ไว้ได้ โดยแม่นยำแล้ววาตมารีบรองว่าจะไม่มีความพ้นในเรื่องกรรม

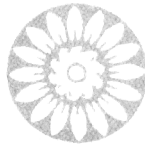
และจะเป็นผู้เข้าใจในสิ่งที่เรียกว่ากรรม ตามหลักของพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ไม่มมงายอีกต่อไป; โดยที่ไปเอาลัทธิกรรมต่างๆ ไป ในศาสนาอื่น ๆ มายืนยัน ว่านี่แหละเป็นหลักกรรมในพุทธศาสนา

การกล่าวว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนแต่เพียงทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนี้ ยังไม่พอ ไม่ถูก และเป็นการดูพระพุทธรูป ทำให้พระพุทธรูปถูกกล่าวหาโดยไม่เป็นธรรม ไม่ยุติธรรม ไม่เป็นความจริง เพราะว่าพระพุทธรูปได้สอนกรรมอีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาว ที่เป็นที่สุด แห่งกรรมดำกรรมขาวโดยประการทั้งปวง นั่นแหละ คือหลักเรื่องกรรมที่แท้จริงในพุทธศาสนาในชั้นโลกุตตระ เป็นเรื่อง ที่พุทธบริษัททั้งหลายต้องศึกษาให้เข้าใจ

อาตมาไม่ได้ตั้งใจถึงกับจะชักจูงเกลี้ยกล่อมท่านนักศึกษาทั้งหลาย ให้ทำตนขึ้นมาจากขั้นที่เรียกว่าอยู่เหนือกรรม แต่ถ้าท่านผู้ใดสมัครก็ได้ ความประสงค์โดยแท้จริงนี้ ก็เพื่อให้เข้าใจหลักเรื่องกรรมในพุทธศาสนาไว้ให้ถูกต้องให้สมบูรณ์ เรื่องกรรมในชั้นศีลธรรม ก็มีอยู่ในระดับหนึ่ง คือเรื่องทำดี ดี ทำชั่ว ชั่ว, แต่เรื่องกรรมในชั้นโลกุตตระ หรือที่เป็นตัวศาสนาโดยตรงนั้น เป็นเรื่องการอยู่เหนือกรรม เพราะฉะนั้น เราอย่าไปเข้าใจผิด เห็นคนบางคนว่าเขาเป็นคนบ้าคนบอ ไปวินิจฉัยเขาว่าเป็นคนบ้าคนบอ เพราะเห็นเขามีอะไรแปลกมาก จนถึงกับพยายาม

ทำตนให้อยู่เหนือกรรม คือประกอบการปฏิบัติกรรมชนิดที่จะอยู่เหนือกรรม โดยประการทั้งปวง ข้อนี้เป็นทางที่จะป้องกันไม่ให้เราทำผิดพลาด ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมชั้นสูงของพระพุทธศาสนาได้โดยแน่นอน.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลา
เพียงเท่านั้น.

กฎแห่งกรรม

ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

การบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มา ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา แล้วได้บรรยายต่อมาถึงหลักปฏิบัติทั่ว ๆ ไป วันต่อมาได้พิจารณากันถึงเรื่องการถือ หรือการเข้ามาถึงพระรัตนตรัยตัวจริง แล้วย่อมเกิดอาการที่เรียกว่า ตนพึงตนขึ้นมาได้โดยสมบูรณ์ ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ ก็จะต้องพึงสิ่งที่ตนยึดถือต่าง ๆ หรือยึดถือพระรัตนตรัยเป็นต้นนั้น อยู่เรื่อยไป จนกว่าจะถึงที่สุด คือถึงพระรัตนตรัยตัวจริงได้ ได้แก่การปฏิบัติจนจิตมีความสะอาด สว่าง สงบ ซึ่งตัวความสะอาด สว่าง สงบ นั้นแหละ คือตัวพระรัตนตรัยที่แท้ ก็เลยกลายเป็นตนพึงตน ขึ้นมาได้

และทั้งนี้เป็นไปได้ตาม**กฎแห่งกรรม** คือการกระทำของตนเองที่ประกอบไปด้วยเจตนา หวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง และคนจะต้องเป็นไปตามกรรมดีหรือกรรมชั่ว จนกว่าเขาจะสามารถประกอบกรรมอีกชนิดหนึ่ง ที่ไม่ใช่เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งไม่มีชื่อเรียก แต่เราจะเรียกว่า “กรรมที่ไม่ดีหรือไม่ชั่ว” หรือ “ไม่ใช่กรรมดำ ไม่ใช่กรรมขาว” จึงจะถึงที่สิ้นสุดของกรรม เมื่อไม่ต้องเป็นไปตามกรรม คนเราก็หมดปัญหาในเรื่องที่เกี่ยวกับความทุกข์ เพราะฉะนั้นเรื่องกรรม จึงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาให้เข้าใจจนกว่าจะเอาชนะกรรมได้ การที่จะปล่อยไปตามกรรมนั้น ไม่ถูก และไม่ใช่อำสอนในพระพุทธศาสนา ต้องควบคุมกรรมได้ และอยู่เหนือกรรมในที่สุด ได้แก่การปฏิบัติจนมีจิตหลุดพ้น ไม่มีการยึดถือในสิ่งใด ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกรรมแต่อย่างใด นี้เรียกว่าเรื่องกรรมที่เป็นของพระพุทธศาสนาแท้

สังสารวัฏฏ์สัมพันธ์กับกรรมอย่างไร

ในวันนี้ อาตมาอยากจะกล่าวถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอยู่อย่างใกล้ชิด กับเรื่องกรรม ได้แก่เรื่องกิเลส และสังสารวัฏฏ์ ว่าโดยที่แท้แล้ว เรื่องกิเลสหรือสังสารวัฏฏ์นี้ ก็คือเรื่องกรรมอีกนั่นเอง แต่เป็นเรื่องกรรมในชั้นลึก เป็นเรื่องกรรมในชั้นละเอียด การกล่าวถึงกิเลส และสังสารวัฏฏ์ ก็คือ การกล่าวถึงการหมุนเวียนของกรรมโดยตรง ถ้าจะกล่าวถึงกิเลสและสังสารวัฏฏ์ ทางที่ดีเรา

ควรจะพิจารณาให้เข้าใจคำว่า “สังสารวัฏฏ์” กันเสียก่อน

คำว่า “สังสารวัฏฏ์” แปลว่า วงกลมแห่งการท่องเที่ยวเวียน วิภวณะ แปลว่า วงกลม สังสาระ แปลว่า การท่องเที่ยว วงกลมแห่งการท่องเที่ยว ก็คือวงกลมแห่งการเวียนว่ายของสัตว์ ในภาษาไทยเราชอบเรียกคำๆ นี้กลับกัน เป็น วิภวณะสังสาร โดยตัวหนังสือก็ผิดกันบ้าง วิภวณะสังสาร ก็แปลว่า ท่องเที่ยวไปในวงกลม อันแรกว่า วงกลมแห่งการท่องเที่ยว อันหลังว่า การท่องเที่ยวไปในวงกลม ความจริงก็เรื่องเดียวกันหรืออันเดียวกัน

เมื่อพูดถึงสังสารวัฏฏ์ หรือวิภวณะสังสารก็ตาม ต้องหมายความว่า เรากำลังพูดถึงสภาพ หรืออาการที่สัตว์หมุนเวียนไปในวงกลมของสิ่งที่เรียกว่า วิภวณะ อย่างที่ได้อธิบายแล้วเมื่อปีกลาย (พ.ศ.๒๔๙๙) ที่สรุปความว่า กิเลสกรรม และผลกรรม ๓ อย่างนี้เป็นวงกลม

- เมื่อมีกิเลส ก็เป็นเหตุให้อยากทำกรรมชนิดใดชนิดหนึ่ง
- เมื่อกระทำการกรรมชนิดใดชนิดหนึ่งลงไปแล้ว ก็มีผลของกรรม

— ผลของกรรมนั้น ไม่อาจจะหยุดกิเลส แต่จะส่งเสริมกิเลส หรือก่อให้เกิดกิเลสได้อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นใหม่ กิเลสนั้นก็ยังคงมีอยู่ต่อไป เพราะฉะนั้นจึงยังมีการกระทำกรรมอีก และมีการรับผลของกรรมอีก วนเป็นวงกลมอย่างนี้ นี้เรียกว่า “วิภวณะ”

การที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะ หรือวงกลมนี้ จะต้องถือว่ามีกิเลสเป็นต้นเหตุ เพราะกิเลสที่นั่นเองเราจึงอยากทำอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป ถ้าได้ผลเป็นที่พอใจ มันก็อยากได้มากขึ้น อยากทำอีก ถ้าไม่ได้ผลเป็นที่พอใจไม่ตรงตามความประสงค์ ก็อยากทำอย่างอื่น เพราะฉะนั้นมันจึงไม่หยุดอยาก มันจะมีการกระทำ เพราะอำนาจกิเลส เพราะผลเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในลักษณะไหน ย่อมก่อให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอไป

ความตายมิใช่จุดสิ้นสุดของความอยาก

อาตมา อยากจะให้อุปมาเปรียบเทียบ เพื่อจดจำใจความของคำว่า “การเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร” ได้ง่ายเข้า อุปมาเหมือนพ่อค้าคนหนึ่ง มีความประสงค์จะได้ทรัพย์ คือแก้วแหวนเงินทองอะไร ที่เป็นที่มุ่งหมายนั้นให้มาก ๆ แล้วก็ท่องเที่ยวทำการค้าไปในทะเล ไปเมืองนั้น—เมืองนี้ ตามลำดับ การทำการค้าทางเรือนี้ เขาก็ต้องมีเรือเป็นเครื่องมือ ตัวเขาเองเป็นเจ้าของเรือแล้วก็ต้องมีส่วนประกอบ เช่น ลูกเรือ คนใช้ ตลอดจนถึงสินค้าต่าง ๆ ที่จะต้องอยู่ในเรือ เขาจะต้องแล่นไปในทะเล ซึ่งเต็มไปด้วยอันตราย ถ้าไปถึงเมืองหรือประเทศหนึ่งแล้ว ก็ทำการค้า ได้กำไรดี ก็ซื้อใหม่ ขายเป็นต่อไปเรื่อย ชาดทุนก็พยายามแก้ตัวใหม่เรื่อย

ทีนี้ถ้าหากว่าเรือของเขาแตก เพราะอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ตัวเขาไม่ตาย เขาก็ต้องหาเรือลำใหม่ หาของใหม่

หาสินค้าใหม่ ท่องเที่ยวไปเรื่อย จนกว่าเขาจะได้สิ่งที่หยุดความต้องการของตนได้ เขาจึงจะหยุดการท่องเที่ยวไปในทะเล หมายความว่า เขาจะต้องได้สิ่งที่ทำให้เขาหยุดความอยากเสียได้ หรือกล่าวอีกทางหนึ่ง ก็ว่าจนกว่าเขาจะตาย จึงจะหยุดความต้องการได้

แต่ที่นี้เนื่องจากความตาย เป็นของที่ไม่ใช้สิ้นสุดลงเพียงเท่านั้น มันมีการเกิดใหม่ เขาจะต้องเกิดใหม่ เพราะความอยากในเรื่องนี้ของเขายังไม่สิ้นสุด เขาก็จะต้องทำการค้าในทะเลต่อไปใหม่ ฉะนั้น เขาจะหยุดจริงๆ ได้ ก็ต่อเมื่อเขาได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งมา ในลักษณะที่ทำให้เขาหยุดอยาก หมดอยาก หมดความต้องการที่จะเที่ยวค้าในทะเลอีกต่อไป นี้จะเห็นได้ว่า เขาจะต้องผ่านอันตรายอยู่ตลอดเวลาที่เกี่ยวกับทะเล หรืออันตรายที่เกี่ยวกับการทำการค้า ด้วยความเหนื่อยยากลำบากต่าง ๆ ซึ่งเป็นของมีประจำอยู่ในทะเล หรือในกิจการงานต่าง ๆ

นี่เราจะเปรียบเทียบถึงเรื่องทางธรรมะที่ประสงค์จะพูด : วัฏสงสาร คือการเวียนเป็นรอบ ๆ นี้ ท่านเปรียบเหมือนกับทะเล คนเจ้าของเรือนั้นเปรียบเหมือนกับจิต ส่วนลูกเรือหรือของประกอบในเรือต่าง ๆ ได้แก่สิ่งที่เรียกว่า เจตสิก คือสิ่งที่ต้องมืออยู่กับจิต เนื่องจากอยู่กับจิต ลำเรือ ก็เปรียบเหมือนกับร่างกาย

ความหมายของจิต—เจตสิก

คนเราทุกคนมีร่างกายซึ่งเรียกว่า รูป แล้วก็มีส่วนที่เป็นใจ แยกเป็นจิตส่วนหนึ่ง เป็นเจตสิกส่วนหนึ่ง เป็นจิตนั่นคือตัวที่เป็นประธาน ยืนโรงอยู่จนกว่าจะดับจิตในที่สุด เมื่อยังไม่สิ้นกิเลส ก็ยังไม่ดับ ยังยืนโรงอยู่เป็นประธานเรื่อยไป

ที่นี้ เจตสิก ก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นกับจิต ประจุแต่งจิตให้เป็น อย่างนั้นอย่างนี้ คือประจุแต่งจิตดวงเดี่ยวนั้น ให้มีลักษณะอาการ เป็นลิป ๆ อย่าง หรือเป็นร้อย ๆ อย่าง เป็นจิตอย่างนั้น เป็นจิตอย่างนี้ จะดีหรือชั่ว ไม่ดีไม่ชั่ว แล้วแต่เจตสิก เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า เจตสิก ก็คือ ส่วนที่ประกอบเข้ากับจิต ที่คอยประจุแต่งจิตให้เป็นไปต่าง ๆ และสิ่งที่เรียกว่า “กิเลส—กิเลส” นี้ ก็คือเป็นเจตสิกพวกหนึ่ง เจตสิกจึงแบ่งได้เป็นพวก ๆ พวกที่ดี คือเป็นกุศล พวกที่ไม่ดีคือเป็นอกุศล แล้วก็พวกที่ไม่บัญญัติว่าดีหรือไม่ดี คือเป็นกลาง ๆ กิเลสชนิดหยาบที่สุด ก็เป็นพวกที่ไม่ดี ทำให้อยากไปในทางชั่ว กระทำไปในทางชั่ว จึงได้รับความทุกข์ไปตามลักษณะที่เป็นการทำชั่ว ส่วนเจตสิก หรือกิเลสประเภทที่เรียกกันว่าดี นี้ก็ทำให้มีการต้องเสวยผล เวียนว่ายสืบไปไม่หยุด ได้รับผลเป็นความทุกข์ตามธรรมดาในวัฏฏสงสาร เช่นเกิด แก่ เจ็บ ตาย ต้องหนักอกหนักใจ ไม่ว่าจะคนดี หรือคนชั่ว

คนชั่ว ก็ทุกข์ไปตามประสาคนชั่ว คนดี ก็ทุกข์ไปตามประสาคนดี เพราะว่าสิ่งที่เราเรียกกันว่า ความดี อันเกิดมา

จากกิเลสชนิดดี ประเภทนี้นั้นมันก็คือกิเลสที่ทำให้หยุดไม่ได้ นั่นเอง ยังทำให้อยากทำดีเรื่อย ประจุแต่งการเกิดใหม่เรื่อย เปรียบเหมือนกับการได้กำไรของพ่อค้าคนนั้น การได้กำไรมาไม่ทำให้แก่หยุดได้ แก่ต้องท่องเที่ยวค้าต่อ ๆ ไป ซึ่งมันผิตตรงกันข้ามกันกับการขาดทุน แม้การขาดทุน ให้ผลเผ็ดร้อนเจ็บปวด ไม่ได้ถึงกระนั้นมันก็ทำให้แก่หยุดไม่ได้เหมือนกัน ทำให้แก่ไม่สามารถหยุดได้ด้วย พร้อมทั้งทรมาณใจแกลอย่างร้ายกาจด้วย นี่จะเห็นได้ว่า ชื่นชื่อว่ากิเลสแล้ว ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทำให้หยุดไม่ได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะกิเลสชนิดที่สมมุติว่าชั่ว หรือสมมุติว่าดี

ที่สิ้นสุดความอยาก คือ พระนิพพาน

รวมความแล้ว จิต เจตสิก และร่างกาย สามอย่างนี้ รวมกันเข้าแล้วก็เหมือนกับเรือลำหนึ่ง ซึ่งมีนายเรือ มีลูกเรือ มีสินค้าในเรือ และมีลำเรือแล้วก็ท่องเที่ยวไปในทะเล คือ วิภูฏสงสาร หรือทะเลแห่งความทุกข์ มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นอย่างน้อย และมีอื่น ๆ อีกมากมาย ท่องเที่ยวเรื่อยไปซ้ำแล้วซ้ำอีก แม้จะเกิดเรือแตก คือร่างกายนี้แก่เฒ่าแตกตายไป แต่ส่วนจิตที่เป็นเจ้าของเรือยังไม่ตาย ก็แสวงหาเรือลำใหม่ ก็ได้ค้าขายในเรือลำใหม่ต่อไปอีก ๆ ในทะเลที่เต็มไปด้วยอันตราย จนกว่าจะได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ทำให้หยุดความอยากเสียได้ ซึ่งในที่นี้ หมายถึงพระนิพพาน อันเกิดมาจากการรู้ตามที่เป็นจริง ต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง

ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอาหน้าเป็น คือเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้อะไรมา ล้วนแต่เป็นความหนัก เป็นภาระหนัก ทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนพอใจ ล้วนแต่เป็นภาระหนัก เลยไม่อยากได้ภาระหนักจึงไม่อยากได้อะไรเลย นี่เป็นเหตุให้หยุดได้ ทั้ง ๆ ที่ลำเรือกียังอยู่ ลูกเรือกียังอยู่ สิ้นค้ำกียังอยู่ พ่อค้ำกียังอยู่ แต่ตัวพ่อค้ำนั้น แกไม่เที่ยวค้าอีกแล้วอยู่ก็อยู่ไม่มีความหมายอะไร การท่องเที่ยวไปในทะเลก็หยุดได้ แม้จะมีเรือมีอะไรครบ

นี่เป็นอุปมา จะได้จำไว้ง่าย ๆ เพื่อความเข้าใจในการศึกษาเรื่องวิภวภูตสังสาร เราจึงได้คำซึ่งเป็นคำสำคัญ ๕ คำ ด้วยกัน คือ คำว่า **จิต** คำหนึ่งซึ่งเป็นเหมือนนายเรือ **เจตสิก** อีกคำหนึ่งได้แก่ลูกเรือและสิ้นค้ำในเรือ แล้วก็คำว่า **รูป** หรือร่างกายนี้ อีกคำหนึ่ง ซึ่งได้แก่ลำเรือ คำว่า **“สังสารวัฏฏ์”** อีกคำหนึ่งคือทะเลหรือมหาสมุทร ที่เต็มไปด้วยอันตราย และคำสุดท้าย คือ คำว่า **“นิพพาน”** เป็นเกาะมหาสมบัติสารพัดนี้เกาะไรแห่งหนึ่งซึ่งเผอิญพ่อค้ำคนนั้นไปถึงเข้า แล้วเกิดเปลี่ยนจิตใจหมด กลายเป็นไม่ต้องการอะไร ขึ้นไปอยู่บนเกาะ ที่น้ำท่วมไม่ถึง ที่กิเลสหรือความอยากอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่วมทับจิตของเขาไม่ได้ อีกต่อไป ก็เลยหยุดเที่ยวทะเล

รูปธาตุ—นามธาตุ

ปัญหาอาจจะเกิดขึ้นว่า เราได้พูดกันอยู่บ่อย ๆ และเสมอ ๆ ว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่สำคัญก็คืออนัตตา—ไม่มีตัวตน คือปฏิเสธว่าไม่มีใคร ไม่มีผู้ใด แล้วโดยอุปมาการค้าทางเรือนี้ ใครเล่าจะเป็นคนผู้เที่ยวค้าไปในทะเล ใครเล่าจะเป็นคนผู้หยุด ในเรื่องนี้ ขอให้พิจารณาดูเถิด ว่ามันไม่จำเป็นต้องมีใครเป็นตัวเป็นตนอะไร กิเลสที่เป็นเจตสิกธรรมต่าง ๆ เหล่านั้น มันก็เป็นของเกิดขึ้น เมื่อมีอะไรปรุงแต่ง แล้ววงกงยขึ้น เหมือน ๆ กับธรรมชาติอื่นทั่วไป จิตนั้นเล่า มันก็ไม่ได้เกิดขึ้นลำพังมันเองได้ มีเหตุมีปัจจัยอื่น ๆ ปรุงแต่งประกอบกันขึ้น ร่างกายนี้ก็เหมือนกัน มันไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน มันยังมีความทุกข์ได้ อากาเร็บปวดหรือความทุกข์นั้น ก็ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน สิ่งที่อยู่สึกความเจ็บปวดนั้น ก็ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน

เราต้องศึกษาพิจารณากันในข้อนี้ให้มาก ว่าสิ่งที่เรียกว่าจิต และเจตสิก นี่มันคืออะไร มันทำหน้าที่รู้สึกคิดนึก เสวยอารมณ์ได้ โดยไม่ต้องเป็นตัวเป็นตน เพราะธรรมชาติของมันเป็นอย่างนั้นเอง เราจะต้องรู้ หรือจะต้องศึกษาให้รู้ว่า ธรรม—ชาติ ๆ นั้นมันยังมีอยู่บางส่วน ที่ยังอยู่สักเกิดกว่าที่คนธรรมดาจะเข้าใจมันได้ทันที เมื่อมันลึกเกินไป เข้าใจยาก ก็เลยเกิดไปเข้าใจผิด หรือเข้าใจว่ามันไม่ใช่ธรรมชาติไปเสีย เข้าใจว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เป็นของขลังกายสิทธิ์ เป็นตัวเป็นตนไปเสีย แต่

โดยที่แท้จริง สิ่งเหล่านั้นก็เป็นเพียงธรรมชาติ ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่า **“ธาตุ”** เสมอกันหมด ไม่ว่าจะเป็นร่างกาย หรือจิตใจ ล้วนแต่เป็นสักว่าธาตุ ถ้าจะแบ่งกันให้ละเอียด ก็เป็นธาตุที่เป็นฝ่ายรูปธาตุ และฝ่ายนามธาตุ

ฝ่ายรูปธาตุ ก็คือส่วนที่เป็นร่างกาย เป็นวัตถุ เรียกว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ ธาตุด้วยกัน ส่วนที่เป็นนามธาตุ ได้แก่ จิต เจตสิก ซึ่งเราเรียกกันว่า วิญญาณธาตุ ก็ได้ ส่วนอีกธาตุหนึ่ง เป็นธาตุที่หกนั้นเรียกว่า **“อากาศธาตุ”** ธาตุนี้หมายถึงความว่าง ความว่างที่ไม่มีอะไร ธาตุนี้จะจัดเข้าเป็นพวกรูปธาตุ ก็ไม่ถูก เพราะไม่ใช่อากาศอย่างที่คนทั่วไปพูดกัน อากาศที่พูดกันในภาษาไทย มันหมายถึงลมอากาศ ซึ่งลมอากาศนี้ก็เป็นวาโยธาตุอยู่แล้ว ส่วนธาตุที่ชื่อว่า **“อากาศธาตุ”** อันเป็นชื่อธาตุอันดับที่หกนี้หมายถึงความว่างจากทุกอย่าง ถ้าจะจัดให้อยู่ในพวกนามธาตุก็พอจะไปได้ คือมันมีเพียงสักว่าชื่อ ไม่มีตัววัตถุ เหมือน ๆ กันกับจิต หรือเจตสิก ที่กล่าวแล้ว

ชีวิตประกอบด้วย ธาตุ ๖

เพราะฉะนั้น คนเราคนหนึ่ง ๆ จึงประกอบด้วยธาตุ ๖ ธาตุ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ สี่ธาตุแรกนี้เป็นวัตถุ แล้วก็มี วิญญาณธาตุ อากาศธาตุ เป็นนาม ไม่มีตัววัตถุ แต่ละธาตุ ๆ ล้วนเป็น

ธรรมชาติ ที่เรียกว่า ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ทั้งสี่ส่วนนี้ ท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจได้โดยไม่ยาก ว่าไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ใช่สิ่ง ที่ควรเรียกว่า “ตัวตน” ที่นี้ พอมาถึงนามธาตุ หรือวิญญาณ-ธาตุ มันเป็นธรรมชาติที่ลึกเกินกว่าที่จะเข้าใจ : เห็นมันทำ หน้าที่รู้สึกอะไรได้ คิดนึกอะไรได้ เสวยอารมณ์อะไรได้ ก็เลย เอาเป็นตัวเป็นตน เป็นของกายสิทธิ์ไปยึดถือว่าตัวว่าตน

แต่ตามหลักพุทธศาสนาถือว่าแม้วิญญาณธาตุหรือมโนธาตุ หรือจิตตธาตุ อะไรเหล่านั้น จะเรียกก็ชื่อก็ได้ วิญญาณธาตุ เหล่านั้นก็ เป็นลึกลับกว่าธรรมชาติ มันมีคุณสมบัติอย่างนั้นเอง เช่น ที่เรียกว่า : ธาตุไฟ มีคุณสมบัติร้อน, ธาตุน้ำ มีคุณสมบัติเกาะ กัน, ธาตุดิน มีคุณสมบัติกินเนื้อที่ อย่างคุณสมบัติเหล่านี้ ถือว่า เป็นไปตามธรรมชาติ วิญญาณธาตุก็ต้องมีคุณสมบัติ คือทำ หน้าที่รู้ได้ รู้สึกได้ ทั้งรู้สึกอารมณ์ หรือเสวยอารมณ์ได้ตาม ธรรมชาติ โดยเหตุนี้จึงจัดว่า แม้วิญญาณธาตุ ก็ เป็นลึกลับกว่าธาตุ

ขอให้สังเกตให้ดี เราใช้คำพูดว่า “ลึกลับกว่าธาตุเท่านั้น” คือ ลึกลับกว่าธาตุที่เป็นไปตามธรรมชาติเท่านั้น ธาตุเหล่านี้ ครั้งมันได้ ประชุมคุ่มกันเข้า มีโอกาสธาตุเป็นพื้น สำหรับให้เป็นที่ตั้งอาศัย ของธาตุอื่น ๆ อีก ๕ ธาตุ มีวิญญาณธาตุเป็นหัวหน้า ก็ได้อาศัย ประชุมคุ่มกัน สำเร็จเป็นอย่างที่เราเรียกกันว่า “คน” คือมีจิต มีเจตสิก มีร่างกาย มีส่วนจะรับอารมณ์ทางตา ทางหู จมูก ลิ้น กายและใจด้วย มันได้ส่วนประกอบที่ประณีต ก็เลยรู้สึกอารมณ์

แล้วก็ตายไปด้วยความอยากนั้น มีกิเลสเหลืออยู่ แล้วเกิดใหม่ ครั้นเกิดขึ้นใหม่ ก็ทำกรรมอีก ได้รับผลของกรรมอีก ตายไปก็ไม่หมดกิเลสก็เกิดอีก อย่างนี้ เรียกว่าสังสารวัฏฏ์วงใหญ่ ๆ คือวงใหญ่คร่อมชาติ ระหว่างชาตินี้กับชาติโน้น เข้าใจกันไปอย่างนี้ ที่เข้าใจไปอย่างนี้ก็ถูกเหมือนกัน แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้สอนอย่างนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสถึง วัฏฏะ หรือสังสารวัฏฏ์นี้ ท่านหมายถึงเรื่องหนึ่งหรือกรณีหนึ่ง ที่มันเกิดขึ้นโดยสมบรูณ์แก่คนเรา แม้ในวันหนึ่ง ๆ ก็มีหลายวงหลายสิบวง หลายร้อยวงก็ได้ เป็นสังสารวัฏฏ์วงเล็ก ๆ คาบเกี่ยวกันไปแต่ละวง ๆ ที่เดียว ในชาติหนึ่ง ๆ เราก็มีเหมือนกับพ่อค้าคนนั้น มีความอยากจะค้าขายสิ่งนี้แล้ว ก็ไปที่เมืองนั้น เพื่อค้า ค้าได้ผลขาดทุนหรือกำไรเสร็จแล้ว มีความอยากอย่างใดต่อไปอีก นี่ก็เรียกได้ว่าเป็นสังสารวัฏฏ์วงหนึ่งแล้ว ที่นี้เขาอยากจะทำอย่างอื่น เมืองอื่น ที่อื่น ลักษณะอื่นต่อไป ๆ ก็เป็นอีกหลาย ๆ วงเหมือนกับพ่อค้าที่ค้า ๆ ๆ จนตาย มีสังสารวัฏฏ์หลายสิบวง หลายร้อย—หลายพันวง

อย่างว่าเรา ๆ นี้ วันหนึ่ง ๆ อาจจะมีสังสารวัฏฏ์ตั้งหลาย ๆ วง แล้วแต่ว่าอยากทำอะไร แล้วก็ทำลงไป แล้วผลเกิดขึ้น ก่อให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเชื้อเหลือไว้ นี่ก็เรียกว่าวงหนึ่ง สมมติว่า ท่านทั้งหลายมีความอยากจะเข้าใจ แล้วก็อุตสาหะเดินทางมาที่นี้ มาฟัง ส่วนที่ท่านอยากนั้นเป็นกิเลสชนิด

หนึ่ง ซึ่งจะเรียกว่าอย่างดีหรืออย่างเลว อย่างหยาบอะไรก็ตามใจแต่ก็เป็นกิเลสชนิดหนึ่ง และในการอดสำหรับมานั่งฟังถึงที่นั่น เป็นกรรม คือการกระทำ เมื่อได้ฟัง ได้ความรู้ ได้ความเข้าใจ ได้พอใจหรือไม่พอใจ หรืออะไรที่สุดแท้ นี้เรียกว่าวิบาก คือ ผลของกรรม ที่นี้มันจะก่อให้เกิดความรู้สึกอย่างไรอย่างหนึ่ง ขึ้นต่อไปอีก เช่น ฟุ้งนี้อยากมาฟังอีก หรือไม่เช่นนั้นก็จะไปทำอย่างอื่น โดยเหตุที่ว่ามาฟังคราวนี้ไม่สนุกเลย อย่างไรก็ตาม การที่อยากมาฟังแล้วฟัง จนเกิดความรู้สึกที่อยากฟังอีก เป็นต้นนี้ เรียกว่า สังสารวัฏฏ์วงหนึ่ง ซึ่งเราจะต้องใช้เวลากี่ชั่วโมง กี่นาที ก็สุดแท้ อย่างเช่นในกรณีที่ย่อย ๆ ลงไปก็อาจจะเพียงเป็นเวลา ๕ นาที ๑๐ นาทีก็ได้

เพราะฉะนั้น ให้รู้จักพิจารณาพิจารณาว่า เมื่อมีความอยากแล้ว ทำไปตามความอยาก แล้วได้ผลเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ ทำให้เกิดความอยากรูปใดรูปหนึ่งใหม่ แล้วก็เรียกว่าวงหนึ่งแล้ว จะเป็นในกรณีแสวงหาทรัพย์ แสวงหาชื่อเสียง แสวงหาอื่น ๆ นอกไปจากแสวงหาความรู้นี้ ก็สุดแท้ ล้วนแต่จัดเป็นสังสารวัฏฏ์วงหนึ่ง ๆ ทั้งนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงไม่มีทางจะหยุด หรือจะหลีกเลี่ยงไม่ให้เป็นสังสารวัฏฏ์ได้ ถ้าหากว่าเรายังอยากอยู่ เราจะต้องลอยคออยู่ในน้ำ คือสังสารวัฏฏ์นี้ตลอดไป จนกว่าเมื่อใด ท่านจะได้ความรู้ชนิดที่ว่าไม่จำเป็นที่จะต้องมาฟัง เพราะท่านได้รู้ หรือลู่ถึงสิ่งที่อาตมาต้องการจะให้ท่านเข้าใจ และลู่ถึง

สิ่งนั้นแล้ว จนเกิดความรู้ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าปรารถนา แล้วท่านจึงจะหยุดมาฟัง หรือหยุดไปฟังที่อื่น นั่นแหละจึงจะถึงที่สุดของสังสารวัฏฏ์ แต่ว่ากิเลสนี้ มันมีหลาย ๆ อย่าง สังสารวัฏฏ์ของคนเราจึงเปลี่ยนเรื่อย และคาบเกี่ยวกันและกันไปเรื่อย

ยกตัวอย่าง เหมือนอย่างวันนี้ ท่านมาฟัง ฟังแล้วก็ได้ผลอย่างหนึ่งแล้วก็เกิดความไม่พอใจ ว่าไม่มีประโยชน์ ฟุ้งนี้ท่านจะไปทำอย่างอื่นตามความอยาก ก็ไปสร้างสังสารวัฏฏ์วงใหม่ เช่นว่า ไปเที่ยวดูหนังดูละครเป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่ามันเกี่ยวเนื่องกันกับวงในวันนี้เหมือนกับห่วงโซ่ เพราะว่าผลมันเกิดขึ้นจากการไม่พอใจที่จะฟังคำบรรยายนี้ จึงไปทำให้เกิดความอยากไปดูหนังดูละคร แล้วขณะที่ไปดูหนังดูละครนั้นมันเป็นสังสารวัฏฏ์อีกวงหนึ่ง ซึ่งคาบเกี่ยวกันอยู่กับวงนี้ คือวงการฟังคำบรรยายวันนี้ ทีนี้หลังจากการไปดูหนังดูละคร มีผลเกิดขึ้นอย่างไรอีก มันก็สร้างวงใหม่ต่อไปอีก จะดูหนังดูละครกันไม่สิ้นสุด หลาย ๆ ครั้ง หลาย ๆ คราว หรือจะเปลี่ยนไปทำอื่นก็สุดแต่แต่โดยเหตุที่กิเลสนี้มีหลายชนิด หลายอย่างด้วยกัน มีมูลมาจากความไม่รู้ คืออวิชชาอย่างเดียวกันก็จริง แต่มันมีลักษณะต่าง ๆ กันตามการปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น มันจึงอยากได้ต่าง ๆ กัน วัฏฏ์สังสารจึงเป็นไปตามความแตกต่างของกิเลสหลายชนิดนับไม่ถ้วน แล้วก็คาบเกี่ยวกัน เพราะว่าป็นผลสะท้อน เนื่องมาจากวิบากของกรรมอันก่อน ๆ เสมอ ที่จะก่อให้เกิด

เกิดกิเลสใหม่ ด้วยเหตุนี้เราจึงได้สังสารวัฏฏ์ที่คล้องกันเหมือนห่วงโซ่ แล้วก็ป็นสาย : ข้างต้นก็ไม่ว่าที่ตั้งต้นเมื่อไร คือเราไม่อาจจะรู้ได้ ข้างปลายก็ไม่ใช่คนมีปัญญาอย่างเรา ๆ จะรู้ได้ว่ามันไปสิ้นสุดลงที่ตรงไหน เราได้แต่เชื่อตามคำที่ท่านสอนว่าไปสิ้นสุดลงที่นิพพาน แต่เราก็ไม่เคยนิพพาน เราก็ยังไม่รู้จักนิพพานอยู่ตรงไหนแน่ นี่เรียกว่าเรายังไม่รู้ว่าจะไปสิ้นสุดลงที่ตรงไหน แต่ตามหลักวิชานั้น อย่างไรก็ตามเสียก็ว่ามันจะไปสิ้นสุดลงที่นิพพาน และว่ามันตั้งต้นเงื่อนมาจากอวิชชา

เราจะเห็นได้ว่า ห่วงโซ่ห่วงหนึ่ง ๆ สังสารวัฏฏ์วงหนึ่ง ๆ มันเกี่ยวเนื่องกันมาเป็นสาย ยาวยืด แล้วตลอดสายยาวยืดนั้น ทุก ๆ ระยะเวลา มีอาการที่เป็นการทนทรมาน เต็มไปด้วยอันตราย เหมือนกับทะเล ท่านจึงเอามาเปรียบกันว่า สังสารวัฏฏ์นี้ คือทะเล เรียกว่า **สงสารสมุทร** — ทะเลคือสังสารวัฏฏ์ สัตว์ซึ่งลงไปลอยอยู่ในทะเลนั้น จะต้องประสบกับสิ่งต่าง ๆ รับอันตรายต่าง ๆ ที่มีอยู่ในทะเลเป็นประจำ

ความหมายของคำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสังสารวัฏฏ์

ต่อไป อยากจะให้เข้าใจถึงเรื่องการท่องเที่ยวในสังสารวัฏฏ์

อันเกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำ ในการที่จะหลุดพ้นออกมาเสียจากสังสารวัฏฏ์ คือน่าประหลาดที่ว่า เราไม่มีคำพูดที่เหมาะสมเลย คำพูดที่เราพูด ๆ กันอยู่นี้ ที่ว่า “ไป” บ้าง “มา” บ้าง “ไม่ไป—ไม่มา” บ้าง “หยุด” บ้าง อะไรเหล่านี้ มันใช้ไม่ได้กับสังสาร—วัฏฏ์ คำที่ถูกต้องที่สุด ก็กลับฟังยาก เช่นคำว่า **ดับ**สังสารวัฏฏ์ หรือ**หัก**สังสารวัฏฏ์ ถ้าพูดว่า ไป มันก็กลายเป็นการไป, ถ้าพูดว่า มา มันก็กลายเป็นการไปชนิดหนึ่งเหมือนกัน คือไปอีกทางหนึ่ง ซึ่งตรงกันข้าม ถ้าพูดว่าหยุด มันก็ทำให้นึกไปว่าติดอยู่คาอยู่ ในสังสารวัฏฏ์นั่นเอง เป็นอันว่า ทั้งไป ทั้งมา ทั้งหยุด นี้มันใช้ไม่ได้ ไปก็ทุกข์ มาก็ทุกข์ หยุด ก็หยุดอยู่ในทุกข์ เพราะฉะนั้นการไป การมา การหยุด นี้ ก็คือลักษณะหรืออาการของการเป็นอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ไม่ใช่ว่าหยุดแล้ว มันจะหยุดสังสารวัฏฏ์ได้ มันเป็นการหยุดอยู่ด้วยความพอใจ ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในสังสารวัฏฏ์นั่นเอง สังสารวัฏฏ์มันมีสิ่งต่าง ๆ ที่มีอัสสาหะ คือมีรสที่ดึงดูดใจ มันจึงหยุดอยู่ที่นั่น ถ้าจะไป ก็ไปหาสิ่ง ๆ นั้น ถ้ามา ก็มาสู่สิ่งนั้น ถ้าหยุด ก็หยุดอยู่ที่สิ่งนั้น ฉะนั้นเกี่ยวกับสังสาร—วัฏฏ์ ท่านจึงไม่ใช่คำว่า มา ว่าไป ว่าหยุด หรือคำที่คล้าย ๆ กัน นี่จึงจำเป็นจะต้องใช้คำว่า “หัก” หรือ “ดับ” ในกรณีเกี่ยวกับเรื่องนี้

ถ้าใช้คำว่า “หัก” ก็หมายถึงว่า มันเป็นวงกลมเหมือนล้อที่ประกอบกันอยู่ ด้วยกง ๓ กง บรรจงกันกลมพอดี แล้วหมุน

ไปได้ ลองหักเสียสักกงหนึ่ง มันเหลือ ๒ กง มันก็ไม่ใช่วงกลม มันก็หมุนอีกไม่ได้ นี่จะเห็นได้ว่า มันไม่ใช่หยุด ลักษณะที่หักนี้ ไม่ใช่ไป ไม่ใช่มา ไม่ใช่หยุด ไม่ใช่ติดอยู่ที่อะไร ถ้าเราจะหักกงที่ตัวกิเลส ก็ยิ่งนับว่าฉลาดที่สุด เพราะว่างทั้ง ๓ กงนั้น เป็นกิเลสอยู่กงหนึ่ง เป็นกรรมอยู่กงหนึ่ง และเป็นวิบากกรรม คือผลของกรรมอยู่กงหนึ่ง เราจะหักที่กงไหนก็ได้ หักที่กรรมก็ได้ ที่วิบากของกรรมก็ได้ ที่กิเลสก็ได้ แต่วิธีที่ฉลาดหรือแยบคาย ย่อมหักที่กิเลส เพราะมีวิธีโดยเฉพาะ ง่ายกว่าที่จะไปหักที่กรรม หรือผลของกรรม

ถ้าเราใช้คำว่า “ดับ” ก็หมายถึง ดับกิเลส นั่นเอง คือเรามีวิธีดับกิเลส ที่ใช้คำว่า “ดับ” ก็เพราะว่า กิเลสนี้ เป็นสิ่งที่มัน ก่อขึ้นเหมือนกับไฟ คือมีฟืน มีเชื้อเพลิง และมีสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นอุปกรณ์ของการลุกเป็นไฟ เช่นอากาศหรืออะไรก็สุดแท้ ซึ่งมันมากกว่าหนึ่งอย่าง ปรงกัน มันจึงลุกเป็นกิเลสหรือเป็นไฟอยู่ ฉะนั้น ถ้าเราตัดทอนปัจจัยเหล่านั้นเสีย ก็เป็นการดับกิเลส

เพราะฉะนั้น การที่จะหยุดวิภูฏสงสาร หรือหยุดเหี่ยวทะเล มันต้องอยู่ที่การดับ หรือการหัก เสียซึ่งวงกลม คือสังสารวิภูฏ ถ้ามีว่ใช้คำว่าอยากไปถึงนิพพาน อย่างนี้มันเป็นเรื่องที่บอกไม่ถูกว่าจะพูดว่าอะไรดี เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่ไปถึงไม่ได้ คือไปถึงไม่ได้ด้วยการไป แต่กลับจะถึงได้ ด้วยการดับเสียหรือการไม่ไป นั่นแหละ อย่างนี้เป็นต้น

ที่เกี่ยวกับวัฏฏสงสารนี้ มันมีอะไร ๆ แปรจากเรื่องของนิพพานอย่างตรงกันข้าม คำพูดของมนุษย์เรานั้น จะเป็นภาษาไทย หรือเป็นภาษาไหนก็ตาม เพราะเหตุที่ผู้พูดอยู่ในวัฏฏสงสาร จึงมีคำพูดที่ใช้กันแต่ในเรื่องวัฏฏสงสาร ไม่มีคำพูดที่ใช้กับนิพพาน จึงเกิดความลำบากในการที่จะอธิบาย เพราะฉะนั้น คำแต่ละคำ จึงต้องยืมเอามาใช้ เช่น การหัก การดับ อย่างนี้เป็นต้น เรายืมมาใช้ และต้องจำกัดความหมายเฉพาะคำ—เฉพาะคำ ให้เป็นคำที่ใช้เป็นภาษาทางพุทธศาสนา ฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่า เมื่อไม่ไป ไม่มา และไม่หยุดนั้นแหละ จึงจะหักวัฏฏสงสารได้ และท่านไม่ต้องมาฟังคำบรรยายอีกต่อไป หรือไม่ต้องไปไหนอีกต่อไป ไม่ต้องหยุดอยู่ที่นี้ ไม่ต้องกลับบ้าน อย่างนี้เรียกว่าไม่ไป ไม่มาไม่หยุด เพราะท่านได้สิ่งที่ทำให้ไม่มีความอยาก หรือหมดความอยากแล้ว

สังสารวัฏฏ์หมุนไปด้วยแรงของกิเลส

เมื่อพิจารณาดูโดยอาการอย่างที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า ความหมุนไปในวัฏฏสงสาร หรือสังสารวัฏฏ์นั้น มันช่วยแรงของกิเลส บรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่มีการเคลื่อนไหวนี้ มันเคลื่อนไหวไปด้วยแรงของกิเลส เช่นท่านมาที่นี่มานั่งฟังที่นี่ ก็ด้วยแรงของกิเลส กลับไปบ้านก็ด้วยแรงของกิเลส หรืออยากจะทำอะไรก็ทำตามเถิด ก็ต้องทำด้วยแรงของกิเลส

อาตมายืนยันว่า ถ้าลงได้อยู่ในสภาพเป็นสัตว์หรือเป็นคน ที่อยู่
ในระดับที่มีจิต มีวิญญาณสมบูรณ์อย่างนี้ ก็ต้องกระทำ หรือ
เคลื่อนไหว ด้วยแรงของกิเลสที่สมบูรณ์ ถ้าเป็นสังขาร ที่อยู่
ในระดับที่ต่ำอยู่ หลับอยู่ เช่นสิ่งที่ไม่มีความรู้ เป็นต้น มันก็ต้อง
มีการมีการ “กระทำ” หรือ “เคลื่อนไหว” ด้วยแรงของกิเลสที่ยัง
หลับอยู่ คือเป็นกิเลสชั้นที่ยังดิบ ยังหยาบ ชั้นต้น ๆ ตามส่วน
สมส่วนกัน เพราะฉะนั้น **สังสารวัฏฏ์ของสังขารกลุ่มที่
ประกอบกันขึ้นเป็นคน นี้ ก็คือ แรงดับของกิเลส มีกิเลส มี
แรงดับของกิเลสเป็นตัวการ**

ที่นี่ ถ้าเราสมมติ หรือหลงไปว่า เป็นตัวเป็นตน นั่นก็คือ
สิ่งนั้นแหละเป็นแรงดับของกิเลส ซึ่งจะถูกสมมติยึดถือเป็นตัว
เป็นตนขึ้นมา **นี่จะเห็นได้ว่า เป็นการยาก ที่เราจะดับกิเลส
เพราะเราเอากิเลส เป็นตัวเราเสียเรื่อย** เราเมา เรากลับไป ฯลฯ
อย่างนี้ ที่แท้ก็คือ กิเลสมา หรือกลับไปบ้าน แต่เราไม่รู้สึกรู้ว่า
กิเลสมา หรือกิเลสกลับไป จะรู้สึกว่ามี เรา เข้าพเจ้า ฉันได้มา
หรือกลับไป จึงเป็นการยาก ที่จะจับ “ตัว” ตัวนั้น ซึ่งเป็นตัว
เราเสียเองแล้วนั้น ว่าเป็นตัวกิเลส จึงไม่มีทางที่จะหัก หรือดับ
วิภูทิสงสารได้ง่าย ๆ เว้นไว้แต่จะศึกษาให้รู้ว่า “เรา” นี้ คืออะไร
เสียก่อน พอรู้ว่า “เรา” นี้คือการไหลเลื่อนไปตามแรงดับของ
กิเลส เป็นวิภูทิสงสาร แล้ว จะเห็นความไม่มีตัวเรา ความอยาก
ต่าง ๆ ความยึดถือต่าง ๆ ก็จะสิ้นสุดหยุดลง ไม่อยากอะไร จึงไม่

มีการคิดนี้ว่าตัวเราเวียนว่ายไปตามความต้องการของตัวเราอีกต่อไป

วิฏฐสงสาร เป็นสิ่งที่เจริญงอกงามอยู่เรื่อย ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะว่ามันเป็นห่วง ๆ ห่วง ๆ เป็นห่วงเกี่ยวกันไม่มีที่สิ้นสุด ในห่วงหนึ่ง ๆ ถ้าจะเปรียบเทียบกับในที่นี้ ก็เหมือนกับเมล็ดพืชมันงอกขึ้นเป็นลูก แล้วลูกหล่นลงมาเป็นเมล็ดพืช แล้วก็งอกอีก แล้วเป็นลูกอีก เมล็ดพืชในที่นี้ก็เหมือนกับกิเลส เมื่อมีกิเลสแล้วก็เป็นที่ให้ทำกรรม คือการปลูกเมล็ดพืชนั้น ให้งอกงามเป็นหน่อเป็นต้น เป็นใบ เป็นดอก กระทั่งเป็นผล ผลนี้ก็คือวิบากกรรม เมล็ดพืช คือกิเลส การงอกงามคือกรรม ลูกดอกผล ที่ออกมาคือวิบากของกรรม ในวิบากของกรรม คือลูกผลนั้น ยังมีเมล็ดอยู่อีก และเมล็ดนั้นมันจะตกงอกออกมาอีก

วิบากกรรม คือ เสน่ห์อันร้ายแรงของกิเลส

เราจึงเห็นได้ว่า วิบากของกรรมนี้เอง เป็นสิ่งที่มีอำนาจร้ายแรง หรือมีเสน่ห์อย่างร้ายแรง ที่ทำให้คนเราต้องตกอยู่ในกระแสแห่งวิฏฐะ หรือกระแสแห่งกรรม มันต้องมีอะไรมาพรางตา คือมาหลอกให้หลง มันจึงจะทนรับผลของกรรม เหมือนที่คนเราประกอบกรรมใด ๆ ลงไปนี้ ได้รับความพอใจ สนุกสนาน เอร็ดอระอัย ต่าง ๆ นานา แล้วก็เข้าใจว่านั่นเป็นของวิเศษเป็นจุดสูงสุดที่เราพึงปรารถนา แต่โดยที่แท้แล้ว นั่นคือ

ค่าจ้าง หรือสิ่งหลอกลวงของกิเลส

ในกรณีทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับสัตว์และคน จึงดูเถิด ตัวสังขาร สัตว์และคนอันเป็นที่รักที่พอใจ หรือเพศตรงกันข้ามระหว่างหญิง และชาย เราต้องการรสชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นที่พอใจ เราจึง ลงทุนทำให้ได้สิ่งนั้นมา แต่ด้วยความสำคัญผิด ว่านั่นเป็นสิ่งที่ ประเสริฐสุด ไม่รู้สึกว่ามันเป็นค่าจ้างของกิเลส ที่มีน้จ้างให้เรา ทนทุกข์ทรมาน เพราะฉะนั้นเราจึงติดคุกติดตะรางของกิเลส ซึ่ง ได้แก่การที่มีลูกมีผล แล้วก็ต้องเลี้ยงลูก เลี้ยงผล เพื่อสืบสันดาน ของกิเลสต่อไป

ท่านทั้งหลายที่มีลูก ก็จะต้องทนเลี้ยงลูก ที่มีภรรยาอยู่ ยังไม่มีลูกก็ต้องเลี้ยงภรรยา ใช้ชีวิตเวลาทำทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อ จะเลี้ยงภรรยาและเลี้ยงลูก ด้วยความเข้าใจว่าเป็นสิ่งประเสริฐสุด ที่จำต้องทำ โดยไม่รู้สึกว่าเป็นค่าจ้างของกิเลส แต่ถ้าพิจารณา ดูแล้ว จะเห็นได้ว่า เราได้ผลเป็นลูกจ้างของกิเลส เราจึงทำไป ตามอำนาจของกิเลส แล้วต้องใช้หนี้โดยการเลี้ยงภรรยา เลี้ยงลูก เลี้ยงหลาน เลี้ยงเหลน หรือสิ่งต่าง ๆ ซึ่งยากที่จะสลະสลัดไปได้ อย่างว่า เห็นว่าเป็นทุกข์แล้ว เห็นวันหนึ่งตั้งหลาย ๆ ครั้งแล้ว ก็ยังออกไปบวชไม่ได้ อย่างนี้เป็นต้น ทั้งนี้เพราะว่าค่าจ้างที่ เหนียวแน่นของกิเลส หรือวิบากกรรมในที่นี้ อันเป็นกงอัน สุดท้ายในวิภูฏสงสาร มันมีลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น

อย่าว่าแต่คนเลย แม้ต้นไม้ ก็มีการสืบพันธุ์ ธรรมชาติฝ่ายที่เป็นกิเลส ได้บังคับให้ต้นไม้พยายามที่จะสืบพันธุ์ เพื่อมีลูก แล้วลูกก็มีพันธุ์ต่อไป ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ในการที่ต้นไม้จะมีดอก มีลูก และสืบพันธุ์ แต่มันก็ต้องทนทำ เพราะว่ามันก็ตกเป็นลูกจ้างของธรรมชาติอันเร้นลับ คือกิเลสด้วยเหมือนกัน ถ้าว่าไม่ตกเป็นลูกจ้างของกิเลสกันเสียแล้ว โลกนี้ก็ไม่มี คือไม่มีมาจนถึงพวกเรา呢 แต่เพราะบรรพบุรุษได้ตกเป็นลูกจ้างของกิเลสสืบ ๆ กันมา มันจึงมีมาเรื่อย ไม่ขาดพันธุ์

นี่แหละ จะเห็นได้ว่า ลักษณะของวิภวสังสารนี้ มันมีเสน่ห์อย่างยิ่งกว่าเสน่ห์อะไร ๆ ทั้งหมด บรรดาสิ่งที่เป็นเสน่ห์ในโลก ไม่มีเสน่ห์ไหนที่จะเท่ากับเสน่ห์ของกิเลส ซึ่งเจืออยู่ในสังสารวัฏฏ์ ที่จะคล่องคนให้ยังคงติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ แล้วก็หมุนไปในความทุกข์อย่างสมัครใจ น่าชื่นตาบาน ไพล่ไปเอากงจักร มาเป็นดอกบัว คำดำในพุทธศาสนา ที่ไม่มีคำดำใดจะเท่าก็คือที่ว่า “เห็นกงจักรเป็นดอกบัว” นี้

เป็นอันว่า เราได้พิจารณาถึงสิ่งที่เรียกว่า สังสารวัฏฏ์ อย่างพอสมควร ซึ่งก็ได้เห็นแล้วว่า มันเกี่ยวกับเราหรือไม่ และมันเกี่ยวกับเราแน่นแฟ้นอย่างยิ่งเพียงไร โดยอาศัยอำนาจของกิเลสนั้น ที่นี้ก็ไม่ยากที่เราจะรู้เรื่องกิเลส เพราะเราได้รู้เรื่องสังสารวัฏฏ์พอสมควรแล้ว เวลาที่เหลืออยู่ จะได้ใช้บรรยายเรื่องกิเลส

กิเลส คือ ความเศร้าหมองใจ

คำว่า “กิเลส” ตามตัวหนังสือ แปลว่า **เศร้าหมอง** เพราะฉะนั้น คำว่ากิเลส ก็ไม่มีอะไรมาก นอกจากสิ่งที่ทำให้เราเศร้าหมอง และคำว่าเศร้าหมองนั้น อย่าได้เข้าใจว่า มันจะเป็นเรื่องเข้าใจได้ง่าย ๆ ในทันที เหมือนกับคำว่าสกปรก คำว่า “เศร้าหมอง” ในที่นี้ ต้องหมายให้กว้างทั่วไป เช่นว่า ราคะหรือโลภะ ทำให้เศร้าหมอง, โทสะ ความโกรธ ประทุษร้าย ทำให้เศร้าหมอง, โมหะ ทำให้เศร้าหมอง อย่างนี้ เศร้าหมองเช่นนี้มันกว้าง กว้างกว่าที่ว่าสกปรก ด้วยการเอาของสกปรกไปทำให้เปื้อนเป็นต้น

อย่างว่า โทสะ เปรียบเหมือนไฟ ถ้าเอาไฟไปลนเข้า มันก็เหี่ยวแห้งไหม้เกรียมไป การเหี่ยวแห้งเกรียมไปนี้ ก็เป็น “เศร้าหมอง” เหมือนกัน โดยไม่ต้องเอาของสกปรกไปทา ถ้าเศร้าหมองด้วยโทสะก็หมายความว่ามันถูกทำให้เหี่ยวแห้งไหม้เกรียมไป

ถ้าเศร้าหมองด้วยราคะ หรือโลภะ มันก็เศร้าหมองไปอีกรูปหนึ่งแล้วแต่กรณี ซึ่งส่วนมากก็หมายถึงทำให้ลึมหู ลึมตาไม่ได้ แล้วก็ทำไปตามกิเลสนั้น ๆ ในสิ่งที่ไม่น่าทำ ไม่ควรทำ ล้วนแต่เป็นลักษณะที่เรียกว่าไม่สะอาดหรือสกปรก

ถ้าเป็นเรื่องเศร้าหมองของโมหะก็คือเป็นเรื่องของความมืด

เป็นการเศร้าหมองเพราะมีด มีดจนไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร

อุปมา เรื่อง น้ำกับกิเลส

เปรียบเทียบในเรื่องนี้ได้ เหมือนกับน้ำใสที่ใสในแก้ว เราก็เห็นได้ว่ามันมีความใส และน้ำนั่นเอง มันจะกลายเป็นไม่มีความใส คือเศร้าหมองได้ด้วยการทำให้มันไม่ใสได้หลาย ๆ ทาง เช่น เราเอาสีเขียว สีแดง ใส่ลงไปมันก็เป็นน้ำที่เศร้าหมอง ไม่อาจจะเป็นน้ำที่ใสชนิดที่มองทะลุได้ เมื่อเราเขย่าให้มันกระเพื่อมอย่างแรง มันก็ไม่เป็นน้ำที่ใสโปร่งแสงได้เหมือนเดิม หรือว่าเราต้มให้มันเดือด มันก็ไม่ใสกระจ่างได้ในขณะที่มันเดือด หรือว่าเราเอาไปวางไว้ในที่มืด มันก็ไม่อาจจะทำหน้าที่โปร่งแสง ส่องแสงให้เราเห็นอะไรได้ หรือว่าเราเอาโคลนเอาดิน หรือเอาสาหร่ายอะไรมาใส่ลงไป มันก็มีผลอย่างเดียวกัน จิตที่เศร้าหมอง ก็มีทางที่จะเป็นไปได้อย่างหลายทางด้วยกัน มากกว่ากรณีของน้ำในแก้วที่ได้นำมาอุปมาเป็นข้อเปรียบเทียบ

เพราะฉะนั้น แม้คำว่า กิเลส จะแปลว่า ความเศร้าหมอง หรือสิ่งที่ทำให้เกิดความเศร้าหมอง ก็ตาม ต้องเข้าใจไว้เสียก่อนว่า มีหลายอย่างหลายทาง : เศร้าหมองได้ตามหน้าที่ของมัน เช่นราคะหรือโลภะก็เศร้าหมองไปอย่างหนึ่ง โทสะหรือโกรธะ ก็เศร้าหมองไปอย่างหนึ่ง โมหะหรืออวิชชา ก็เศร้าหมองไปอีกอย่างหนึ่ง นี่คือใจความของคำว่า “กิเลส”

ประเภทต่าง ๆ ของกิเลส

ถ้าเราจะเอาชั้น หรืออันดับ ของกิเลส มาเป็นเครื่องช่วยให้ศึกษาเรื่องกิเลส เพื่อความง่ายบางอย่าง เราก็อาจจะแบ่งกิเลสได้ เป็น ๓ ชั้น คือกิเลสอย่างหยาบ, กิเลสอย่างกลาง และกิเลสอย่างละเอียด

กิเลสอย่างหยาบ หรือทั้งอย่างกลาง อย่างละเอียด มันก็เป็นกิเลสอย่างเดียวกัน คือมีมูลมีรากเง่าต้นตอมาจากที่เดียวกัน แต่ที่ได้กล่าวชื่อว่า “หยาบ” ก็เพราะมันมีความพลัดดันอะไรรุนแรงออกมาเป็นของหยาบ แสดงออกมาได้ภายนอก ถึงทางกาย ทางวาจา เป็นการกระทำที่หยาบคาย การพูดที่หยาบคาย เช่น ฆ่า ขโมย ล่วงละเมิดสิ่งของรักใคร่ของคนอื่น หรือพูดหยาบ พูดเท็จ อย่างนี้เป็นต้น เมื่อแสดงทะลุออกมาทางกายวาจาแล้ว กิเลสนั้นก็เรียกได้ว่า เป็นกิเลสถึงขั้นหยาบแล้ว เพราะออกมาทางกายวาจา

กิเลสอย่างกลาง หรือชั้นกลาง หมายถึงเดือดพล่านอยู่ในมโนทวาร คือใจ เป็นความรัก ความโกรธ ความงัวเงียอ่อนเปลี้ยทางใจ ความฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ความลัษณสังสัย และความอะไรต่าง ๆ ที่มันก่อกมลุ่มอยู่ภายในใจ นี้เรียกว่า กิเลสชั้นกลาง ไม่ออกมาถึงข้างนอก ทางกายทางวาจา แต่ว่าพลุ่งพล่านอยู่ภายในใจ ในมโนทวาร

กิเลสอย่างละเอียด คือกิเลสที่อยู่ลึกไปกว่านั้น คือนอนนิ่ง ๆ อยู่ในสันดาน คำว่าสันดานนี้อย่าไปเข้าใจว่าหมายเป็นอันเดียวกันกับมโนหรือใจ สันดานนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับใจก็จริง แต่เราหมายเอาส่วนลึกของใจอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า สันดาน กิเลสชั้นละเอียดนี้ ไม่ได้พลุ่งพล่านอยู่ในใจ เป็นความรัก ความโกรธ เป็นความอะไร แต่เป็นเชื้อ หรือเป็น “ตัวกิเลสแท้” ที่นอนนิ่ง ๆ อยู่ในสันดาน จนกว่าจะได้อารมณ์มาแหยมมาปรุง มันจึงพลุ่งเป็นกิเลสชั้นกลาง หรือชั้นหยาบออกมา

กิเลสชั้นหยาบ สังเกตได้โดยปรากฏที่กาย หรือที่วาจา เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เป็นต้น เรียกว่ากรรมกิเลส กิเลสชั้นกลางนั้น เตือดพล่านอยู่ภายในโดยเฉพาะ เช่นนิเวรณ ๕ อย่าง ได้แก่ **กามฉันทะ** ความก่อดกั่มอยู่ในทางกาม **พยาบาท** ความโกรธแค้นอาฆาต ก่อดกั่มอยู่ในใจ **ถีนมิตตะ** ความซึมเซาท้อแท้ **อุทธัจจกุกกุกจะ** ความรำคาญใจ สงบใจไม่ลง **วิจิกิจฉา** ความลังเลไปเสียทุกอย่าง แม้ในสิ่งที่จะต้องกระทำ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสชั้นกลาง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำ แก่คนทุกคนและทุก ๆ วัน ส่วนกิเลสชั้นละเอียดนั้น ยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจ ไม่เหมือนกับกิเลส ๒ ชั้นต้นที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้นจะศึกษาเรื่องกิเลสชั้นละเอียด จึงต้องตั้งพิธี ต้องใส่ใจศึกษาเฉพาะขอให้ไปอ่านคำบรรยายในปี ๒๔๙๙ “เรื่องพระอริยบุคคล กับการละสังโยชน์” แล้วจะพบเรื่องสังโยชน์ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นกิเลสชั้นละเอียดที่

นอนสงบนิ่งในสันดานอยู่เป็นปรกติ พอได้อารมณ์จากภายนอก ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจเองเข้า ประจวบ ก็ทะลุเป็นกิเลสชั้นกลาง และชั้นหยาบออกมา

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า การที่พูดว่ากิเลสมี ๓ ชั้นนั้น ไม่ค่อยถูกหรือไม่ถูก แต่ก็ไม่ทราบว่าจะพูดอย่างไร โดยที่แท้แล้ว กิเลสก็มีชั้นเดียวอย่างเดียว มีวิชาเป็นแม่ แล้วก็มียี่ห้อต่างๆ เป็นลูก รวมความแล้วอยู่ที่วิชา ที่น้ำมันแสดงอาการ หรือแสดงฤทธิ์เดชอำนาจขึ้น ถ้าออกมาได้ครั้งเดียว แค่มโนทวารก็ กลุ่มอยู่แต่ข้างใน ถ้าหยาบกว่านั้น ก็พุ่งปล่านออกมาข้างนอก ถึงกาย วาจา ก็เกิดเป็นการกระทำทางกาย ทางวาจาขึ้น ถ้ากระทำเป็นฝ่ายบาป หยาบออกมา ก็เป็นการดำเขา ซ้ำเขา ตีเขา เป็นต้น ถ้ากระทำออกมาเป็นฝ่ายไม่บาป แต่เป็นเรื่องประณีต ที่ไม่รู้สึกรู้สีกันว่าเป็นกิเลส ก็ปรากฏออกมาเช่นเป็นการอุตสาห์ ทำบุญให้ทาน อุตสาห์ทำอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งทำให้ตนติดอยู่ใน วิภูฏสงสารเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด เวียนว่ายอยู่ในวิภูฏสงสาร ไม่มีที่สิ้นสุด มันไม่ได้เป็นไปทางจะดับ จะหัก ซึ่งสังสารวัฏฏ์เลย อยากเกิดสวयेกิตรวย อยากเกิดในสวรรค์ ในเทวโลก พรหมโลก อะไรต่าง ๆ ก็ทำไปตามความต้องการนั้น นั่นก็เป็นกิเลสชั้น ละเอียดผลัดต้นออกมา เพราะฉะนั้น แปลว่า **ชั้นชื่อว่า “กรรม”** แล้ว **จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ต้องทำด้วยอำนาจกิเลส ชั้นละเอียดนี้ทั้งนั้น**

ชื่อต่าง ๆ ของกิเลส

ที่นี่ เราจะได้ศึกษาสิ่งที่เรียกว่ากิเลส โดยชื่อ พอสมควรแก่ที่ท่านจะเป็นผู้พิพากษา อาตมาได้พยายามนำมาเท่าที่เห็นว่าเหมาะสม และจำเป็น:—

ว่าโดยชื่อของกิเลสนั้น มันมีมาก โดยคำใหญ่ ๆ หรือที่เป็นประธานท่านทั้งหลายก็ได้ยินกันอยู่แล้วว่ามีอยู่ ๓ คือ ราคะ หรือ โสกะ น้อย่างหนึ่ง, อย่างที่สอง คือโทสะ หรือโกธะ, อย่างที่สามคือโมหะ หรือพุดติดปากอย่างที่ชาวบ้านว่า ก็คือ โสภ โกรธ หลง หรือว่า ราคะ โทสะ โมหะ ก็สุดแท้ ชื่อนี้มันเป็นประธานของกิเลส เป็นหัวหน้าอยู่ ๓ อย่าง แต่อย่าลืมนะว่าทั้งสามมันก็เป็นของมาจากต้นตอเดียวกัน คือมาจากอวิชชาทั้งนั้น ไม่ว่า **โสกะ โทสะ โมหะ ล้วนมาจากต้นตอเดียวกัน คือ อวิชชา ทั้งนั้น** แต่โดยหน้าที่หรืออาการที่มันแสดงออกมา นั้นต่างกัน เราจึงบัญญัติชื่อให้เป็นชื่อ ๓ ชื่อได้ ท่านนิยมบัญญัติกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล หรือก่อนพุทธกาลก็ตาม เป็น ๓ นี้ ทั้งนั้น ท่านเอาอะไรเป็นเกณฑ์แบ่ง? อาตมาอยากจะแนะนำตามความเข้าใจของตนเอง โดยอาศัยการสังเกตจากเรื่องต่างๆ ที่มีอยู่ในพระคัมภีร์ว่าท่านแบ่งกิเลสออกเป็น ๓ อย่างนั้น มีหลักดังนี้:

กิเลสประเภทแรก คือราคะ หรือโสภะนั้นั้น หมายถึงกิเลสที่เป็นเหตุให้เข้าไปหาอารมณ์ เข้าไปรักไปยึดถือ ไปกอดรัด ในอารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นี่เป็นกิเลสอย่างแรก มี

อาการอย่างนี้

กิเลสประเภทสอง คือโทสะ หรือโกธะนั้น มันมีอาการที่จะผลัดดันออกไปเสียให้พ้นจากตัว คือผลัดให้ออก แทนที่จะเข้าหาอารมณ์ มันตรงกันข้ามกับอย่างแรกเช่นนี้

กิเลสประเภทสาม คือโมหะนั้น ไม่มีอาการทั้งสองอย่างนั้นเลย เพราะมันปราศจากความรู้ มันจึงอยู่ในลักษณะที่งมงายไม่รู้ว่าจะอย่างไรแน่ แล้วเป็นเหตุให้วนเวียน ๆ อยู่รอบ ๆ อารมณ์นั้น ไม่รู้ว่าจะเอาดี หรือไม่เอาดี

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า รากะหรือโลภะนั้น เป็นกิเลสชนิดที่เข้าหาอารมณ์คือเอาแน่ เข้าไปเอา ที่เป็น โทสะ หรือโกธะนั้น เกลียด ผลักออกไปอย่างแรกอยากจะทำเข้าไปยึดถือ เข้าไปประคับประคอง อย่างที่สอง กลับอยากจะทำลายให้วินาศ ส่วนอย่างที่สาม เป็นโมหะ หรืออวิชชา นี้ไม่แน่นอนลงไป คนเราล้วนมีกิเลสโดยเค้า ๆ ๓ ประเภทนี้ คือจะเข้าไปเอาอารมณ์, จะผลัดดันอารมณ์ หรือทำลายอารมณ์ ผลักไสออกไป หรือว่าไม่รู้จะเอาอย่างไรแน่ แล้วก็เวียนวน—เวียนวนอยู่รอบ ๆ อารมณ์นั้น

กิเลสชื่อ โลภะ ประเภทที่หนึ่งนั้น มีชื่อมาก มากจนเอามากล่าวให้ฟังไม่ครบ แม้จะเอามาแจงให้ได้ ท่านก็จะจำไม่ไหว คือกิเลสประเภทนี้ มันยังมีชื่ออีกมาก แต่ก็มีอาการเหมือนกันหมด เช่นมีชื่อว่า :

“อภิขณา” นี้คือความเพ่งเล็ง เจาะจงใครจะเอา นี่ก็เป็น รากะ หรือ โลกะชนิดหนึ่ง

“ตัณหา” นี้ก็เป็นอีกชื่อหนึ่ง จะเป็นตัณหาชนิดไหนก็ตาม ทั้ง ๓ นั้นมันก็คือความอยากที่จะเอาทั้งนั้น

“อิจจา” นี้ก็เป็นอีกชื่อหนึ่ง ของรากะหรือโลกะ อิจจา แปลว่า ความอยาก ไม่ได้แปลว่าเป็นเรื่องริษยา ซึ่งภาษาไทย เรามักพูด ริษยา หรือ อิสสา เป็นเสียงว่า อิจจา เป็นคำพูดที่ คลาดเคลื่อน

“ปรารถนา” หรือภาษาบาลีเป็น “ปตฺถนา” นี้ก็เป็นชื่อของ กิเลส คือความอยาก ความกำหนด โลก

“อาสา” ที่แปลว่า ความหวังปองอยากจะได้—จะเอา นี้ก็เป็น ชื่ออีกชื่อหนึ่ง

สรุปแล้ว กิเลสเหล่านี้ จะมีชื่ออย่างไรก็ตาม เราได้ยินได้ ฟังแล้วให้สังเกตดูความหมายของมันก็แล้วกัน ว่ามันมีความหมาย อย่างไร ถ้ามันมีความหมายในการที่จะเข้าไปรับเอาอารมณ์ ติด แน่นอยู่กับอารมณ์ หลงใหลประคับประคอง ถนอมอารมณ์เหล่านี้ นั่นแล้ว ก็จัดเป็นกิเลสประเภทรากะ หรือโลกะทั้งหมดสิ้น

กิเลสประเภทที่สอง คือโทสะ หรือโกรธก็มีชื่อหลายชื่ออีก เหมือนกัน แม้ไม่สู้มาก เช่นคำว่า “โกรธ” ซึ่งแปลว่า ความโกรธ, “โทสะ” แปลว่าประทุษร้าย “พยาบาท” แปลว่าปองร้าย

“อุปนาหะ” แปลว่า การผูกความโกรธนั้นไว้ยืดยาว เป็นต้น มันจะมีชื่ออย่างไรก็ตาม ถ้ามันมีอาการชนิดที่จะปลักไสออกไปเสียจากตัว หรือถึงกับทำลาย ก็เรียกว่ากิเลส ประเภทที่สอง คือ โทสะหรือโกธะ ทั้งนั้น

กิเลสประเภทที่สาม คือ โมหะ โมหะคือหลงนี้ มาจาก อวิชชาที่แปลว่าไม่รู้ ประเภทนี้ยังมีชื่อแทนมาก จนนับไม่ไหว จำแทบไม่ไหว ตัวอย่าง ที่ท่านยกไว้เป็นตัวอย่างในพระบาลี ทั่ว ๆ ไป มักจะมีชื่อเหล่านี้ เช่น :

“มานะ” แปลว่าความสำคัญผิด สำคัญผิดคิดว่าเราเลวกว่า เขา เราดีกว่าเขา เราเสมอเขา แล้วทำให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ ขึ้น เพราะคิดว่าเราดีกว่าเขาเสมอเขา หรือต่ำกว่าเขานั้น มานะนี้ เป็น ความสำคัญผิด เป็นโมหะเหมือนกัน

“ทิฏฐิ” ในที่นี้ หมายถึงฝ่ายที่เป็นอกุศล คือมีความเข้าใจ ผิดต่าง ๆ เข้าใจผิดในเรื่องที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง, เรื่องทุกข์ว่าเป็นสุข, เข้าใจสิ่งไม่ใช่ตัวตนว่าตัวตน อย่างนี้ หรือว่าเข้าใจผิดเป็นลัสสต—ทิฏฐิ ถือว่าตายแล้วเกิดแน่ อย่างนี้ก็ตาม หรือว่าเป็นอุจเฉททิฏฐิ ว่าตายแล้วหมดกัน ไม่มีอะไรเหลืออย่างนี้ก็ตาม คำว่า “ทิฏฐิ” นี้ ก็แปลว่าหลง เป็นโมหะเหมือนกัน สงเคราะห์เป็นโมหะทั้งนั้น

“วิจิกจนา” แปลว่าความสงสัย นี่ก็คือโมหะ ถ้ายังมีโมหะ คือยังไม่รู้ ก็ยังสงสัยเรื่อยไป สงสัยว่านี่อย่างไรกันแน่ ควรจะเอาหรือควรจะไม่เอา เรียกว่า วิจิกจนา เป็นโมหะ,

เป็นความกังวล หรือทำความกังวลอย่างหนึ่งแล้ว

กิเลสทำหน้าที่ผูกพันเรา ให้ติดกับความทุกข์ เหมือนกับเชือกที่มันผูกมัดสัตว์ให้ติดอยู่กับอะไรบางอย่าง ไม่ให้หลุดออกจากกันได้ เหมือนกับด้ายที่เย็บผ้าสองชิ้นให้ติด ไม่หลุดออกจากกันได้ กิเลสก็ทำหน้าที่เหมือนกับด้ายเย็บ ร้อยเราให้ติดกันอยู่กับความทุกข์ ความทนทรมาน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของวิภูฏสงสาร กิเลสนี้เป็นเครื่องร้อยรัดเรา ให้ติดอยู่กับความทุกข์ คือวิภูฏสงสาร ฉะนั้นกิเลสนี้ จึงได้ชื่อว่า “สังโยชนะ” แปลว่า เครื่องผูกมัด เครื่องผูกพัน

กิเลสบางประเภท เช่นความสงสัย ไม่เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หรือไม่เชื่อกรรมเป็นต้น เหล่านี้เป็นกิเลสชนิดที่เป็นเหตุ ทำให้เข้าต่อการพันทุกข์ เป็นเหตุให้ล่าหลัง หรือให้เน้นเข้าต่อการที่จะพ้นทุกข์กิเลสในลักษณะเช่นนี้ เราเรียกว่า “ปปัญจา” หรือปปัญจธรรม คือกิเลสที่ทำให้เกิดความเน้นเข้าในการที่จะพ้นจากความทุกข์ เพราะถ้ากิเลสนั้นเข้าครอบงำ ย่อมทำให้เกิดความสงสัย ไม่เชื่อลงได้ เกิดความดูหมิ่นขึ้น ไม่สามารถปฏิบัติเพื่อดับทุกข์

กิเลสบางประเภท มีความเคยชินในการเกิด จนดูราวๆว่า มีการสะสม หมักหมม หรือต้องอยู่ในสันดานเป็นประจำ เป็นเชื้อเก่าทำให้เกิดเชื้อใหม่ อันเป็นเครื่องเศร้าหมอง เป็นกิเลสเรื่อยไป กิเลสในลักษณะอย่างนี้ท่านเรียกว่า “อาสวะ” แปลว่าของดอง

เหมือนกับการต้องให้เกิดการบูดเปรี้ยว กิเลสที่เรียกว่า อาสวะ นี้ โดยเค้าใหญ่ ๆ มีอยู่ ๓ อย่างคือ **กามาสวะ** ของตอง คือความใคร่ในกาม **ภวาสวะ** ของตองคือความยึดมั่นในความมีความเป็นอยู่อย่างนั้นอย่างนี้ในภพ และ **อวิชชาสวะ** ของตองคือความมืด ความไม่รู้อย่างแรก ได้แก่การเคยชินในการอยากมี—อยากได้ สิ่งที่ดีรักใคร่ใคร่ในทางกาม อย่างที่สอง ก็คืออยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่อยากจะเป็น เช่นอยากเป็นคนสวย อยากเป็นคนดีมีชื่อเสียง เป็นต้น อย่างที่สาม เป็นความไม่รู้ความจริงที่ถูกต้อง เลยต้องงมงว้าวอยู่เรื่อย ไม่มีที่สิ้นสุด กิเลสในลักษณะเช่นนี้ เขาเรียกชื่อว่าของตอง แทนที่จะเรียกว่าเครื่องเศร้าหมอง และเฟ่งเล็งถึงกิเลสอันแท้จริง ไม่ใช่กิรียาของกิเลสที่ออกมาข้างนอก และยังแถมเล็งไปถึงอาการที่มันมีประจำอยู่ในส่วนลึกของสันดาน เลยมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **“อนุสัย”** คำว่า “อนุสัย” แปลว่า ตามนอน คือว่าตามนอนอยู่ในสันดานไม่ให้ขาดจากสันดานได้ ก็แปลว่าเป็นการรักษาเชื้อ ถนอมเชื้อของกิเลสไว้ในสันดานอยู่เป็นประจำพร้อมที่จะแสดงอาการเป็นพิษสงขึ้นมาอยู่เสมอ

ถ้าหากว่าเฟ่งเล็งถึงกิริยาอาการที่กิเลสนี้ห่อหุ้มจิต กั้นจิตปรากฏออกมาเป็นกิเลสชั้นกลางแล้ว เราก็มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก: เช่นว่า เมื่อความรักเกิดขึ้นก็กั้นจิตไม่ให้ใสกระจ่างส่องให้เห็นความจริง, ความโกรธเกิดขึ้น ก็กั้นจิตไม่ให้มีความสว่าง แลเห็นความจริง, และความอ่อนเพลียละเหยใจ ความฟุ้งซ่านรำคาญ

ความสงสัย รวม ๕ อย่างที่เรียกว่า “นิวรณ” นี้ เกิดขึ้นแล้ว ย่อมปิดบัง ที่เคยแจ่มใสวันก่อน ๆ วันนี้ก็มืดไปแล้ว หรือว่าเราอยากจะคิดนึกอะไรให้สำเร็จลุล่วงไป ก็เลสเหล่านี้ก็มาบังมากิดกันเสีย ในกรณีเช่นนี้ถูกเรียกว่า “นิวรณ” แปลว่าเครื่องกั้น หรือเครื่องบัง เหมือนกับฝาหรือกำแพง

ถ้าว่าถึงกิเลส โดยเฉพาะคืออวิชชา อันเป็นเหตุให้ไม่รู้ความทุกข์ ไม่รู้เหตุให้เกิดความทุกข์ หรือไม่รู้ความดับทุกข์ ไม่รู้ทางแห่งความดับทุกข์ เป็นต้น เราก็เรียกว่าความมืด คือ “ตมะ” ซึ่งแปลว่า ความมืด คำว่า ความมืด เลยเป็นชื่อของกิเลส และเป็นกิเลสประเภทโมหะ ทำให้ไม่รู้

เมื่อเราพิจารณาต่อ ๆ ไป แม้กิเลสประเภทที่เป็นราคะ หรือ โทสะ มันก็มีชื่ออีกมากมายเหมือนกับประเภทโมหะ อย่างที่จะกล่าวยกตัวอย่างกิเลสในชื่ออื่นต่อไป :

ถ้ากิเลสแสดงอาการตรึงบุคคลให้ติดแน่นอยู่ในความทุกข์ เหมือนกับไม้เสียบ อย่างนี้เรียกว่า “จีละ” แปลว่า สลัก หรือไม้เสียบแหลม ๆ ที่ใช้ตรึงเป็นลูกสลัก ไม้ที่ตรึงของ อย่างนี้ได้แก่ความรู้สึกที่ต้องทนทุกข์เพราะถูกปักตรึงกันอยู่ด้วยกิเลส

ถ้าหากเจ็บปวด ท่านเรียกว่า “สัลเลข” ท่านแปลว่าลูกศร ลูกศรที่ใช้ยังเป็นอาวุธ ราคะก็เป็นลูกศร โทสะก็เป็นลูกศร โมหะก็เป็นลูกศร เพราะว่าเมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นแก่จิตแล้ว มันก็มีอาการเจ็บปวด เหมือนลูกศร กิเลสนั้นเลยถูกเรียกว่า ลูกศร หรือ

“ลัลละ” คำว่าลูกศรหรือเครื่องเสียงแทงนี้ มีหลายชื่อ เช่นคำว่า “วานะ” ที่กลายมาเป็น พานะ นี้ก็แปลว่าเสียบแทงเหมือนกัน นิพพานก็แปลว่าไม่เสียบแทง พานะ หรือ วานะ ตัวแท้นั้น แปลว่าเสียบแทง

ถ้ากิเลสทำหน้าที่ให้ร้อน เราก้เรียกว่าไฟ คือ “อัคคิ” ราคะเกิดขึ้นแล้ว ก็ร้อนไปในลักษณะหนึ่ง, โทสะเกิดขึ้นแล้ว ก็ร้อนไปในลักษณะหนึ่ง, โมหะเกิดขึ้นแล้ว ก็ร้อนไปอีกลักษณะหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงถูกเรียกว่าไฟ

ถ้าหากกิเลสนั้นมีลักษณะท่วมทับ เหมือนกับน้ำท่วม เราก้เรียกมันว่า “โอะมะ” โอะมะแปลว่าน้ำชนิดที่มากมาผุดปรกติ เหมือนกับน้ำป่าหลากท่วมใหญ่ นั่นเรียกว่า โอะมะ เป็นน้ำที่มาท่วมในเวลาอันรวดเร็ว หลบหนีไม่ทันแล้วก็ท่วมตาย นี่เรียกว่า โอะมะ มีอยู่ ๔ ลักษณะ กาโอะมะ ทิฏฐโอะมะ ภโวมะ และอวิชโอะมะ จำแนกชื่อคือว่า ความใคร่ในทางกาม หรือความหลงใหลในทางกาม เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ท่วมจิต เป็นจิตที่มีลักษณะเหมือนคนถูกน้ำท่วม อย่างนี้เรียกว่า “กาโอะมะ” ความอยากมี—อยากเป็นที่หลงใหลมาก ในการมี—การเป็น แล้วก็ท่วมจิต เรียกว่า “ภโวมะ” ทิฏฐิคือการถือมั่นในความเชื่อความนึก ยึดถือของตัวเองมาแต่ก่อน มันก็ท่วมจิตเหมือนกัน เรียกว่า “ทิฏฐโอะมะ” ส่วน “อวิชโอะมะ” นี้คือทั่วไปหมดเป็นความไม่รู้ เป็นกิเลสได้ทุกอย่าง อย่างนี้มันก็เป็นการทำมจิตเหมือนกัน มันมีลักษณะท่วมจิตให้

เกิดความลำบาก เหมือนกะคนถูกน้ำท่วม แล้วก็ตาย อย่างนี้แทนที่เราจะเรียกว่ากิเลส เราก็เรียกมันว่า “โอะชะ”

ถ้าเป็นเรื่องให้เศร้าหมอง ให้สกปรก เรามีสื่อหลายชื่อด้วยกันเช่น เครื่องให้เศร้าหมองสกปรกคือ “มลทิน” ภาษาบาลีเรียกว่า มละ ถ้าเป็นสิ่งที่เหมือนเอาของสกปรก เช่นซีโคลนมาไล้ทานี่เรียก “เลปนะ” เพราะว่า เป็นเครื่องไล้ให้สกปรกคือไล้กาย วาจา ใจ ให้สกปรก

ถ้าหากว่ากิเลสกลุ่มที่กล่าวชื่อมานั้น มีอาการเป็นภาวะที่ต้องแบกต้องลาก เรากลับเรียกว่า “โยคะ” โยคะ แปลว่า แยก เหมือนกับแยกที่เขาครอกวัวควาย เพื่อให้มันลากไถไป เมื่อเราทุกคน มีกิเลสเกี่ยวกับกายอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับภาวะ คือความเป็นนั้น—เป็นนี้ อย่างหนึ่ง เกี่ยวกับทฤษฎี คือความตื้อตันในความคิดความเห็น อย่างหนึ่ง เกี่ยวกับอวิชชา ความโง่หลง อย่างหนึ่ง สื่อย่างนี้มากดทับ ก็ได้ชื่อว่าเราทุกคนมีแยก ขอให้ลองคลำดูที่ป่าหรือคอกของเราดูให้ดี ๆ ว่าจะพบแยกได้อย่างไร ความรู้สึกที่ติดมั่นในของทั้ง ๔ นั้นแหละ คือแยกที่ครอบอยู่บนคอกหรือบนบ่า ที่เราจะต้องลาก และเรากำลังลาก ลากไป—ลากไป ตามอำนาจของกิเลส

กิเลสที่เรียกชื่อตรง ๆ ว่า “ภาวะ” ก็มี ภาวะ แปลว่าของหนัก ได้แก่อุปาทานความยึดถือ อันเป็นกิเลสที่เป็นเหตุให้ยึดถือในเบญจขันธ์ว่าเป็นเรา เป็นของเรา ยึดถือรูป เวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ หรือยึดถือในโลกนี้ หรือยึดถืออะไรก็ตาม ว่า เป็นเรา หรือเป็นของเรา มันก็เกิดเป็นของหนักขึ้นมาทันที

นี่จะเห็นได้ว่า กิเลสในลักษณะที่มันทำอันตรายแก่เรา มีชื่อต่าง ๆ กันอย่างนี้ ทีนี้ถ้าเราพิจารณาที่กิริยาอาการของกิเลส ที่มันทำหน้าที่อย่างร้ายกาจไปกว่านั้น ก็ได้แก่กิเลสที่ทำหน้าที่ ประดูแต่งส่งเสริมให้มีความเกิดใหม่ เกิดได้เรื่อยไป ให้วิภูฏสงสาร หักลงไม่ได้ มีแต่ให้ห่วงโซ่คล้องกันไปไม่มีที่สิ้นสุด กิเลสอย่างนี้ เราเรียกว่า **“สังขาร”** แปลว่าเครื่องประดูแต่ง เรียกให้เต็มก็คือ **“อภิสังขาร”** แปลว่าเครื่องประดูแต่งอย่างยิ่ง ส่วนมากได้แก่กรรม ไม่ใช่กิเลสแท้แต่มีมูลมาจากกิเลส ซึ่งก็ควรถือว่าเป็นเครื่อง เสร้าหมองเหมือนกัน

กิเลสเป็นเหตุให้ทำดี เพื่อให้เกิดดี เรียกอภิสังขารฝ่ายดี คือ **“บุญญาภิสังขาร”**

กิเลสความสำคัญผิด ทำให้หลงชั่ว ประดูแต่งไปทางเกิดชั่ว เป็นเหตุให้ทำบาป เรียก **“อบุญญาภิสังขาร”**

กิเลสที่อยากให้อยู่ขึ้นไปกว่าดีตามธรรมดา จนเป็นพรหม ไม่เกี่ยวกับกาม สงบสุขอย่างพรหม แต่ก็ไม่พ้นไปจากสังสารวิภวัญญ์ เพราะยังเกี่ยวข้องกับความมีความเป็น ชนิดที่ตนปรารถนา นี้ เรียก **“อเนญาภิสังขาร”**

อภิสังขารทั้ง ๓ นี้ แม้จะเป็นตัวกรรมก็จริง แต่มีมูลมาจาก

กิเลสตั้งอยู่กับกิเลสที่เดียว มันจึงอยาก มันจึงปรุง ทำหน้าที่ปรุง เป็นอภิสังขาร ทำหน้าที่ปรุงให้มีการเกิดเรื่อยไป ให้มีการทำดี หรือทำชั่ว หรือทำไม่ดีไม่ชั่วแต่เป็นอย่างโลก ๆ เป็นห่วงคล้องกันไป เป็นห่วง ๆ อย่างที่กล่าวมาแล้ว ว่าคนหนึ่ง ๆ ในวันหนึ่ง ๆ เรามีวิภวสงสาร นับไม่ไหว

ทีนี้ถ้าเป็นกิเลสทำหน้าที่เป็นอาหาร **“อาหาร”** คำนี้ ก็เป็นชื่อของกิเลสอีกชื่อหนึ่งไม่ได้หมายแต่เพียงอาหารที่เรากิน อาหาร คำนี้ แปลว่า นำมาซึ่งผล กิเลสที่นำมาซึ่งผล เพื่อตกแต่งให้เกิดใหม่ ตกแต่งให้มีวิঘฏญาณ เรียก **“วิঘฏญาณอาหาร”** ตกแต่งให้เกิดภาพใหม่ ปฏิสนธิใหม่

“กวลิงการอาหาร” —อาหารคือคำข้าว คำข้าวตามธรรมดา นี้แหละถ้ามีตัณหาในมัน นั่นก็ทำให้เกิดเรื่องเพราะการกินได้

“ผัสสอาหาร” —อาหารคือการกระทบทางกาย หรือทางใจ กล่าวคือทางรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ซึ่งล้วนเป็นทางเกิดเรื่อง เกิดราวได้จากการผัสสะนั้น คือก่อให้เกิดเวทนาขึ้น แล้วก็มิตัณหา มีอุปาทาน ต่อ ๆ ไป

“มโนสังขยาเจตนาอาหาร” —อาหารคือเจตนา อันนี้คือตัณหาแท้ เป็นกิเลสแท้ เราทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยมโนสังขยาเจตนาอาหารนี้ทั้งนั้น อาหารคือเจตนา นี้ทำให้กระทำการ เพราะฉะนั้น กิเลสนี้จึงได้ชื่อว่าอาหาร เพราะเหตุที่นำมาซึ่งผล เป็นเรื่องการกระทำที่ทำให้เกิดผลสะท้อนไม่มีที่สิ้นสุด เหมือนกับเรากินอาหาร

เข้าไปแล้วอิม เกิดความรู้สึกต่าง ๆ เกิดความมอแงต่าง ๆ ทาง
เนื้อหนังเป็นต้น ชื่อว่าอาหารแล้ว ต้องนำผลอย่างใดอย่างหนึ่งมา
เป็นเรื่องวุ่นวายเสมอ

กิเลสในฐานะที่ทำให้เกิดผลต่าง ๆ อย่างนี้ เราให้ชื่อว่า
“อาหาร” และที่เป็นอันตรายอย่างยิ่ง คือมโนสังขยาเจตนาอาหาร
หรือวิญญาณาหาร กล่าวคืออาหารคือเจตนา (นี้เป็นตัวกิเลสที่ทำให้
ทำกรรม วายเวียนอยู่ในวิภูฏสงสาร) กับอาหารคือวิญญาณ (ตัว
ปรุงแต่งวิญญาณให้เวียนวายเป็นเหมือนกัน) กิเลสนี้มีลักษณะเช่นนี้
เราจึงเรียกว่า “อาหาร” ในภาษาไทยเราไม่เคยใช้คำนี้ว่าเป็น
กิเลส แต่ในภาษาธรรมะหมายถึงกิเลสด้วย

กิเลสมีชื่ออีกชื่อหนึ่ง ที่สำคัญมาก พระพุทธเจ้าท่านใช้มาก
คือคำว่า “สมุทัย” สมุทัย แปลว่า เกิดขึ้นพร้อม (สัง = พร้อม,
อุ = ขึ้น, ทย = ไป สังอุทยะ = ขึ้นไปพร้อม หรือเกิดขึ้น)
ได้แก่การปรุงแต่งให้เกิดขึ้นซึ่งความทุกข์ กิเลสทุกชื่อ ล้วนแต่เป็น
สมุทัย คือให้เกิดความทุกข์ สมุทัย ก็คือสมุทัยของความทุกข์
เพราะฉะนั้นกิเลสทุกชนิด ไม่ว่าจะอย่างไรหมด เป็นเหตุให้เกิด
ความทุกข์ เราจึงรู้จักหน้าตาของกิเลสไว้ ว่าอยู่ในฐานะเป็นเหตุ
ให้เกิดความทุกข์ เราจะได้มีความเกลียดกิเลส กลัวกิเลส และมา
มีความกล้า ความเพียร ความพอใจ ที่จะฆ่ากิเลส เพื่อให้เรามี
ความทุกข์น้อยลงตามส่วนจนกว่าจะถึงที่สุดของความทุกข์ คือดับ
ทุกข์ได้สิ้นเชิง ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการศึกษาพุทธศาสนา

ในที่สุด ก็สรุปความได้สั้น ๆ ว่า วัฏฏสงสารนั้น ไม่ใช่อะไร มันคือชีวิตที่หมุนไปเป็นวงกลม ๆ วงกลมของชีวิต หรือชีวิตที่หมุนไปเป็นวง ๆ เป็นห่วง ๆ ห่วง ๆ วันหนึ่งไม่รู้จักก็ลืมห่วง ก็ ร้อยห่วง ก็พันห่วง แล้วแต่ความเก่งของเจ้าของ แล้วแต่สิ่งแวดล้อมของบุคคล สัตว์ สิ่งขำรนั้น ๆ ไม่เหมือนกันทุกคน ไม่เท่ากันทุกคน แต่มันเหมือนกัน ตรงที่ว่ามีกิเลสนี้ เป็นแรงดันให้ วงกลมของชีวิตหมุนไป เป็นห่วง ๆ ห่วง ๆ เป็นกรณี ๆ คืออยากทำ แล้วทำ แล้วได้รับผลไปหล่อเลี้ยงความอยากอันใหม่ นี่เรียกว่าห่วงหนึ่ง ๆ ห่วงหนึ่งในวันหนึ่ง ที่เรียกว่าวงกลมของชีวิต หรือชีวิตที่หมุนไปเป็นห่วง ๆ นี้คือ วัฏฏสงสาร ในนั้นมี กำลังงานคือกิเลส ล้อนี้หมุนไปด้วยอำนาจของกิเลส เรียกว่า เรา ศึกษา **เรื่องวัฏฏสงสารและกิเลส ซึ่งโดยที่แท้แล้ว คือกฎแห่งกรรมในชั้นละเอียด** กิเลส เป็นเหตุให้มีการเคลื่อนไหว คือการทำความกรรมเกิดผลขึ้นเป็นรางวัลหล่อเลี้ยงกิเลส หรือเป็นเสน่ห์ที่จะจูงจิตสัตว์ให้ทำการหมุนต่อไปเพื่อการสร้างกิเลสใหม่ สิ่งที่เราเรียกว่าผล หรือลูกนั้น ระวังให้ดี เป็นค่าจ้างหรือเป็นเหยื่อที่ธรรมชาติคือกิเลส มีไว้ล่อสัตว์ ให้ติดแน่นอยู่ในสังสารวัฏฏ์ อย่างที่จะหลุดออกไปไม่ได้

เอาตมาขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้

พุทธทาสตอบปัญหาเรื่องกรรม

ต่อไปนี้เป็นเวลาสำหรับตอบปัญหา ไขข้อข้องใจแก่ท่าน นักศึกษาทั้งหลาย ปัญหามีมาก คงจะไม่มีเวลาพอตอบได้ทั้งหมด ฉะนั้นจะตอบตามลำดับ

๑. **ปัญหามีว่า** กรรมดี หรือกรรมชั่ว ที่บุคคลกระทำแล้ว ในชาติก่อน จะส่งผลมาถึงชาตินี้หรือไม่?

คำตอบเรื่องนี้ ได้มีอยู่แล้วในการบรรยายบางครั้ง หลายแห่ง แต่ว่าอาจจะไม่ชัดเจน จึงขอให้คำตอบที่มีประโยชน์ที่สุดว่า คำว่า “ชาติ” นี้มันมีความหมาย ๒ ชนิด คือหมายถึงความเกิดขึ้นของจิต ขณะหนึ่ง ๆ ขณะหนึ่ง ๆ เรียกว่า ชาติหนึ่ง อย่างนี้ก็มี เช่นว่า เราเปลี่ยนความคิด หรือความคิดนึกเรื่องใดเรื่องหนึ่งในจิตไป ครั้งหนึ่ง ก็เรียกว่าเกิดใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพราะว่าในขณะหนึ่ง เราอาจจะมึนจิตใจต่ำ อย่างคนต่ำคนทราม แล้วต่อมาอีกครู่หนึ่ง เราเปลี่ยนความรู้สึกใหม่ กลับเป็นมีความรู้สึกสูง ก็เลยกลายเป็นคนละคนหรือว่าในบางกรณี คนบางคน ขอภัยที่จะต้องกล่าวว่า มีจิตใจอย่างสัตว์ ในขณะนั้นเขาก็เป็นสัตว์ เกิดเป็นสัตว์ ต่อมาเขามีจิตใจอย่างเทวดา เขาก็กลายเป็นเทวดา อាកารเปลี่ยนเกิดไป

อย่างนี้ ก็เรียกว่า “ชาติ – ความเกิด” ในที่นี้เหมือนกัน

เมื่อสิ่งที่เรียกว่า ชาติ หมายถึงอย่างนี้แล้ว ผลของการที่กระทำ ย่อมส่งถึงกันระหว่างชาติ ในความหมายเช่นนี้ได้แน่โดยไม่ต้องสงสัย และท่านทั้งหลายก็พอจะเห็นได้เอง เกี่ยวกับการเกิดแห่งจิต เป็นความคิดนึกเช่นนี้ ทั้งส่วนใหญ่ที่สุดในหลักธรรมตามพระพุทธศาสนา ก็เพ่งเล็งถึง “ชาติ” ในลักษณะเช่นนี้

แต่ที่นี้ ถ้า “ชาติ” จะให้หมายถึงชาติที่พูดกันโดยโวหารธรรมดาสามัญทั่วไป ว่าเกิดมาชาติหนึ่ง คืออยู่ประมาณ ๑๐๐ ปี เป็นอย่างมาก แล้วก็ตาย ตายแล้วก็เกิดใหม่ เรียกว่าชาติใหม่ ชาติอย่างนี้ หมายถึงยาวนานเป็นชาติ ๆ และตัวปัญหาที่ถาม ก็ถามว่ากรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนจะมาถึงในชาติใหม่นี้อีกหรือไม่? เรื่องนี้ถ้าเกณฑ์ให้ตอบปัญหาข้อนี้ มันก็ต้องเกณฑ์ให้ผู้ถามนั้นศึกษาเรื่องอะไร ๆ อีกมากมายหลายวัน หลายเดือน เดี่ยวจะไม่เอา เพราะจะต้องศึกษาเรื่องกรรม เรื่องวิญญูณ เรื่องอะไรต่าง ๆ นานา แต่มีทางที่จะตอบได้ว่า ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา ก็ไม่ได้ปฏิเสธชาติในลักษณะเช่นนี้ และถือว่าผลกรรมก็มีทางที่จะเกี่ยวเนื่องระหว่างชาติเช่นนี้ได้เหมือนกัน เพราะว่า ชาติ ในลักษณะเช่นนี้เราเปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีพืชพันธุ์ หรือหัวเหง้าเหลืออยู่ใต้ดิน ในเมื่อต้นเดิมมันตายแล้ว เมื่อถึงฤดูใหม่มันงอกขึ้นใหม่อีก พืชที่เหลืออยู่ใต้ดินไม่ปรากฏที่หนึ่ง แล้วก็กลับงอกออกมาอย่างนี้ มันย่อมมีอะไรที่เป็นการกระทำอยู่ในการงอก

ครั้งก่อน มันย่อมมีปฏิกริยาบ้าง ถึงการงอกครั้งถัดมา แม้มันจะน้อยมากจนเราไม่สังเกตเห็น แต่ก็ต้องถือว่ามี เพราะถ้าไม่อย่างนั้นแล้วมันจะเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร ถ้าพันธุ์ไม้พันธุ์นั้นมันสืบต่อยั่งยืนไปหลายสิบปี หลายร้อยปี พันปี ล้านปี มันก็เปลี่ยนแปลงไปได้ นี่ก็ถือว่ามันมีอะไรเป็นปฏิกริยาเพิ่มขึ้น ๆ แฝงอยู่ในนั้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการงอกครั้งใหม่ ๆ เรื่อยไป ในกรณีของพืชพันธุ์ของต้นไม้เช่นนี้ เราไม่เรียกว่าเป็นการทำกรรม หรือผลของกรรมของมัน เราเรียกเพียงว่าเป็นกิริยาแล้วเกิดปฏิกริยา ซึ่งก็พอจะเห็นได้ว่ามันมีผลข้ามชาติตามประสาของต้นไม้ ซึ่งค่อนข้างไปทางวัตถุมาก ๆ

ที่นี้ ในกรณี กรรม การกระทำของสัตว์ที่มีจิตใจวิวัฒน์สูงขึ้น ก็เหมือนกันกับกิริยา หรือปฏิกริยา แต่มันยิ่งประณีตขึ้นไปอีก เพราะมีเจตนา มีจิต มีวิญญาณที่เข้มข้น เด่นชัดกว่า เพราะฉะนั้น ถ้ามันมีความแน่นอนในข้อที่ว่า เมื่อร่างกายแตกดับแล้วเชื้อหรือพืช กล่าวนคือผลกรรมที่ปรุงแต่งวิญญาณนั้น ยังเหลืออยู่สำหรับการงอกใหม่ในชาติหน้า มันก็สืบเนื่องต่อกันไปได้

แต่โดยเหตุที่เรื่องการเกิดใหม่นี้ เป็นเรื่องที่อยู่ในฐานะที่ไม่อาจจะพิสูจน์ให้เห็นได้อย่างวัตถุ เป็นเรื่องที่จะต้องพลอยเชื่อไปตามบุคคล มันผิดหลักของกาลามสูตร เป็นการยากที่เราจะไปเชื่อตามเขาว่าตายแล้วเกิดใหม่อีก ได้รับผลกรรมอีก เราทิ้งเรื่องชาตินี้ไว้เสียก่อนก็ได้ เรามาชวนกันสนใจเรื่องชาติที่เป็นปัจจุบันกัน

ดีกว่า คือชาติที่เกิดขึ้นเป็นขณะจิตนี้ดีกว่า ให้เห็นชัดว่าปัญหา เฉพาะหน้านี้ รีบด่วนกว่า แล้วเรารีบทำ อย่าให้เราเองมีความทุกข์ คือ ดับทุกข์ให้ได้เสียในชาตินี้ ดีกว่า และถูกกว่า

ถ้าดับทุกข์ในชาตินี้ได้แล้ว ชาติหน้ามันหมดไปเอง ปัญหาของชาติหน้าถูกระงับ หรือถูกสะสางหมดไปเอง ด้วยการแก้ปัญหาของชาตินี้สิ้นไป แปลว่าเราฆ่ากิเลสให้สิ้นไปได้ในชาตินี้ เรื่องชาติหน้าก็ยกเลิกกัน คือมันไม่มีถ้าตีชุลมเอา อย่างว่าชาตินี้ ทำดี ถ้าชาติหน้ามีแน่ ต้องดีแน่ ก็ปลอดภัยอยู่แล้ว ถ้าชาตินี้ทำชั่ว ชาติหน้าก็ต้องชั่วแน่ เพราะฉะนั้นอย่าทำชั่วดีกว่า เพราะว่าหลักเกณฑ์มันอย่างเดียวกัน ถ้าเกิดมาอีก ก็มีปัญหอย่างเดียวกัน อีก เพราะฉะนั้น รีบแก้ปัญหาเสียแต่ชาตินี้ ยังดีกว่า ด้วยเหตุนี้ เรื่องกรรมที่พูดถึงชาติหน้านั้น ไม่ค่อยพบในพุทธภาษิตโดยตรง พบมากที่สุด ดาดดินไปหมด ก็แต่ในเรื่องที่แต่งขึ้นในชั้นหลัง เพื่อจะจูงใจบุคคลให้กลัวบาปกลัวกรรมมากขึ้น ถึงกับในบางแห่ง ผู้แต่งว่าไว้ดี หรือพูดมากไปกว่าที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้เสียอีก

๒. ปัญหาที่ว่า : *กระผมเห็นว่าการที่พระบางนิกายไม่ยอมแตะต้องภานะที่ทำด้วยโลหะเงิน เมื่อมีผู้ศรัทธานำอาหารมาถวายก็ดี หรือไม่ยอมลงอุโบสถร่วมกับพระนิกายอื่น นอกจากตนก็ดี เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง เพราะการกระทำเช่นนั้นเป็นการถูกลงอยู่ด้วยของเป็นคู่ชนิดหนึ่ง มิใช่หรือ? มันทำให้ห่าง*

จากสภาพของพระอริยเจ้าออกไป ความเห็นเช่นนี้ถูกต้องหรือไม่?

นี่ก็คือว่าเป็นความเห็นที่ถูกต้อง คือว่านั่นเป็นเรื่องของศีลธรรม ที่อาตมาได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นเรื่องในขั้นต้นของผู้ที่ยังมีอุปาทานยึดถือ จึงต้องตกอยู่ในการถูกลวงด้วยของเป็นคู่ เห็นเป็นของต้องห้าม เห็นเป็นของไม่ต้องห้าม เห็นเป็นเงิน และมีใช้เงิน อย่างนี้เป็นต้น แต่มันเนื่องจากการที่ผู้นั้น ยังอยู่ในระดับเริ่มแรกของการปฏิบัติธรรม ยังอยู่ในขั้นของศีลธรรม เขาจึงมีระเบียบปฏิบัติอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า “วินัย” ซึ่งไม่ใช่เกี่ยวกับธรรมะ ส่วนการที่เรามาสอนกันถึงเรื่องการหลอกลวงของสิ่งที่เป็นคู่ และไม่ตกอยู่ในอำนาจของสิ่งที่เป็นคู่ นั้น หมายถึงเรื่องธรรมะ เรื่องสังฆธรรม ยิ่งกว่านั้นยังเป็นเรื่องขั้นสูง ไม่ใช่ธรรมขั้นต้น

ส่วนเรื่องไม่ให้พระจับภานะเงินหรือทอง ในนิกายไหนก็ตาม เป็นเรื่องวินัย เป็นเรื่องบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น เพื่อหมู่เพื่อคณะ ตามเหตุผลเฉพาะหน้า ไม่ใช่สังฆธรรมของธรรมชาติ เรื่องเกี่ยวกับวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสนี้ เราถือว่าเป็นเหตุผลส่วนพระองค์ของพระพุทธเจ้าเท่าที่ท่านเห็นควร ในเมื่อท่านบัญญัติแล้ว เราก็ปฏิบัติเคร่งครัดในส่วนที่เป็นวินัยในฐานะที่เป็นวินัย คือเป็นเครื่องควบคุมหมู่คณะให้เรียบร้อย อย่าให้เกิดความร้าวรานกันขึ้นได้บ้าง หรือเพื่อมิให้ชาวโลกตำหนิติเตียนหมู่คณะนี้บ้าง อย่างนี้เรียกว่าวินัย พระพุทธเจ้าองค์ของเราได้ตรัสข้อความเกี่ยวกับการบัญญัติของพระพุทธเจ้าบางองค์ว่า บางองค์

ไม่ได้บัญญัติวินัยต่าง ๆ นี้เลย ก็ยังมีศาสนาได้ มีพระอรหันต์ได้ เหมือนกัน แต่ว่าหมู่คณะไม่ค่อยเรียบร้อย ไม่อยู่ในสภาพที่เรียบร้อย เพราะฉะนั้นจึงมีการบัญญัติวินัย เพื่อความเรียบร้อย เพื่อความราบรื่นในเบื้องต้น ในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ของพวกเรา

อีกอย่างหนึ่ง เราก็มองเห็นได้ว่า แม้ในศาสนายุคกาลของพระพุทธเจ้าองค์นี้เอง ในตอนระยะแรก ๆ ตอนราว ๒๐-๓๐ พรรษาแรก พระองค์ก็ยังไม่ได้บัญญัติวินัย เรื่องห้ามจับเงินจับภาชนะเงินเหล่านี้ แม้เรื่องห้ามไม่ให้ฉันอาหารในเวลาวิกาล ก็ยังไม่มี เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ทั้งหลายในตอนแรก ๆ ยังฉันอาหารได้ทุกเวลา ไม่จำกัดว่าเวลานั้นเวลานี้ ท่านฉันน้อยครั้ง อยู่แล้วและเท่าที่จำเป็นอยู่แล้ว และฉันด้วยจิตใจที่เป็นธรรมอยู่แล้ว นี่ก็แปลว่าการบรรลุมรรคผล ในส่วนปฏิบัติสังฆธรรม นี้ไม่ได้เกี่ยวกับวินัยเหล่านี้เลย ท่านเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็หมดปัญหาเรื่องวินัย แต่ท่านก็สมัครถือวินัยเพื่อให้เป็นแบบอย่างที่ดี เป็นหมู่คณะที่ดี เสมอกันกับพระภิกษุองค์อื่น ๆ ไม่ว่าจะ เป็นพระอรหันต์ หรือไม่ใช่พระอรหันต์ ทั้ง ๆ ที่ไม่จำเป็นสำหรับท่าน แต่จำเป็นสำหรับคนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ นี้เรียกว่าระเบียบวินัยของหมู่ที่ทำให้หมู่หนึ่งดงาม

ถ้าศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ไหนมีการบัญญัติวินัย ศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์นั้น จะเป็นระเบียบและอยู่ยืนยาว

นานมาก ศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ไหนไม่มีการบัญญัติวินัย แม้จะมีผู้บรรลุมรรคผลนิพพานเป็นพระอรหันต์กันได้ก็จริง แต่หมู่คณะไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ระวังระสายเร็วตั้งอยู่ได้ในระยะกาลน้อย ศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์นั้น ก็สาบสูญไปเร็ว นี้เราควรถือว่าเป็นเรื่องวินัย ไม่มาพัวพันกันกับการถูกลวงด้วยของเป็นคู่ซึ่งเป็นธรรมชาติสูง

พระอรหันต์ไม่ยึดมั่นด้วยอุปทาน ถ้าหากว่าให้ท่านถือวินัยไม่ให้ไปลูบ หรือไม่ไปแตะต้องภาชนะเงินหรือทอง อย่างนี้ก็ไม่ใช่ที่ท่านไม่ไปแตะต้องด้วยอำนาจอุปาทาน หรือยึดถือในเรื่องของวินัย แต่เป็นเรื่องที่ท่านทำให้มันสม่าเสมอกันเพื่อเห็นแก่ผู้อื่น นี่มันแตกต่างกันอย่างนี้ ที่นี้ถึงแม้ว่าท่านไปถูกเงินหรือทองก็ไม่มีอาบัติ ไม่เป็นโทษ ไม่เป็นอาบัติ แต่ท่านก็ยังยอมแสดงอาบัติ ถ้าหากว่าได้ไปถูกต้องเข้า เพื่อเห็นแก่ความสม่าเสมอระเบียบเรียบร้อยของหมู่คณะ

การที่พระสงฆ์ไม่ยอมลงอุโบสถกับพระต่างนิกาย นี่ก็เป็นเรื่องยึดถือหรืออุปาทานมาก ๆ เป็นเรื่องที่ไม่เคยมีในสมัยพระพุทธเจ้า เพราะไม่เคยมีการแยกนิกาย มันเป็นเรื่องของอุปาทาน เป็นเรื่องของบุคคลที่ไม่รู้ ว่าเป็นพระที่แท้จริงนั้น อยู่ที่ตรงไหน เพราะฉะนั้นเราไม่ต้องพูดถึง เพราะไม่ใช่เรื่องพระพุทธศาสนา เสียแล้ว เป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคลบางคน บางหมู่ บางคณะ เสียแล้ว

๓. ปัญหาที่ว่า : ชาดกต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องจริงหรือเป็นเรื่องที่ท่านผูกขึ้น เป็นบุคคลาธิษฐาน เพื่อสอนคนโง่ เพราะสอนหลักธรรมโดยตรงก็ไม่เข้าใจ กระผมเข้าใจอย่างนี้ถูกหรือไม่?

คัมภีร์ชาดกในบาลีไม่มีท้องนิทาน ในที่นี้เสียดายที่ไม่ได้เอาเล่มพระไตรปิฎกมาเปิดให้ดู คือว่า สิ่งที่เราเรียกว่าชาดกในพระไตรปิฎกจริง ๆ นั้นมันไม่มีท้องนิทาน มีแต่คำพูดสั้น ๆ เป็นใจความสำคัญ เป็นหลักธรรมะทั้งนั้น แต่พอถึงขั้นหลัง มายุคที่มีการแต่งอธิบายพระไตรปิฎก คือชั้นอรรถกถาชาดก อันเป็นคัมภีร์แต่งเล่าประกอบตัวคาถาเหล่านั้น เขาเอามาแต่งให้เป็นนิทานเล่าถึงเรื่องที่ว่า ทำไมพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสข้อความนี้ พระองค์ได้เล่ายกอุทาหรณ์อย่างไรบ้าง และยังมีนักเลงทางหนังสือยุคหลัง ๆ ต่อมาอีก แต่งเพิ่มเป็นเรื่องกลับชาติให้แก่ตัวละครในชาดกเข้าอีกว่าคนนั้นกลับชาติมาเป็นคนนี้คนโน้นกลับชาติมาเป็นคนนั้น

เราต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องไปตั้งแต่ต้นเสียก่อนว่า ความมุ่งหมายเดิมของท่านั้น ไม่ใช่ต้องการจะให้ฟังนิทานชาดกเหล่านั้น และยึดถือตัวชาดกนั้น แต่หากต้องการเพียงใช้ชาดกนั้นเป็นเครื่องช่วยความจำ เพราะมันทำให้ง่ายกว่าที่จะจำข้อความยาก ๆ ที่เป็นตัวธรรมะล้วน ถ้าเราจำเนื้อความแห่งท้องเรื่องในนิทานชาดกนั้นได้ เราจะจำใจความของหลักธรรมข้อนั้นได้ง่าย คนที่มีการศึกษาน้อยจำนิทานสะดวกกว่า ด้วยการเล่านิทาน

ขาดกรเรื่อย ๆ มาเนี้ ทำให้คำสอนต่าง ๆ ที่เป็นคติต่าง ๆ ได้ยั่งยืนมาได้เป็นพัน ๆ ปี ถ้าไมใส่ไว้ในเปลือกหรือท้องนิทานแล้ว มันสูญไปนานแล้วไม่มาถึงพวกเราแน่

การที่หลักธรรม หรือคติข้อใดข้อหนึ่งของคนเมื่อหลายพันปีมาแล้วมาถึงเราสมัยนี้ได้ ก็เพราะว่าเขาใส่ไว้ในภาชนะที่ดีที่สุด คือนิทาน นิทานเป็นเปลือก หรือภาชนะที่ดีที่สุด ที่จะรักษาคติธรรมอันนั้นไว้ได้เป็นเรื่อย ๆ มาจนถึงบัดนี้ เพราะฉะนั้น เราควรจะถือว่าเป็นวิธีการ หรือเป็นอุบายที่ฉลาดที่สุด ที่ท่านให้มีขาดกหรือนิทานขาดก และเหมือนกันโดยมากกับนิทานของกรีก คือทั้งอินเดีย ทั้งกรีก มีวิธีคล้าย ๆ กันมากที่สุด นี้ก็แสดงว่ามีการติดต่อสัมพันธ์กันใกล้ชิดมาก แม้แต่ของอียิปต์หรือของจีนโบราณนี้ก็ควรนับว่าที่แท้ก็คือเครื่องมือชนิดหนึ่ง ซึ่งแทนกระดาษพิมพ์หรือเล่มสมุดหนังสือ ซึ่งไม่มีใช้กันในสมัยนั้น เพราะสมัยนั้นไม่มีการขีดเขียน ไม่มีอะไรแล้วจะให้ผู้คนจดจำสืบ ๆ กันมาอย่างไร เขาก็ต้องมีวิธีการอย่างนี้ ซึ่งจะสงวนรักษาของดีนั้นไว้บ้าง โดยการเล่านิทานที่ชวนฟัง ชวนจำ จำง่ายดั่งนี้

เราอย่าไปเชื่อตามตัวหนังสือในขาดกนั้น ๆ ว่า คนพูดได้แล้วสัตว์ก็พูดได้ นั้นมันไม่ใช่ตัวเรื่องที่ต้องการให้ฟัง หรือให้จำ ตัวเรื่องนั้นอยู่ที่ว่า คนและสัตว์นั้น พูดว่าอย่างไร แล้วมันจริงตามนั้นหรือไม่ ควรยึดถือเป็นหลักหรือไม่ เพราะฉะนั้น พอเราได้ยินว่า คนหรือสัตว์ที่เป็นพระโพธิสัตว์ได้กล่าววว่าอย่างไร แล้วก็มา

พิจารณาดูตามหลักกาลามสูตรตามเคย พบข้อที่สัมเหตุสมผลควรปฏิบัติตาม เราก็นำไปปฏิบัติตาม หากมาถึงสมัยเรา ซึ่งมีการพิมพ์เป็นหลักฐานอย่างเวลานี้แล้ว นิทานนั้นก็ไม่น้อยมีความจำเป็นไปเอง ข้อที่ควรสนใจอยู่ที่คติธรรมที่เป็นแก่นสาร เป็นใจความสำคัญของตัวชาคนั้น ๆ ต่างหาก ฉะนั้น เราจึงไม่ต้องสนใจเรื่องตัวชาคนั้น ๆ มากไป

ที่นี้ หากเพิ่งเล็งไปในแง่อื่น ที่ไม่ใช่ทางลัจจธรรม หรือทางศาสนามันกลับปรากฏว่ามีประโยชน์มาก กล่าวคือข้อความในชาดก เช่น ในคัมภีร์อรรถกถาชาดกที่แต่งขึ้นแต่โบราณนั้น เกิดเป็นประโยชน์แก่นักประวัติศาสตร์และนักวรรณคดีมาก มีคนเขาแต่งหนังสือประวัติศาสตร์อินเดียสมัยพุทธกาลนั้นจนได้รับรางวัลในการทำวิทยานิพนธ์ชั้นมหาวิทยาลัยทีเดียว ที่ให้ส่วนมากก็เอาไปจากชาดก คืออรรถกถาของสุตตันตปิฎกนั่นเอง นี่มันเป็นประโยชน์ทางอื่น มากถึงอย่างนี้ ถ้าว่าสิ่งเหล่านี้มิได้มี โลกเราก็จะขาดประโยชน์ส่วนนี้ไป เราอย่าไปเพิ่งเล็งแต่ด้านเดียว แล้วไปดูถูก ดูหมิ่น เสียทั่วไป มันมีประโยชน์ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งแน่นอน

๔. ปัญหาที่ว่า : ตามที่ทางพุทธศาสนา ถือว่ามีสังสารวัฏฏ์ ของสรรพสัตว์นั้น จะไม่เป็นการยืนยันการตายแล้วเกิดอีก คือ มีชาติหน้า อย่างนี้ไม่ขัดกับคติทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันนี้ไปหรือ?

ถูกแล้ว พุทธศาสนามีเรื่องสังสารวัฏฏ์ มีการเวียนว่ายตายเกิดจริง แต่จะขัดกับหลักวิทยาศาสตร์หรือไม่นั้น ขอให้ฟังให้ดี :
นี่ เราตอบว่าถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ของวัตถุ เอาส่วนวัตถุที่เห็น ๆ เป็นเกณฑ์ ก็คงขัดแน่ ๆ แต่ถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ของธรรมชาติ อย่างกว้างขวางทั่ว ๆ ไป ไม่ตกหลุมแต่ในวงความคิดเพียงวัตถุนิยมแล้ว มันก็ไม่ขัด เพราะว่า คำว่าวิทยาศาสตร์ หรือในภาษาสากลเรียก *Science* นั้น มันกว้างมาก เป็นเรื่องทางจิตก็ได้ ทางความคิดนึกก็ได้ ซึ่งเราไม่ค่อยได้เรียนกัน ไม่ค่อยได้สนใจกัน สนใจกันแต่วิทยาศาสตร์ทางวัตถุ เลยไม่เข้าใจเรื่องสังสารวัฏฏ์ หรือการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งเป็นเรื่องทางจิต ฉะนั้นจึงอาจจะเกิดรู้สึกว่ายขัดกับวิทยาศาสตร์ขึ้นมาก็ได้

แต่เมื่อได้ศึกษาจนถึงฝั่ง ถึงตลิ่ง ของสิ่งที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์อันหมายถึงเรื่องทางจิตใจก็ได้ด้วยแล้ว มันไม่ขัดกัน เรื่องทางจิตใจก็เป็นธรรมชาติ อย่าได้เข้าใจไปว่าเรื่องทางจิต-ทางใจ หรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทางจิตใจนั้น เป็นเรื่องนอกเหนือธรรมชาติ ที่แท้มันเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง แต่เป็นธรรมชาติฝ่ายนามธรรม หรือฝ่ายจิต เป็นคู่กันกับวิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุหรือฝ่ายรูปธรรม เรารู้จักกันแต่วิทยาศาสตร์ฝ่ายรูปธรรม มันก็ยังขาดอยู่อีกตั้งครึ่ง คือวิทยาศาสตร์ฝ่ายนามธรรม ฝ่ายจิต ฝ่ายวิญญาณ ถ้าได้ศึกษาเรื่องนั้นดีแล้ว จะพบว่ากฎเกณฑ์เรื่องกิเลส เรื่องกรรม เรื่องวิบากของกรรมหรือเรื่องสังสารวัฏฏ์นี้ เป็น *Scientific*

อย่างยิ่ง คือจะพิสูจน์ได้ด้วยกฎของวิทยาศาสตร์ ก็สมเหตุผลผลตามหลักวิทยาศาสตร์เสมอ แต่ต้องฝ้ายนามธรรม

๕. ปัญหาที่ว่า : ตามบาลีมีอยู่ว่า เทวดาที่ปรารถนาสุคติปรารถนามาเกิดในโลกมนุษย์นั้น ย่อมเป็นการรับรองว่าเทวดามีตัวจริง และสวรรค์ก็มีตัวจริง ถ้าเชื่อว่ามีจริงเช่นนี้ จะไม่เป็นเรื่องเหลวไหลตามคติในยุคปัจจุบันไปหรือ?

ปัญหานี้ ผู้ถามได้ยึดเอาหลักที่อาตมาได้บรรยายไปในวันก่อน ๆ ถึงตอนที่กล่าวว่า เทวดาที่ปรารถนาสุคติ หาที่อื่นไม่ได้ ไม่พบ ต้องมาหาในมนุษย์โลก ซึ่งมีพระรัตนตรัย เลยยึดเอาว่าถ้าอย่างนั้นบาลีก็ยืนยันว่าตัวเทวดามีจริง สวรรค์มีจริง? อาตมาอยากจะขอตอบว่า ในบาลีมีกล่าวเช่นนั้นจริง และมีในรูปพระพุทธภาษิตจริง แต่ความหมายนั้นหมายถึงเทวดาเป็นตัวบุคคลลาธิษฐานเช่นนั้นจริงหรือไม่เป็นอีกปัญหาหนึ่ง เรื่องเทวดานี้ก็อยู่ในหลักเกณฑ์เดียวกันที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนไว้ว่า ถ้าไม่ “มองเห็น” ได้ด้วยตนเองแล้วอย่าไปเชื่อตามดีกว่า เพราะฉะนั้น ส่วนที่พูดถึงตัวเทวดาหรือสวรรค์นั้นไม่ใช่ประเด็นสำคัญ ประเด็นสำคัญมันอยู่ที่ว่า คนที่มัวเมาอยู่ด้วยกามคุณอย่างเทวดา และจะเป็นเทวดาอยู่ที่ไหนก็ตาม ผู้ที่มัวเมาอยู่แล้วยากที่จะมีจิตใจที่โปร่ง หรือแจ่มใสเพียงพอ ที่จะเข้าใจเรื่องดับทุกข์หรือเรื่องนิพพาน เพราะฉะนั้น เทวดาเมื่อ

สำนึกถึงความที่ตนมีัวเมาอยู่ในกามคุณ หรือในสวรรค์ได้ ก็เกิดความสลดสังเวชตัวเอง ว่าที่นี้ไม่ใช่ที่เอาตัวรอดเสียแล้ว ควรจะเป็นในที่ที่ไม่มีัวเมาในกามคุณมากถึงเช่นนั้น ควรจะเป็นที่ที่จะหาเรื่องราวของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือเรื่อง ดับทุกข์นั้นได้โดยง่าย เพราะฉะนั้นโลกที่ดี ที่น่าเกิด ก็ควรจะเป็น เป็นมนุษย์โลกแทนที่จะเป็นเทวโลก เพราะฉะนั้นประเด็นสำคัญ อยู่ตรงที่ว่า ควรจะอยู่ในที่ที่หาพบพระรัตนตรัยได้ง่าย หรือทำการดับทุกข์ได้ง่าย เลิกพูดถึงมนุษย์โลกหรือเทวโลก ซึ่งไม่ใช่ ประเด็นสำคัญ

ที่นี้ อาตมาอยากจะชี้แจงต่อถึงข้อที่ว่า ทำไมคำว่า เทวดา หรือคำว่า สวรรค์นี้ มามีอยู่ในพระพุทธภาษิต และอยู่ใน พระไตรปิฎกโดยตรง ทั้งนี้ก็เพราะว่า ในประเทศอินเดียสมัย นั้นมีความเชื่อเรื่องเทวดา เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ น้อยโดย สมบูรณ์แล้ว มีรายละเอียดชัดเจนเหมือนที่กล่าวนี้ทุกอย่าง มาแล้ว ตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น พอพระพุทธเจ้ามี ขึ้นในโลก เรื่องเหล่านี้มันมีอยู่แล้ว จะไปเสียเวลาหากล้าง ก็ไม่ไหว พิสูจน์ให้คนโง่เห็นไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า ท่านจึงพลอยตรัสเอออวยไปตามคำที่พูด ๆ กันอยู่แต่แล้วก็ทรง แสดงสิ่งที่ดีกว่า ให้เขาเลิกละความสนใจ หรือติดแน่นในสิ่ง นั้นเสียให้เลิกละความติดแน่นในนรก ในสวรรค์ ในเทวโลก พรหมโลก เหล่านั้นเสีย โดยมาเอาสิ่งที่ดีกว่า คือเรื่องโลกุตตระ

หรือนิพพาน ทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องเสียเวลาพิสูจน์เรื่องเทวดา เรื่องนรกสวรรค์ ชนิดนั้น ว่ามันมีข้อเท็จจริงโดยแท้จริงอย่างไร

ในพระไตรปิฎกบางแห่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า เรื่องเทวดานี้เขาพูดกันอย่างเอิกเกริกทั่วไปอยู่แล้ว เสียเวลาที่จะไปฝืนความรู้สึกของเขา แล้วเราเองก็ต้องการอีกอย่างหนึ่งต่างหาก สิ่งที่ต้องการไม่ได้เป็นอันเดียวกับที่ต้องการให้เขาหลงไหลในสวรรค์ ไม่จำเป็นที่จะต้องอธิบายเรื่องนรกสวรรค์ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะพิสูจน์กันเดี๋ยวนั้นไม่ได้ ถ้าหากว่าผู้那儿จะมีปาฏิหาริย์มาก ถึงกับบังคับจิตผู้คน หรือกลุ่มประชาชนให้เห็นนรก เห็นสวรรค์ ด้วยอำนาจจิตได้อย่างแท้จริง ซึ่งสวรรค์และนรกจะจริงไม่จริงไม่ทราบ แต่ว่าสามารถบังคับด้วยปาฏิหาริย์ให้พากันเห็นชัดเจนแท้จริง จนมีความเชื่ออย่างนี้ก็ได้ พระพุทธเจ้าท่านก็ทำได้เป็นของง่าย ๆ แต่ท่านก็ไม่ประสงค์จะทำอย่างนั้น กลับเอออวยไปในบางส่วน ว่าให้ท่าน รักษาศีล นี่แหละจะเป็นทางให้ได้สวรรค์ แล้วเมื่อได้สวรรค์มาแล้วเป็นอย่างไร ท่านก็ชี้ให้เห็นว่าสวรรค์นั้น มันเต็มไปด้วยโทษ คือความหลงไหลอย่างไร แล้วจึงทรงแสดงโทษของสวรรค์ ผู้那儿ก็พร้อมที่จะรู้เรื่องโลกุตตระ เขาเห็นจริงเชื่อจริงมาตามลำดับ ว่าท่าน ศีลให้เกิดสวรรค์, สวรรค์มีลักษณะอย่างนั้น ๆ ประกอบไปด้วยอาทินพ—คือโทษทำให้งให้หลง ใหวนเวียนในวิภวสงสารอย่างนั้น ๆ จึงมีจิตใจพร้อมที่จะรู้เรื่องอริยสัจจ์ หรือเรื่องของ

โลกุตตระ

อธิบายวิธีทางธรรมเช่นนี้ เราจะเรียกว่าพระพุทธานุชาตในการสวมรอย หรืออะไรก็ตามเถิด แต่ว่าความจำเป็นมันบังคับให้ทำได้เพียงเท่านั้น จะไปพิสูจน์เรื่องนรก สวรรค์ กันมากกว่านั้นก็ไม่มีเวลา ไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นทั้งไม่ได้ประโยชน์อะไร เพราะเรื่องที่สำคัญนั้นต้องการจะสอนให้เห็นความทุกข์เดี๋ยวนี้ ให้เหตุให้เกิดทุกข์เดี๋ยวนี้ กล่าวคือเรื่องอริยสัจสี่นี่เอง เพราะฉะนั้น พระพุทธานุชาตจึงทรงมีอุปมาลัด ๆ สั้น ๆ ชำระของเกราะเกรียง ในจิตใจของประชาชน เรื่องนรก สวรรค์ เสียพอสมควรก่อน ได้แก่ทรงแสดงเรื่องทาน เรื่องศีล แล้วเรื่องสวรรค์ แล้วย้ำเรื่องโทษของสวรรค์ แล้วจึงถึงเรื่องการออกไปเสียจากสวรรค์ ที่เรียกว่า เนกขัมมะ การออกไปเสียจากกามคุณ ว่าจะมีผลดีอย่างนั้น ๆ พอมาถึงขั้นนี้แล้ว คนนั้นที่เรียกได้ว่ามีหัวใจเคยเกราะเกรียงไปด้วยตะกอนต่าง ๆ มาแต่กาลก่อน ๆ ถูกชำระล้างหมดสิ้นดี แล้วก็พร้อมที่จะรู้อริยสัจสี่ คือทุกข์ มูลเหตุให้เกิดทุกข์ สภาพที่ไม่มีความทุกข์เลย และวิธีปฏิบัติที่จะให้หลุดถึงสภาพชนิดนั้น พระพุทธานุชาตก็สอนเรื่องของท่านโดยตรงเอาตนเอง

ส่วนตอนแรกนรก สวรรค์ อะไรนั้น เป็นตอนที่ไม่ใช่ใจความของพุทธศาสนา เขาเชื่อกันอยู่อย่างนั้นแล้ว เขาทำกันอยู่อย่างนั้นแล้ว ก่อนพระองค์เกิด ถ้าไปดูเรื่องนี้มาว่าเป็นพุทธศาสนา ก็เรียกว่าไม่ยุติธรรม พระพุทธานุชาตไม่ใช่ดูอย่างนั้น

เรื่องของท่านจึงมีแต่เรื่องโลกุตตระ คือ อริยสัจจ์เป็นพื้น เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าเรื่องสวรรค์ หรือนรกนี้ไม่ใช่ประเด็นของพุทธศาสนา แต่มันพลัดมาอยู่ในคำของพระพุทธเจ้าได้ เพราะความจำเป็นอย่างนี้ ฉะนั้นเราไปสนใจกับตัวพุทธศาสนาโดยตรงเสีย ปัญหาเรื่องนรกสวรรค์ ก็จะไม่ติดลึนไปในตัวเอง หมัดความจำเป็นไปในตัวเอง เพราะถ้าขึ้นเชื่องมลายไปตามผู้อื่น ว่ามีจริงเป็นจริง อย่างนั้นก็เป็นการถูกหลอก หรือแม้เขาจะบังคับกระแสจิตให้เห็นได้ทางปาฏิหาริย์ ก็ยังเป็นการถูกหลอกอย่างลึกซึ้งอยู่นั่นเอง พุทธบริษัทไม่ทำอย่างนี้ จึงพิสูจน์เรื่องความทุกข์ และเรื่องความดับทุกข์โดยตรงเป็นเรื่องของพุทธศาสนาแท้

๖. ปัญหาที่ว่า : อดีตคือตัวตน ที่แท้คือความรู้สึกว่าตัวตน มันเกิดขึ้นได้เพราะจิตมีอวิชชา หรือว่าเกิดขึ้นได้เพราะเหตุใด? ในชั้นศีลธรรมหรือชั้นโลกียะ ยังรับรองว่ามีอดีตอยู่ เช่นพุทธภาษิตที่ว่า อดีตตา หิ อดีตโน นาโถ –ตนเป็นที่พึ่งของตนเอง ดังนี้ ใช่หรือไม่?

นี่ ผู้ถามยืนยันด้วยพระพุทธภาษิต ว่าตน เป็นที่พึ่งแห่งตน นั้นนับว่าพุทธภาษิตมีอยู่อย่างนี้จริง และอดีตก็เกิดมาจากอวิชชาจริง ในชั้นศีลธรรม คือในชั้นที่ยังเป็นโลก ๆ อยู่นี้ ความรู้สึกว่าอดีตยังมีอยู่ การสมมติชื่ออดีต ก็รับรองว่าต้องมีอยู่ เพราะมันช่วยไม่ได้ เพราะคนที่ยังอยู่ในวิสัยโลกมีความเป็นโลกอยู่นั้น

ต้องมีความรู้สึกว่ามีอัตตาอยู่ตามปรกติ ความรู้สึกว่า อัตตานั้นแหละ คือความหมายของความที่อยู่ในวิสัยโลก หรือเป็นตัวยึดถือว่าโลก เพราะฉะนั้นในชั้นโลก หรือชั้นศีลธรรมก็ตาม จึงยังต้องมีอัตตานี้แน่นอน เพราะมันมีอยู่ก่อนแล้ว เราจะไปละอัตตาคันคือ ๆ โดยการบังคับด้วยศีลธรรมนี้ทำไม่ได้ เพราะฉะนั้นในการที่จะถอนตัวตนออกมาจากความทุกข์ ก็ต้องใช้อัตตายึดถือตัวเอง อัตตาหลอกลวงที่ยึดตัวเองถือตัวตนนั่นเอง เป็นเครื่องถอนอาศัยอัตตานั่นเอง ยกอัตตาขึ้นมาให้ดี ให้ดีกว่า ดีขึ้นตามลำดับ ๆ ท่านจึงว่า *อตตตา หิ อตตโน นาโถ* มีความหมายว่า ความยึดถือในอัตตานั่นแหละ มันมีกำลังรุนแรงพอที่จะรักตัวเอง แล้วถอนตัวเองขึ้นมาในระดับสูง เมื่อถอนขึ้นมา ๆ ให้สูงขึ้นเป็นลำดับ ๆ มันก็ไม่ไปไหนเสีย จะต้องมาถึงจุดที่ไม่มีอัตตา คือจะต้องมีความเข้าใจในธรรมชาติ ในสิ่งแวดล้อมทั้งหลายทั้งปวง มากขึ้น เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มากขึ้น ก็ให้เห็นชัดถึงข้อที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นเพียงธรรมชาติ คือเป็น รูปธรรม นามธรรม หมุนไปตามเหตุตามปัจจัย ตามบท อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วก็เห็น อนัตตา เลยพ้นจากอัตตาได้อยู่เหนืออัตตา เป็นนิพพานได้ ฉะนั้นจึงเห็นได้ชัดว่า อากาโรเช่นนั้นเป็นอัตตาที่ฟังของอัตตา พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไม่ผิด ทั้ง ๆ ที่ตรัสว่า ไม่มีอัตตา

การที่ตรัสว่า อัตตาเป็นที่ฟังแก่อัตตา นี้ ตรัสแก่คนที่กำลังมีอัตตา มีตัวตน ได้แก่เราท่านทั้งหลายที่กำลังมีตัวตนนี้ เพราะ

ฉะนั้นในชั้นศีลธรรมจึงสอนให้เคารพตัวตน รักตัวตน นับถือตัวตน ยกตน เชินตนขึ้นมา ด้วยการละความชั่วและหวังความดี และดีต่อ ๆ ไป จนที่สุด ก็จะถึงที่สุดของตัวตน คือเลิกบูชาความดี เพราะว่าอัตตาที่ดี ก็ยังมีความทุกข์ไปตามประสาของความมีอัตตาที่ดี คือต้องแบกตัวตนที่หนักเท่า ๆ กันกับอัตตาที่ชั่ว ทั้ง ๆ ที่อัตตาที่ดีนี้หนักยิ่งกว่าอัตตาที่ชั่วด้วยซ้ำไป จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องถอนอัตตาจนเป็นอนัตตาโดยสมบูรณ์ เดียวนี้เกิดสติปัญญา มองเห็นชัดว่าไม่เป็นอัตตาแต่เป็นอนัตตา

ในตอนแรก ต้องยึดถือว่ามีอัตตา แล้วมีอัตตาอยู่เต็มอึดทั้งนั้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ถูกแล้ว ที่กล่าวว่าอัตตานี้มาจากความไม่รู้ หรือความรู้ผิดแล้วก็อาศัยความยึดถือในอัตตานั้นเอง ถอนอัตตานั้นออกเรื่อย ๆ เหมือนกับบันไดขั้นที่หนึ่ง ก็เป็นปัจจัยของบันไดขั้นที่สอง ของบันไดขั้นที่สาม ตามลำดับ ทั้ง ๆ ที่มีเป็นบันไดเหมือน ๆ กัน เราอาศัยอัตตานี้ เป็นเครื่องหน่วงอัตตาขึ้นไปตามลำดับ เป็นกฎธรรมดาที่มนุษย์ในโลกจะต้องถือเป็นหลัก ในเมื่อยังมีอัตตาอยู่ จนกว่าจะพ้นอัตตา หลีกอัตตาเป็นที่พึ่งแก่อัตตา ตนเองเป็นที่พึ่งตนเองนี้ จึงไม่ผิด ทั้ง ๆ ที่แท้จริงไม่มีอัตตา มีแต่อนัตตา เพราะฉะนั้น ถ้ามองว่าอะไรเป็นผู้พ้น มันก็คืออัตตาเป็นผู้พ้น พ้นจากสิ่งที่อัตตาหลงใหลว่าเป็นตัวเป็นตนนั้นเอง

อัตตา ทั้งที่ไม่ใช่เป็นตัวตนโดยแท้จริง มันก็ทำสุข ทำทุกข์

ทำดี ทำชั่วได้ เพราะฉะนั้น ทั้งที่ไม่เป็นตัวตนมันก็พ้นจากดี จากชั่ว จากสุข จากทุกข์ ได้ ต่อเมื่อหลังจากนั้นแล้วจึงจะหมด อดตา จิตนี้หมดความรู้สึกว่าอดตา เป็นจิตที่บริสุทธิ์ถึงที่สุด ลীনเชิง ไม่มีความยึดถือว่าอดตา ไม่หนัก ไม่มีดี ไม่เศร้าหมอง ไม่เร่าร้อน ไม่มีอะไรอีกต่อไป

๓. เรามีเวลาสำหรับตอบปัญหาอีกเพียงข้อเดียว คือถามว่า นิพพานคือสภาพของจิตที่สะอาด สว่าง สงบ หรืออีกนัยหนึ่ง ก็คือจิตที่ไม่มี อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ไข้หรือไม่? ถ้าใช่ ที่ว่า นิพพานเป็นสัจจญาณนั้น คงหมายถึงการว่างจากตัณหาอุปาทาน หรือกิเลสนั่นเอง ส่วนจิตที่สะอาด สว่าง สงบ ยังคงอยู่ต่อไป หรืออย่างไร?

เป็นอันว่า ปัญหาต้นนั้นเราไม่มีอะไร เราเข้าใจกันดีแล้ว มามีปัญหาตรงที่ว่า เมื่อจิตปราศจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน โดยสิ้นเชิงแล้วเป็นจิตสะอาด สว่าง สงบ อยู่แล้ว จิตนั้นยังคงอยู่ต่อไปเป็นอนันตกาลหรือ? ข้อนี้ตอบว่า ถ้าตามภาษาของ เถรวาท และตามภาษาที่มีอยู่ในพระพุทธรวณะหรือพระไตรปิฎก แล้ว เราไม่ถือว่าจิตเป็นสิ่งที่มียุ่อนันตกาล จิตจะต้องดับ เมื่อหมดเหตุหมดปัจจัย แม้จิตที่บรรลุถึงนิพพานเช่นนี้แล้ว ส่วนตัว จิตนั้นต้องดับ ส่วนตัวจิตจะเป็นตัวนิพพานก็ได้ ตัวจิตจะยังคงอยู่ตลอดอนันตกาล เป็นจิตที่แสวงเอากันตบรมสุขตลอดอนันต

กาล ดั่งนี้ก็ได้ไม่ได้

ถ้าอย่างนั้น มันกระเด็นไปในทางยึดถือจิตชนิดนั้น ว่า เป็นตัวเป็นตน มันเป็นหลักลัทธิฮินดู ฝ่ายเวทาคะ ที่เป็น ปรัชญาฮินดู เป็นคู่แข่งกับพระพุทธเจ้า หรือเป็นหลักของฝ่าย ไชนะ หรือ *Jainism* หรือเตียรถีย์นิครนถ์ ซึ่งเป็นคู่แข่งชั้น อย่างยิ่ง กับพระพุทธศาสนา ลัทธินั้นเขาถือว่าจิตที่หลุดพ้นจาก กรรมทั้งปวงแล้ว จะอยู่เป็นไกววัลย์ หรือ เกวลยะ เป็นอยู่ตลอด กาลไม่มีที่สิ้นสุด จิตดวงนั้นเป็นอัตตาใหม่เป็นอัตตาถูกต้อง เป็น อัตตาที่บริสุทธิ์แท้ เป็นอัตตาเดิม เป็นอนันตกาล เราจะไปเข้าใจ ว่าจิตที่สะอาด สว่าง สงบ แล้วจะยังอยู่เป็นอนันตกาลเช่นนั้น ไม่ได้ ไม่ใช่เมตติของพุทธศาสนา แต่จะไหลไปเป็นเมตติของเวทาคะ หรือของไชนะ เตียรถีย์นิครนถ์ ที่เป็นคู่แข่งกันกับพุทธศาสนา มา แต่แรกจนบัดนี้

สิ่งที่จะเป็นอนันตกาลสำหรับพุทธศาสนา ก็คือธรรมะฝ่าย อสังขตะหรือที่เราชอบเรียกโดยสมมติว่า นิพพาน คือแดนเป็นที่ ดับของกิเลส ของสังขาร ของความทุกข์ สมมตึคล้าย ๆ กับว่าเป็น ภาวะอันหนึ่ง คือเป็นตัวตนพิเศษอันหนึ่งที่มีอยู่ตลอดอนันตกาล แต่ที่แท้ไม่ใช่ตัวตน เป็นธรรมชาติอันหนึ่งเท่านั้น พระพุทธเจ้า ท่านใช้คำว่า “ธรรมชาติอันหนึ่ง” เท่านั้น แต่เรามาหลงรักในสิ่ง ที่น่าปรารถนาเช่นนี้ ยึดถือเป็นตัวตนก็มี เพราะฉะนั้น จึงเกิดมี พวกที่เรียกว่า มีขันธหก ในหมู่พุทธบริษัทนี้ แทนที่จะมีขันธ

เพียง ๕ กลายเป็นว่ามีชั้น ๖ ชั้น คือมีจิตอมตะขึ้นมาจากอีกชั้นหนึ่ง เป็นจิตนิรันดรอย่างนี้อาตมาถือว่า ไม่ตรงตามหลักของพุทธศาสนา แต่พูดไปก็จะเป็นเรื่องทะเลาะวิวาทไป

ถ้าจะมีสิ่งที่เป็นนิรันดร เป็น *Eternity* บ้าง ก็ต้องเป็นธรรมชาติฝ่ายอสังขตะ คือสังขธรรมที่เป็นความจริงที่จะดับทุกข์ได้ ถ้าใครเข้าถึงเมื่อไรเป็นดับทุกข์ได้ สิ่งนั้นรออยู่ทุกเมื่อในที่ทุกแห่ง นอกจากจะเป็นอนันตกาลแล้ว ยังเป็นอนันตเทศะ คือมีในที่ทั้งปวงด้วย ในสถานที่ทั้งปวงด้วย ทำที่ไหน เมื่อไร เป็นพบเมื่อนั้น จะอยู่ที่หมื่นปี ก็แสน ก็ล้านปี หรือก็กัปป ก็กัปปก็ตาม

เป็นอันว่า การตอบปัญหาตอบได้เพียงเท่านี้ หมดเวลาแล้ว

ธรรมสภา : จัดพิมพ์เผยแพร่

โทร. ๔๓๔๔๒๖๗, ๔๓๔๓๕๖๖ Fax: ๔๒๔๐๓๗๕

ราคา : ๔๕ บาท

การให้ธรรมะชนะการให้ทั้งปวง และการรับธรรมะย่อมชนะการรับทั้งปวงเช่นกัน

ธรรมสภา

